De Weg tot de Werkelijkheid

Just HAVELAAR

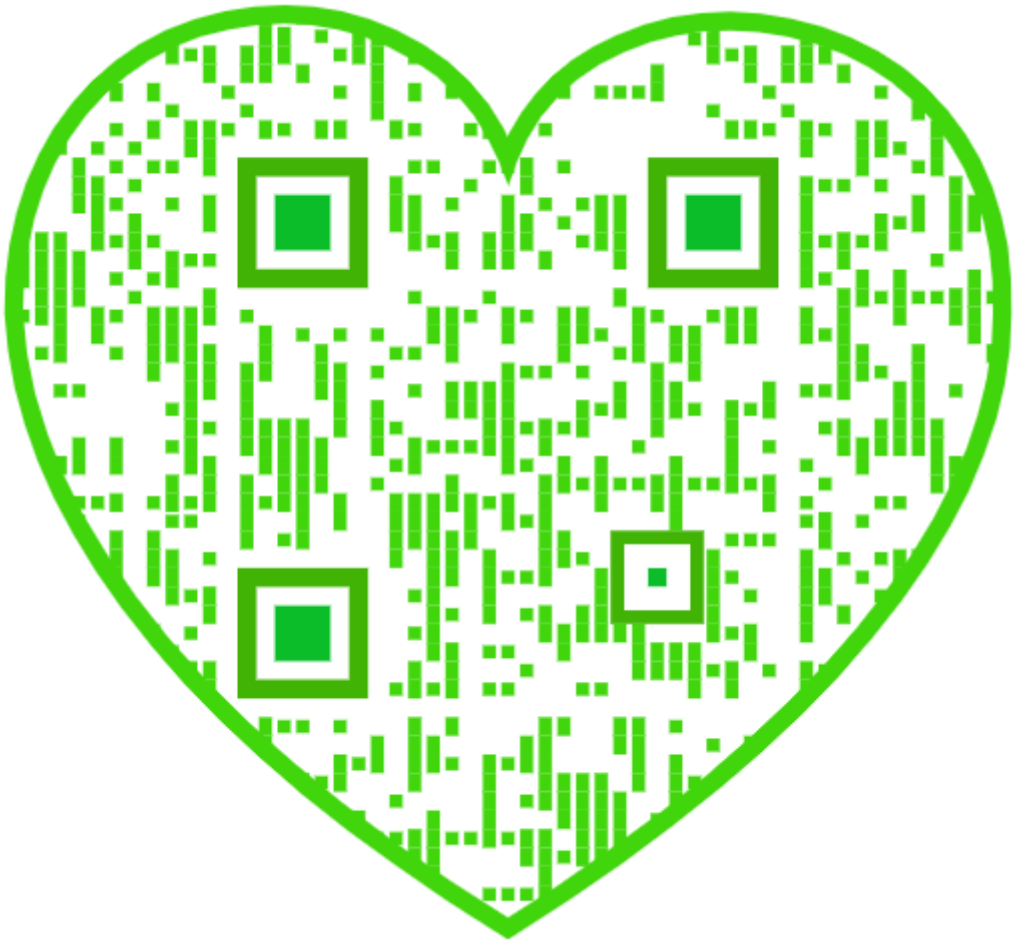

DE WEG TOT DE WERKELIJKHEID

Van dit werk zijn zestien exemplaren gedrukt op geschept Oud-Hollandsch papier Van Gelder, waarvan 6 exemplaren, gemerkt A—F, niet in den handel en 10 exemplaren, genummerd 1—10 in den handel.

DE WEG TOT DE WERKELIJKHEID

DOOR

JUST HAVELAAR

N.V. VAN LOGHUM SLATERUS'
UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ
ARNHEM IN HET JAAR MCMXXVI

VOOR ANNEKE

INLEIDING

Een woord ter verdediging wensch ik tot den lezer te richten. Immers, wij leven in een tijd, welke het gebruik van den eersten persoon enkelvoud in de litteratuur licht minderwaardig acht, daar 't voorafgaande schrijvers-geslacht „le moi haïssable" soms al te zeer lief had. En in dit boek is voortdurend een „ik" aan het woord.
Er zijn echter levens-perioden, waarin men gedrongen wordt met dit „ik" af te rekenen. Ook „De Weg tot de Werkelijkheid" is uit zulk een drang ontstaan.
Ieder mensch, die zich van zijn gevoelens en gedachten rekenschap geeft, kent de moeite het illusionaire „ik" te doorzien; maar niemand ontkomt aan de taak de verhouding van dit „ik" tot de wereld buiten ons te bepalen. Want het groote leven om ons heen krijgt tenslotte eerst beteekenis, daar het „ik" er zich aan tegenover stelt. En zoo een verzoening mogelijk blijkt tusschen beide, zoo dat dit „ik" zich tot een „wij" veralgemeenen kan: wij danken het een dieper zelf, dat ons heilig behoort te zijn.
Het behoeft wellicht niet verzekerd te worden, dat niet alles, wat de „ik" van dit boek van zich zelven vertelt,

strikt historisch is: men kan in 't openbaar van zich zelf niet spreken, zonder waarheid en verdichting eenigszins te verweven. Dat waarheid steeds verdichting en verdichting somtijds waarheid is, vormt trouwens de overtuiging van dengeen, die hier den weg der werkelijkheid met goeden moed bewandelt.

Amersfoort. Voorjaar 1926

MIJN MUZIEK-UREN

Toen ik een jongetje was leed ik aan wonderlijke melancholieën. Zij werden des te beklemmender, daar ik onmachtig was iets onder woorden te brengen van 't geen in mij omging, zoodat ik soms een gevoel van verstikking onderging. Ik kon alleen maar vaag-weg ellendig zijn en bij voortduring vaag-weg onbevredigd.
Maar muziek was mijn troost. Haast magisch werd ik aangetrokken naar alle plaatsen waar muziek te hooren was. Zelfs de repitities van een militair orkestje, die achter ons, in een huis aan den overkant van de oude binnen-haven, gehouden werden, konden mij, in de zwoele zomeravonden, wanneer de ramen over en weer open stonden, zonderling fascineeren, zonderling ontroeren, hoewel iets in mij besefte, dat deze muziek tegelijk barbaarsch was en mat. Verzaligd kon ik, tijden lang, luisteren naar de weemoeds-zwangere bekentenissen, die vaak een schipper, ergens in de verte, aan zijn harmonica toevertrouwde, terwijl de hemel blauw-groen glansde boven de strakke, donker-paarse huizenmassa's, waarin, hier en daar, een verlicht raam warm gloeide. En des daags, temidden van 't luide bedrijf der altijd haastende handelsstad, kon ik, tot tranen bewo-

gen, blijven stil staan, wanneer een orgel een oude melodie, een zangerig opera-fragment, een banale deun uitjammerde in de nauwe kloof van een verregende straat.

Maar van tranen gesproken: nooit vergeet ik dien vreeselijken Zondagmiddag, vreeselijk als alle Zondagmiddagen omdat 't leven dan stil stond in een universeele verveling. Mijn moeder trachtte de beklemming te verjagen en zette zich aan de piano. Wij, kinderen, zongen liedjes.

Mijn moeder was van de oude school, van de romantische richting. Zij hield van den pathetischen toon en als zij er goed in kwam, dan ging, onder 't spelen, haar hoofd zacht wiegelend heen en weer en dan scheen het, of de piano onder haar kalme, zachte handen begon te zingen. Zij had een zekere voorkeur voor een bizonder soort godsdienstige liederen, voor die teedere muziek, die plotseling àán kon zwellen tot een golf van smartelijk verlangen om dan weer zachtjes uit te ruischen in de valleien der vreedzame berusting. Ik moest daarbij vaak denken aan die regels uit den Bijbel, die onbegrijpelijk en verrukkelijk waren: „Gelijk een hert schreeuwt naar de waterstroomen, alzoo schreeuwt mijn ziel naar U, o God!"

Zoo was zij, dien Zondagmiddag, na de vroolijke en kinderlijke melodieën, vanzelf weer afgedwaald in de sfeer der vrome mijmeringen. Het was een Fransch lied, dat zij nu speelde, een Fransch godsdienstig lied. En

die het goed kenden, zongen met devotie mede. Maar opeens zong ik niet langer. Ik barstte uit in een vloed van tranen, zoo bitter-droevig, zoo doorschokt van opgekropt verdriet, dat allen verschrikt zwegen en me aanstaarden, hoewel, helaas, de huisgenooten aan mijn tranen wel gewend waren... Zulk een explosie van smart ging de grenzen te buiten van 't normale. Mijn moeder drong bij me aan, trok mij naar zich toe, streelde met haar koele hand over mijn voorhoofd en kuste mijn betraande wangen: wat was het dan? Wat was er zóó verdrietigs? Maar ik wist 't immers niet! Er wàs immers geen reden! En dat juist was 't ellendige, 't ontzettende, dat ik maar geen reden bedenken kon... In dien tijd werd ik door één groot verlangen beheerscht: muziek te leeren. Heel mijn ziel lag in dit verlangen. Maar de goede huisdokter, een bezadigd en redelijk man, oordeelde, dat muziek voor een toch al zóó nerveus ventje alleen maar kwaad kon doen. Emotie genoeg!

Dwaze verstandigheid, die altijd de wereld wint! Emoties worden ziekten, als ze geen uitweg vinden.

Weet men wel, wat sommigen aan muziek te danken hebben? Ja, een wereld van emoties schept het instrument, maar van emoties, die men beheerscht, die men meester blijft, die zich tot schoonheid bevrijden. Weet men wel, wat voor sommigen, voor eenzamen, hun viool is of hun piano? Méér dan een vriend, helaas. En méér soms dan een vrouw. Want er zijn altijd din-

gen, die men niet zeggen kan aan zijn medemenschen. Dat zijn de „onuitsprekelijke" dingen. Het zijn dingen, welke te diep liggen om gestalte te krijgen en die daarom ons benauwen als eene eeuwige vraag. Deze vertrouwt men toe aan zijn instrument en troostend komt 't antwoord uit de eigen ziel. Er zijn menschen, die muziek maken, zooals de geloovigen bidden. En ik noem hen geen afgoden-dienaars, al zijn zij misschien menschen met een te-veel aan gemoed.

Evenmin als dien tragischen Zondagmiddag, zal ik ooit vergeten hoe ik eens — het was in diezelfde periode van mijn jeugd — een verlaten buitenhuis bezocht, dat eenzaam, verloren, ver van eenige stad, stond in een grooten, ouden tuin, die eenmaal zeker mooi was geweest en vol vertrouwelijkheden. Wij kwamen daar met een, in onze oogen, heel oude nicht — zij zal misschien 50 jaar zijn geweest — die haar geheele jeugd in dit afgelegen landhuis gewoond had, maar die daarna, een kwarteeuw lang, rusteloos had omgezworven in de steden van Europa en in Zuidelijke kust-plaatsen. Zij had iets van verre landen en groote steden over zich. Zij sprak vele talen en had een groot respect voor hen die iets kunnen en kennen. (Nog hoor ik haar met zekere heftigheid pleiten tegen een ouden orthodoxen oom: „Huët was in ieder geval een werkelijk knappe man!") En een onverholen minachting legde zij aan den dag voor de groote wereldsche comedie. Zij kon geestig zijn en haast al te vroolijk, maar soms

ook sarcastisch en nu en dan zonk zij weg in een onpeilbare stilte. Haar gelaats-trekken waren scherp, haast mannelijk, wat des te meer opviel omdat zij haar haren kort droeg, hoewel dat in dien tijd niet voorkwam. Om al deze redenen hield ik van haar met vereering. Daar kwam nog bij, dat deze bizondere vrouw, die door mijn ouders met blijkbaar groot en hartelijk respect behandeld werd, voor ons kinderen een ongehuichelde aandacht toonde. Zij ging met ons om alsof we reeds meetelden.

Wij dwaalden eerst wat door den tuin. Wij plukten wat van de verwaarloosde vruchten. Er bloeiden daar vele vreemde bloemen, die men nergens elders zag. Het gras groeide hoog op; de paden waren haast niet meer te onderscheiden. Er slingerden groote, woest groeiende doornstruiken vol wilde rozen. Ik, die een hartstocht had voor alles wat aan ruïnes deed denken en aan oude kerkhoven, voelde me hier in mijn ware sfeer. Vreemd en vertrouwelijk, verlaten en toch zoo geheimzinnig-menschelijk, was de geest die waarde door dezen paradijsachtigen hof. De knoestige kronkelige stammen van oude appelboomen waren bedekt met grijs mos, dat eeuwen oud scheen. De groote menschen werden stil; zij begonnen fluisterend te praten over dingen die lang geleden bestaan hadden en gebeurd waren. Ik, ik was in die jaren altijd een stille: des te meer trof het mij, wanneer ook de volwassenen zwegen, want dan voelde ik mij een beetje minder verachtelijk.

Eindelijk werd de deur ontsloten. Er hing in de gang, die met groote, roode tegels belegd was, een klamme kilte. De luiken sloegen klapperend open. Behoedzaam traden wij de afgestorven kamers binnen, deze kamers, die geslapen hadden in het donker en die nu, nu het helle daglicht plotseling binnen viel, nog weigerden gewekt te worden. Alle dingen, de oude, groote mahoniehouten meubels, de vreemde portretten aan de lichtkleurige wanden, de verwaasde spiegels in hun sierlijke, dof-gouden lijsten, een blauwe vaas op den hoogen, grijzen schoorsteen: 't leek alles zoo onwezenlijk. Er was de intimiteit van het leven, maar van een leven dat ver weg lag, dat sliep. Men ontdekte allerlei ongewone dingen, in die kamers: een vuurscherm waarop een jacht-tafereel geborduurd was, een kast met groene gordijntjes achter tralie-werk op de deuren, een reusachtige aardbol in een mahonie-houten standaard, het portret van een ouden, deftigen man, met witte pruik en een groen vest, die een boek in zijn bleeke hand hield... En wat een groote kachel!

Mijn nicht, die zooveel gereisd had en toch niet over die reizen spreken wou (maar zij kon zeggen: „in Rome"... als of ze over Deventer sprak), mijn vereerde en ongewone nieuwe nicht was nu zoo stil geworden, dat 't werkelijk een beetje onheimelijk aandeed. Zij knipte met haar oogen en had een harden trek om haar mond.

En dáár stond de piano! Zij ging er recht op af en sloeg hem open. Zij raakte een toets aan: vreemd en

ijl klonk 't, als een te luide lach in het doode huis. Zij zette zich op een stoel en begon te spelen... Ik weet niet meer of 't mooi was en evenmin hoe lang ze speelde: ik geloof maar even. Ik weet alleen, dat opeens alles ophield, dat opeens 't leven stokte en tezamen trok, dat alles weg viel in een diepe leegte, omdat mijn nicht, deze zeldzame en zoo géëstige en zoo bewonderenswaardige vrouw onverwachts in tranen losbrak, in onbedwingbare tranen, in geluidlooze tranen, die haar geheele lichaam doorschokten. Precies als 't mij, dien Zondagmiddag, gebeurd was. Hoe kon deze voorname vrouw hetzelfde ondergaan als ik, die minder dan niets was? Nooit vergeet ik dit oogenblik. Niets kon ontzettender zijn dat dit geluidlooze, krampachtige snikken.

Later heb ik gehoord, dat mijn nicht erg muzikaal was, erg muzikaal en erg eenzaam. „Een begaafde vrouw, maar eigenlijk een stakkerd," zeide, veel later, iemand, toen ze gestorven was.

Ach dokter, met je vriendelijke verstandigheid, had mij de muziek niet ontnomen! Er was misschien iets anders uit me gegroeid. Misschien had ik eerder den weg gevonden tot de menschen en tot het werkelijke leven, indien ik mijn te-veel aan gemoed had kunnen luchten, indien ik mijn „onuitsprekelike gevoelens" vorm had kunnen geven. De hartelijke oude man onderschatte de macht van die wereld, die alleen in onze droomen bestaat: hij onderschatte de booze

macht van die wereld. Hij begreep niet, dat emotioneele en nerveuse jongetjes alleen te helpen zijn in de sfeer van de emotie zelf. Geef de nerveuze jongetjes muziek, waarde dokter. Tranen moeten hun beloop hebben, evenals het Recht. Tranen kunnen getroost worden door de schoonheid, maar niet bedwongen door de redelijkheid. Ik miste woorden, om mij te verlichten (want woorden zijn een licht, indien ze uit 't hart komen). Ik miste de macht der woorden, die mijn eenzaamheid, mijn ballingschap, mijn schuwheid hadden kunnen opheffen. Had mij de troost gegund der Lieder ohne Worte.
Mijn ouders moeten het medisch advies wel eens betreurd hebben, want, om mij een beetje tegemoet te komen, stond men mij, een paar jaar later, een cither toe. Ik kon nu muziek maken, maar... beperkt! Weet ge, lezer, wat een cither is? Ik was 't een beetje vergeten tot onlangs de voortreffelijke vriend van onze dienstmaagd — deze onvolprezen zuil waarop het fragiele bouwwerk onzer huishouding steunt, deze kloeke kariatide, zou ik in dit geval willen zeggen — tot dan die vriend-des-huizes er zich een aanschafte, zoodat nu, elken avond, mijn woning zich vult met een klagelijk geween in muziek... Een cither, dat is een nog erger beschavings-symptoom dan een seraphine-orgel — dit symbool van Hollandsch-Calvinistische godsdienstigheid. Nog een erger ziekte is de cither, omdat haar nasaal geluid nog minder op muziek gelijkt en nog meer tot lijzigheid dwingt. Het treuzelend gezeur

op een piano, 's Zondags op een bovenhuis, is zoo helsch van melancholie nog niet.
Aan dit duivelsch instrument, dat de hartstocht wekt en verlamt, heb ik twee jaren lang mijn ziel verpand. Ieder vrij oogenblik zat ik neer, overal, wáár ook, en bespeelde ik mijn klagelijk instrument. Hoe moet ik er mijn omgeving mee gekweld hebben!
„Laat hem maar... hij heeft zijn cither noodig", hoorde ik eens, bij toeval, mijn moeder pleiten.
Mijn zieke melancholieën en vereenzamingen, ik heb ze mijn cither toevertrouwd met een devotie, welke de manie der krankzinnigen scheen te naderen. Want ik hoorde niet de muziek: ik hoorde alleen mijn droom van muziek. Ik was als die arme oude dwaas, van wien Selma Lagerlöf in haar Gösta Berling verhaalt, de verongelukte Melomaan, die op zijn tafel de toetsen schilderde zijner verloren piano en nu dagelijks met hartstocht zijn Beethovensche sonates speelde, hij, die zich troostte aan de hemelsche muziek zijner droomen. Ik was misschien nog „verder weg" dan deze gelukkige dwaas; want hij hoorde tenminste niets en werd dus niet belemmerd te luisteren naar 't geen inwendig aan muziek in hem gebeurde, maar ik hoorde wel degelijk de schrale en magere neus-klanken van mijn instrument en moest daar alles van maken.
Ik las geen boeken; ik had geen vrienden; ik bespeelde mijn cither. Den regen en den zonneschijn van mijn hart vertrouwde ik mijn cither toe.

Het was een soort geluk, een soort bevrediging, misschien nog meer een soort narcose. Het scheen mijn lot het leven langs mij heen te zien gaan als een prachtige parade-stoet, die men hoort voorbij rijden en waarvan men een pluim, een vaandel, de kleur van een sjerp even onderscheidt en niets meer, omdat men te ver achter de drommen der toeschouwers staat, omdat men zich verdringen liet, omdat men niet over de hoofden kijken kan. Het armzalig instrument was het symptoom van een nederlaag, die tientallen jaren mij neergedrukt heeft.
Hoe kwam het einde dezer cither-periode? Ik weet dat niet. Men weet zelden het schamel einde der dingen! Want het einde is het belangrijke nooit. Ik weet alleen, dat ik het ééne oogenblik nog vòl in 't spel opging en kort daarna van geen cither meer hooren wilde. Het dierbare instrument lag nu te verroesten in een hoek op den grooten zolder, vergeten en met gebroken snaren.
Zoo was ik een hartstochtelijk poppenvriend geweest tot mijn 6e jaar en daarna, plotseling, een onverbiddelijk poppen-hater: ja, zoo had eenmaal mijn verloochende pop, stoffig en vergeten, op denzelfden zolder gelegen... Iedereen heeft zoo zijn stoffigen zolder... wie zal de reden verklaren onzer schijnbare trouweloosheden? Zij zijn even onbegrijpelijk, als de aanvankelijke liefdes. „La vie est à monter et non pas à descendre."
Intusschen, het resultaat was, dat ik muziekloos bleef. Veel later is er een korte periode geweest, waarin de oude, kranke liefde weer ontwaakte, maar nu in den

vorm van een vernederenden hartstocht voor de mechanische piano, de phonola. Helaas, te kort heeft die geduurd...

Hoe het zij: de muziek werd een Platonische liefde in mijn leven.

Begrijp mij goed. Allerminst beschouw ik mijzelf als een mislukt muzikaal genie... Mogelijkerwijs ben ik zelfs zeer matig muzikaal en heel zeker had ik 't nooit tot iets bizonders gebracht in deze richting. Maar de biecht en de opvoeding der muziek had ik noodig gehad. Haast ieder mensch heeft muziek noodig. Voedt de menschheid op tot muziek en zij zal waardiger leven.

Want muziek maakt vrij. Muziek is de bevrijding der ziel uit de kluisters onzer schuwheid. Muziek is het dóór-breken en het uitstroomen en het meester-worden van dat innerlijk leven, dat harts-leven, dat geremd blijft en verzwegen daar het geen woorden vinden kan. Muziek is een erotiek, kosmisch, oppermachtig, diep, maar een ziel geworden erotiek, een erotiek zonder troebele lichamelijkheid, een erotiek die in zingen òpgaat. Muziek is de heilige communie met de eeuwige schoonheid die in den hemel woont, met den eeuwigen God die werkt in onze zielen. Muziek is een magie.

Laat ik dan maar zijn als die dwaas, waarvan Selma Lagerlöf vertelt: laat ik mijn houten piano bespelen. Laat ik mijn muziek-uren hebben op 't papier. Alles wat zoo-maar in mij opwelt — wie weet van waar? wie

weet waarom? — alles, wat mij kwelt en alles wat mij gelukkig maakt, de fantasie mijner herinneringen, de realiteit mijner fantasieën, mijn getwijfel, mijn geloof: ik wil het toevertrouwen aan mijn gedroomde instrument. Wat daarvan komen zal, gaat nu nog mij niet aan. Het lag in mijn bestemming in dit oogenblik van mijn leven mij op deze wijze uit te zingen, hoe schril wellicht mijn lied soms klinken moge... De moderne muziek vreest de dissonanten niet! Zij vreest alleen de phrase.

DE IDYLLE AAN DE ZEE

Ik was van nacht wakker, toen de vogels begonnen te zingen. Een bleek, blauwachtig licht schemerde door een reet der gordijnen: het licht van den komenden dag. Maar bijna nacht was het nog. Hoe juichten reeds de vogels! Hoe schalden de vogels, uitgelaten, dronken van levensdrift, geweldig! Dit is de muziek der aarde, de symphonie der lente, uitgejubeld door het onmetelijk, ontelbaar, onzichtbaar koor der gevleugelde schepsels. Welk een hartstocht van extatische vreugde, van liefde, om 't zich weer vernieuwende leven! God moet glimlachen, wanneer hij hoort hoe zijn vogels hem toejuichen in de lente, als de nacht vlucht voor 't eerste schemeren van den dageraad en zijn loome menschen nog slapen.

Het was mij vreemd te moede.

Bewogen luisterde ik naar de groote muziek der herboren wereld. Het leven keert weer na de lange, booze ziekte. Zeer zonderling was 't mij te moede... Het goede leven keert terug... Het goede, moeilijke leven, als een geschenk kreeg ik het terug.

En ik dacht: heeft 't mij ontbroken aan schoonheid, aan innerlijke muziek? Neen waarlijk... noch in de volwassen jaren, noch in den kindertijd.

Weet je nog, dacht ik, hoe het was in de lente van mijn eigen leven, toen ik haast nog een kind was en nog niets gelezen en nog zoo weinig ervaren en begrepen had?
Koesterend scheen de zon; hij stoofde 't zuivere zand van de duinen warm. Een zachte wind waaide weldadig om onze hoofden en langs de hemel-glooiïngen, waar de blauw-groene helmsprieten sidderden. Vóór ons ademde de zee, zeer rustig, met regelmatig en sonoor geluid: de blauwe, grijze nevel-zee, die lange golf-reeksen altijd-weer uitzond naar 't gouden strand. Een zeil gleed voorbij. De meeuwen wiekten in verrukkelijke vrijheid boven ons uit en krijschten.
En zij, de oudere, die mij in deze jaren gidste, streelde met haar fijne vingers door mijn verwarde haren, terwijl mijn hoofd leunde tegen haar schouder. Een dofheid, een beklemming van heel een levens-periode viel van me af. Bange school-jaren en ziekte-jaren herstelden zich. De kindertijd lag nu achter mij. Een nieuw leven werd geboren.
Het ontwaken van de ziel is altijd een romantisch verhaal... Alleen in een sfeer van romantiek ontwaakt een menschen-ziel. Er weefde zich een teeder erotisch element door deze dwepende vriendschap, deze vriendschap aan de zee. Vandaar dat de scheiding door 't lot een breuk teweeg moest brengen en wij, in een latere fase, den weg niet meer vonden tot elkaar. Maar hoe droomend en hoe doorstraald van licht bleef deze erotiek, even verdroomd en oneindig en teeder-stralend

als de monotoon ruischende lente-zee aan onze voeten. Het was de idyllische inwijding tot zooveel stille tragedies, tot zoo bittere ellenden. Maar toen, toen bleef al het pijnlijke, kwellende en troebele nog ver. Alles verzoende zich in de sfeer der natuurlijke poëzie, die de jeugd altijd-weer zich schept en waarmee zij zich beveiligt.

Neen, waarlijk, dit was nog vriendschap, meer vriendschap dan liefde. Wij hielden op dezelfde manier van de eeuwige zee en van de witte, wiekende meeuwen. Ons huis, ons gedroomde huis op het duin, hadden wij „De Zeemeeuw" gedoopt. Wij dachten eender over de liefde die „rein" en over de kunst die „verheven" moest zijn. Dezelfde dingen vonden wij „onzin" (rubbish zei ze); en de hebbelijkheden van menschen, die wij op straat of in gezelschap ontmoetten, prikkelden ons tot een gelijken, spontanen, onbedaarlijken lach. Hoe voelden wij ons de kampioen van de rechtvaardigheid!

Het was de idylle aan de zee. Alle herinneringen aan dit beschroomd en voorbarig avontuur van 't hart blijven innig verweven met 't beeld der zee, der stormende najaars-zeeën, der grijze, barsche zee in de striemende winterkou, als 't strand hard bevroren onder onze voeten kraakte, der glorieuze lente-zee met haar gouden zons-ondergangen als „de hemel zich opende".

Toen wij scheiden moesten, leek het mij, dat voortaan 't leven voor mij geen beteekenis meer hebben kon. Dit was het einde. Wij waren diep rampzalig en heime-

lijk genoten wij deze rampzaligheid. Toen zij weg was, ging ik dagelijks naar ons geliefde duin, als naar een dierbaar graf...

En nu ik weet, welk een fatale leerschool der romantische zelfverheffing deze periode geweest is, kan ik niet zonder ontroerde dankbaarheid al deze dwaasheden herdenken. Want zwaar genoeg heb ik geboet voor 't geen er valsch in was. Zwaar genoeg en lang genoeg. Onder de enkele vrouwen, wie ik mijn uitredding dank, blijft ook zij gezegend, zij die mijn eerste liefde was, mijn vage, dwepende vriendschaps-liefde, mijn meest onwezenlijke liefde... Maar in de liefde is altijd iets, dat wezenlijk maakt.

Altijd is de verhouding tot een vrouw, zoolang zij teeder blijft, doorgeurd van romantiek (en wat is zulk een verhouding zonder de teederheid?). En altijd wil de romantische mensch haar, die hij lief heeft, liefhebben met een overschattende liefde. Altijd doet hij, de geliefde overschattend, haar ware wezen tekort. Er is altijd een element van miskenning in de romantische liefde. Ik weet 't. Maar ook weet ik, dat de romantiek even eeuwig is als de liefde, even eeuwig als de Vrouw zelf.

Zelfs de eenvoudigste liefde, hoe zou ze mogelijk zijn zonder haar natuurlijke romantiek? Ik vraag het mij af, zonder verbittering. Goede hemel: de caritas kan men toch niet tot dagelijksch brood maken? Dat 't leven méér zou zijn dan de droom van 't leven, blijft... een droom!

HET DROOM-VERLOREN DORP

Den droom heb ik weer opgezocht...
Het lot voerde ons naar het afgelegen dorp, waar ik, lange jaren geleden, in de schemering leefde, het statig-stille dorp, waar geen „villa" den ernst breekt der barsche hoeven en der strakke, propere dorpshuizen. Sedert eeuwen ligt hier de wereld in de vergetelheid. Wij toefden weer aan het uitgestorven markt-plein met de pracht der oude linden bij de ranke Gothische toren. Ginds zat nog steeds het wat excentriek geworden wijfje op den stoep van haar huis, nog steeds breiend haar kous-zonder-einde, nog steeds ieder toesprekend en na-roepend, die binnen bereikbaren afstand voorbij ging. En daar kwam zoowaar die ongelukkige maniak weer aangestevend op zijn onzekere beenen, jachtig, zoekend, voortgedreven door zijn waan, mompelend in zich zelf, speurend uit zijn holle oogen naar iets, dat hij niet noemen kon en nooit zou vinden. Hij prevelde, weifelde, keerde bruusk zich om en liep met dezelfde haast denzelfden weg terug. Hoe veel jaren al... Alleen de kinderen, Mietje, Keesje, Jantje en het teedere Sophietje, die waren er niet meer. En ik zelf, die eenmaal hier geloopen had, bestond die nog wel? Was degeen, die nu hier zat wel dezelfde als die

andere van toen? Als een angst besloop me deze vraag. Want waarlijk, niettegenstaande de scherpte en de veelheid van mijn herinneringen, kon ik mij in dat oude zelf ter nauwernood herkennen.

De warme zon lag droomerig over alles, over de groote stilte, over de tobbers die hun geluk zochten als een waan, over het paard van den vracht-wagen, dat langzaam stappend, rinkelend, langs ons heen ging, over de auto, die even voorbij flitste, bij de bocht een schelle kreet uitstootend, om daarna de stilte nog dieper te doen voortpeinzen.

Wij wandelden langzaam langs de oude lanen, vanwaar je zulke verrukkelijke uitzichten hebt op de hooggelegen kerk met de kleine huisjes, de oude roestigbruine muurtjes, de bloeiende vruchtboomen om haar voet. Wij waagden ons de bruggen over, de poorten door, op de dood-stille feodale binnenplaatsen van het streng kasteel, dat daar, als vergeten, als betooverd, ligt in de omsingeling zijner zware lanen en grachten. Nog altijd krasten er de kraaien, die bij duizendtallen in het hooge beukenbosch nestelden en elkander bevochten.

Ten laatste betraden wij ook het geliefde oude huis onder de linden. Wij liepen door de vochtig-klamme gang met de zware, gele deuren. Wij zagen door de vensters van het groote vóór-vertrek naar de velden en de verten: een zee van wuivend, geurend gras-land.

Het leven had hier stil gestaan. Het stond altijd hier

stil, gebannen in zijn eigen droom. Maar „onder den schijn van kalme gelijkmatigheid" wordt veel uitgestreden. Onder dien schijn gebeuren vaak zonderlinge dingen, hier zoo goed als in Parijs...

O lief verleden, waarheen gevloden? Zware jaren, kostbare jaren... Al mijn gedachten, mijn gevoelens, mijn droomen, eenmaal toevertrouwd aan deze oude boomen, aan dit bouwvallig huis, aan al deze stille dingen... wat is daaruit gegroeid? Waar zijn ze heen? Hartstochtelijk liefgehad heb ik dit huis. Nog zie ik mij zitten, dien laatsten avond, dien laatsten nacht, alleen gebleven, bij de groote kachel in de kolossale, reeds hol ontruimde werk-kamer met haar donkere diepten, het hart vol angst, vol hoop, de rekening opmakend van de vervlogen jaren. En hoe dikwijls zat ik zoo? vroeger, als kind reeds, daarna, dien oudejaarsnacht in 't Vlaamsche stadje, bij den toren, die als een donkere rots stond in 't midden van het plein met de verlichte kroegjes, waar verdwaasd het dronkemans-gezang bralde, terwijl de zware klok zijn twaalf slagen neer deed dreunen; en later nog bij de stilte van een lamp, in een huis dat mij verschrikte, omdat alles verloren scheen. Dikwijls zat ik zoo, maar de rekening klopte nooit.

Nooit kloppen de rekeningen van hen, die te zeer hun eenzaamheid leerden lief krijgen, die te ver verdwaalden in 't gebergte der droomen om den weg tot de open vlakte der werkelijkheid terug te kunnen vinden. De vaagheid en de eenzaamheid zijn kwade gidsen.

„Ik heb mijn dag verdroomd, zoo doe ik met mijn leven", deze versregel zeiden „zij" elkander glimlachend na, heeft Albert Verwey eens uit zijn litteraire jeugd verhaald; maar ik behoorde tot hen, die door zijn generatie werden opgevoed. En de weelde van een glimlach konden „wij" ons niet meer veroorloven bij zulk een regel! Het schoone spel was uit; het was werkelijkheid geworden: de werkelijkheid der ònwerkelijkheid, de slechtste die bestaat misschien.

DE LITTERAIRE SCHIM

Vergeet niets en zeg je verleden vaarwel. Vernieuw je leven. Zeg je verleden zonder verbittering vaarwel. Van ochtend in Amsterdam ontmoette ik een oude kennis. Zij dicht, zij schrijft, zij „leest". Als altijd was zij gekleed in een kleurloos slobber-manteltje. Twee dikke boeken hield ze geklemd onder den arm, tegen haar maagdelijke borst. Zij liep schichtig, als schuw, als ontwend, in 't vroolijk gewoel van de straat, in 't schaterende zonlicht: een verdwaalde en verschrikte vleermuis... In haar vale, magere gezicht stonden de oogen nerveus, onzeker, steeds ontwijkend...

Zoo maakt ons de litteratuur! Zoo maakt ons de cultus van het gemoed en van de sensatie: onmachtigen, schimmen... Zoo verbleeken we in 't maanlicht van onzen zelf-waan, die ons het leven onmogelijk maakt.

Ze zag me niet. Nooit ziet ze iets; want het raampje, waar doorheen zij het leven tracht te bekijken, spiegelt altijd haar eigen bleeke masker met de nerveuze, onzekere oogen.

Ze verkeerde weer in haar „hoogere wereld", in de wereld van haar litteratuur. Niets anders heeft ooit voor haar bestaan. Geen politiek, geen wetenschap, geen

sociale nood, geen moreel probleem, geen levende werkelijkheid. Het leven bestaat voor haar uit romans en verzen. En... „tout le reste est litterature", zooals ze mij naïef eens verzekerde!
Ik stond stil en keek haar meewarig na. Ik prevelde als een litanie: De litteraire exploitatie van het gevoelig Hart en deszelfs metaphisisch Heimweh is een gruwel in het Oog des Heeren.
En opeens wist ik precies waarom ik zulk een diepen weerzin voel tegen haar schijnbaren antipode, den wereld-hervormenden artiest met zijn arroganten blik, zijn profetische houding, zijn tragisch air, zijn apocaliptische uitspraken, zijn hartelooze oordeel, deze onwezenlijke comediant die de burgerlijke zelf-ingenomenheid tot een paroxisme van aanmatiging verheft.

* *
*

Hartstocht voor den droom, die den zin voor 't leven vergalt, onmacht tot doen en tot lijden, eerzucht, die 't hart vervult van spijt, van spijt niet grooter te zijn, niet grooter te schijnen,.. o, hoogmoed, die nog teeder klaagt over de eenzaamheid!

Van Liefde zingen
met wrok in 't hart,
of daden droomen,
niets beleven
en versjes dichten:
zoo verdrinkt een cultuur
in de litteratuur.

VAN DE VRIENDSCHAP

Alle menschen zijn gedompeld in hun eenzaamheid. Er is een zwijgen achter hun praten, een schreien achter hun lachen.
Wij droomen van eeuwige vriendschappen... en het is reeds veel, indien men het tot een trouwe kameraadschap wist te brengen.
Al mijn jongens-jaren door heb ik in de absolute vriendschap geloofd: al de jaren van algeheele vereenzaming. Bij tijden, met een fatale regelmatigheid, verscheen er weer één, die mij zijn hartsgeheimen toe vertrouwde, wandelend langs de oude havens van de binnen-stad, in zoele zomer-avonden. Want ik bezat een gaaf van luisteren. Maar altijd werden deze biechten door een schuwheid gevolgd. Altijd was het resultaat, dat wij voortaan elkaar vermeden. Want de wederzijdsche biecht was mij niet mogelijk.
„To have a friend, trie to be one" zegt Emerson.
Ik heb aan de vriendschap gewanhoopt, toen een leven van uit-zenden en van geven begon, want tegelijk was er toen de liefde, de liefde van man en vrouw.
De vriendschap, zooals de romantiek zich haar droomt,

zou mogelijk zijn, indien er geen liefde was. Want de vrouw duldt instinctief geen intieme vriendschap tusschen mannen. Zij voelt er heimelijk, diep in haar hart, een soort weerzin tegen. En zij heeft gelijk. Want werkelijke intimiteit kan men slechts geven aan één enkel mensch. En niets heiligt de liefde, dan de intimiteit.
Ik weet 't: de verhouding van vrienden is belangeloos en boven-zinnelijk. Zij is een verhouding van gelijk gestemde, gelijk begaafde geesten. Zij is een mannelijke, een geestelijke verhouding, koel en diep. Tusschen vrienden is 't begrijpen subtiel, de gedachte wijd, de sympathie sterk. Het heete bloed brengt geen vertroebeling in de vriendschaps-verhouding. Vrienden reiken elkaar de hand, zien elkaar in de oogen en uren lang wisselen zij gedachten uit in klare vertrouwelijkheid. Er is iets heiligs in het gesprek der vrienden.
Maar dit alles raakt het primaire leven niet...
Misschien hebben de oude Grieken en hebben de Chineezen waarlijk de vriendschap gepleegd als een religie. Maar zij begonnen dan ook van de vrouw een erotisch speelgoed te maken. Of liever: de Chineezen hebben de vriendschap met een zoo hooggestemde devotie in eere gehouden, omdat zij de vrouw niet eeren konden. Al wat aan teederheid ongebruikt bleef in hun liefde, stortten zij uit in hun vriendschap.
Boven de vriendschap troont de liefde. En waar deze elementaire waarheid vergeten wordt, waar de vriendschap in haar hoogheid meer geëerd wordt dan de liefde

in haar eenvoud, daar raakt 't leven in eindelooze complicaties verward. Want alle echte liefde culmineert in de ééne liefde; maar vriendschap is deelbaar over velen. De trouw der liefde is niet te deelen, de trouw der vriendschap blijft verdeelde trouw. En elke vriendschap die den éénen slechts aanvaardt en trouw blijft, is een mislukte liefde, de vergoeding der liefdes-mislukking: zij doet aan als niet geheel sympathiek...

Vriendschap is uit den Geest. Maar Liefde is uit de natuur, en daarom zoowel daemonischer als heiliger. Want alleen wat uit de diepte der natuur komt, heeft de stuwkracht van het leven, de vurigheid van het hart en kan stijgen tot de lichtende zon van de Ziel, die universeeler is dan de geest. Meer dan de vriendschap in haar constante helderheid, is de liefde in haar tragische vernederingen en triomphante overwinningen. Meer dan de vriendschap, is de liefde een *overwinning*.

De vriendschap berust op een geestelijke gelijkwaardigheid, de liefde echter op een verwantschap van 't hart, op een gelijkheid in d i e p t e. Meer dan de vriendschap is de liefde een lots-beschikking.

Maar van uit de liefde wordt ook de vriendschap mogelijk, een wijdere vriendschap... indien wij onze liefde zelf weten te doodringen van den klaren geest der vriendschap. Indien wij in onze vrouw de gedroomde vrienden lief hebben, zullen de trouwe kameraden zich om ons heen verzamelen en zullen wij vriendschap met de menschheid sluiten. Heft zulk een verwijde vriend-

schap onze eenzaamheid op? Ik vraag, of zelfs de liefde dit vermag te doen...

Verlies den tijd niet met 't zoeken naar den volkomen vriend, of met 't treuren om zijn durende afwezigheid. Adieu! de tijd gaat voort en wij met hem. De cultus van 't gevoelig hart en zijn onbegrepenheden is overleefd. Er valt beteren arbeid te doen.

Wij hebben ons op te voeden tot de sterke eenzaamheid, opdat wij weer gemeenzaam worden. De gemeenzaamheid is onze taak, de eenzaamheid onze bestemming: de liefde maakt beide mogelijk.

VAN DE LIEFDE

De vrouw uit de romantiek te verlossen, haar „meer dan vrouw, haar mensch te maken": dit werd het revolutionaire wachtwoord van het 19e eeuwsch rationalisme, van Ibsen, die „Nora" schreef. Arme Ibsen, wiens instinctieve wijsheid zoo veel dieper was dan zijn bewust idealisme! Ibsen begreep zelfs niet, dat voor de vrouw de romantiek het onmisbaar kleed is van haar eenig geniale eigenschap: de intuïtie. En zijn leerling, Nietzsche, begreep het nog slechter dan hij. Maar Nietzsche's leerling Knut Hamsun begreep tenminste, dat 't ideaal van bewuste mannelijkheid nooit een ideaal van vrouwelijkheid zijn kan: en hij zag de vrouw als het verleugend diertje, dat altijd de eerlijke bedoelingen en den zuiveren wil van den man bezoedelt; want de vrouwelijke intuïtie wordt zulke uitsluitend mannelijke temperamenten nooit duidelijk. Een verbitterde heidhaftigheid beheerschte al deze strenge, eerlijke, verstandelijke geesten, deze harde mannen-intellecten, die men in alle eeuwen terug vindt, maar die in de 19e eeuw profeten konden worden. Als wij nu naar hun profetieën en vervloekingen en idealen luisteren, dan verbergen we uit beleefdheid onzen lachmond achter

onze hand. De diepste van hen allen is de ongelukkige, de geniale Weininger geweest. Uit vertwijfeling aan de vrouw kwam hij tot den zelf-moord. Want de Vrouw is een symbool. En wie aan de vrouw vertwijfelt, vertwijfelt aan zijn verlossing, vertwijfelt aan zijn ziel. Lichaam en geest, gezien als twee kosmische krachten, staan dan in eeuwige onverzoenlijkheid tegenover elkander. En er is geen mensch, die deze onverzoenlijkheid uithoudt zonder te breken of in een star en intellectueel illusionisme weg te vluchten, in een theoretisch illusionisme, dat vruchteloozer is dan de ziekte der romantiek zelf.

Een eenzame vrouw leeft nooit zoo verloren, als een eenzame man. Want voor den man is het vrouwelijk wezen de genade, die zijn dubbel-natuur op bovenrationeele wijze verzoent. De vrouw heeft deze genade in zich zelf, al weet zij 't niet en al dwingt haar dit niet-weten tot het romantisme en zijn teedere leugens. In de eeuwen-oude, in de Middeleeuwsche vrouwen-vereering ligt misschien de kern van heel het romantisch probleem. Nergens drong de romantische waan zich dieper in, dan in de wereld der liefde, . .

Kan dit anders? De liefde is romantisch. Zij gelooft in maneschijn, in nachtegalen-gezang, in den weemoed, in de vaagheid, in de eeuwige trouw. Wat werd voor jonge menschen de liefde, indien zij niet romantisch was? Een plezier der zinnen? een psychologisch experiment? een sexueel avontuur? Een grof cynisme! En zij

wordt dit nu reeds te dikwijls in onzen ongeloovigen tijd. De liefde wil gelooven. De liefde eischt een eeuwigheid op. De liefde veronderstelt, dat de ééne de uitverkorene is. De liefde droomt zich wonderen van poëzie en verheffing, waar volgens ooggetuigen „niets bizonders" te zien valt...

En wat kwam er van het leven terecht, indien de liefde ophield het gewone buiten-gewoon te zien! De liefde kleedt zich met romantiek, opdat haar heiligende en intuïtieve wezen onaangetast beveiligd blijve.

Ik vraag mij af, of de prostituee, die haar romantiek bewust exploiteert en het „heilig wezen" der liefde vermoordt, die van schijn en leugen haar beroep maakt, die berekent en hartstocht voorwendt, die voor éénen nacht de comedie speelt van de eeuwige trouw, ik vraag me af, of zelfs zij, diep in haar hart, nog niet altijd haar leugen gelooft, een klein beetje gelooft.

Hoeveel „edele" vrouwen zijn in staat eerlijk met zich zelf om te gaan? Ik moet de vrouw, de werkelijke vrouw, nog ontmoeten, die zich zelve kent. Zij ziet, dank zij het wonderbare werktuig harer intuïtie, den man, dien ze lief heeft, geheel dóór, maar ze kan het licht van haar intuïtief begrijpen op zichzelf niet richten. Ze kan zich zelf niet objectiveeren; zich zelf kent ze nooit. En ik moet de echte moraliteit nog ontdekken, die buiten de zelfkennis om bestaat. Alle pogingen tot zelf-kennis stuiten bij de vrouw af op haar onoverwinnelijke zelf-liefde. En deze zelf-liefde zoekt vergeefs het „zelf".

Maar de verkeerde gevolgtrekking van deze waarheid, bij de uitsluitend mannelijke psychologen, is, dat de vrouw daarom geen „zelf", geen „ziel" zou hebben: zij overschatten de waarde van ons bewustzijn. Dit doet elke man noodwendig; maar er zijn mannen, die ook dit weten: en dat zijn de begrijpers en de geloovers der vrouw.

Wie de vrouw begrijpt, heeft het wezen der romantiek doorgrond. Maar misschien heeft niemand haar nog ooit geheel begrepen... Zij houdt haar „laatste geheim" voor zich zelf... Zij kan niet anders.

De „mannelijke psycholoog", die — als Ibsen, als Nietzsche — om zich voor verbittering te behoeden, de vrouw wil „verbeteren", die haar wil opvoeden tot „de vriendschap", tot hun eigen mannelijk illusionisme, heeft haar het slechtst van allen begrepen en 't meest van allen te kort gedaan.

De man blijft een romantische dwaas zoolang hij een vrouw lief heeft. Hij houdt op te leven, naar zijn z i e l te leven, wanneer hij zijn romantiek te boven komt. Want de zinnelijkheid der vrouw blijft droom. En zij voert ons in dien droom en ontheft ons daardoor van de schuld en de schande onzer mannelijke zinnelijkheid. Zij leeft haar droom: ten goede en ten kwade. Ten goede zoolang zij door intuïtie geleid wordt en daardoor alle mannelijk weten beschaamt; ten kwade, zoodra de intuïtie tot instinct of verstand ontzield wordt, zoodra de daemon of de leugen over haar komt en zij het

mannelijk weten zoo zeer behoeven zou en zoo erbarmelijk versmaadt.

Vandaar, dat de grootste vereerders der eeuwige vrouw zij zijn, die door de vrouw het diepst hebben geleden. Misschien berusten het huwelijk en het gezin op een waan van 10 eeuwen, zegt mij mijn psychologische vriend. Het zij zoo; maar de hemel behoede ons: spáár ons het huwelijk. Het is een poging onze eenzaamheid te breken. En het pogen zelf blijft zoo loffelijk, zoo troostrijk... Het is zeker, dat er veel meer mislukte huwelijken zijn, dan men veronderstelt; maar even zeker is, dat de meeste huwelijken veel beter zijn, dan de gehuwden zelf veronderstellen. Kon men de gehuwden maar tot dit inzicht brengen, dan zou de kinderachtige oplossing der echtscheidingen geen slechte gewoonte meer zijn. Wèl beschouwd, zijn er meer echtscheidingen mislukt dan huwelijken. Want de geslaagde echtscheiding vordert of meer moed, òf meer lafheid, dan de meesten bezitten.

En tenslotte: weliswaar zijn er veel domme, lage, wreede vrouwen; maar er zijn er eveneens, die op zulk een wijze goed zijn, dat zij de rechtvaardiging worden van allen. Want in allen, zelfs in de erbarmelijkste, leeft altijd nog de essentie der allerbeste vrouw.

Een romantiek opnieuw? for ever? Ik heb 't u immers gezegd!

De liefde romantiseert; maar de liefde ook stelt ons in staat de romantiek te overwinnen. Slechts de liefde.

Elke andere overwinning der romantiek is in den grond een nederlaag.
De liefde der jeugd is romantisch en zal het altijd opnieuw zijn. Vandaar haar teleurstellingen, haar onrusten, haar zelfzuchten. Maar uit haar groeit een liefde die begrijpt, die medelijdend is daar zij eerbiedigt, die wederzijds vergeeft... die allereerst zich zelf vergeeft, die de realiteit aanvaardt en verzoent.
Als ik werkelijk houd van haar, terwijl wij, wellicht, thee drinken in de huiskamer:.. als ik naar haar kijk met bewogen gemoed, ontroerd, verteederd... waar is dan de romantiek?
Alleen door liefde is, zoover ik weet, de romantiek te overwinnen, indien zij overwinbaar is...
Ik spreek hier in diepen ernst. Vandaar een weifeling, die toch geen twijfel wordt. Want de mensch moet veel weifelen in wat hem 't meeste ernst is.

* *
*

En overigens, wanneer een man spreekt over „de Vrouw" (en hij kan dit toch niet laten), wees dan oplettend of hij eigenlijk niet zich zelf onder handen neemt; want te vaak gebruikt hij haar als zijn excuus.

* *
*

Wat is liefde? Wat het huwelijk? Wat is 't gezin? Een teederheid, een sfeer van trouw en goed vertrouwen; een veilige oäse in de barre ongewisheid.

Wat is 't gezin? — de eindelooze rijkdom der dagelijksche werkelijkheid.
Wat is het huwelijk? — Het huwelijk doodt de romantiek en redt de liefde.
Wat is de liefde? het „houden-van", dat rijpt uit het „verliefdzijn-op".

DE AESTHEET

Onder mijn kennissen tel ik een litterair man, „kunstenaar in hart en nieren", „groot talent", erkennen de talenten. Hij heeft zich, ondanks zijn ernstige pogingen, nooit van zijn talent kunnen bevrijden. Elke poging bleef zoo fataal talentvol...

's Mans fatum is de frase geworden. Altijd heeft de schoone frase zich ingeschoven tusschen hem en 't leven. Mijn vriend, een man vol geest, vol humor, vol hartelijken ernst, een werkelijk geïnspireerde en edelmoedige natuur, is 't nooit gelukt tot zijn waren eenvoud en zijn wezenlijk Ik door te dringen. Voortdurend werd hij beheerscht door een invloed en elke invloed wist hij zoo te verwerken, dat men aan zijn intuïtieve kracht haast niet twijfelen durfde. Altijd wist hij ook anderen onder den invloed zijner invloeden te brengen. Suggestiever mensch heb ik nooit ontmoet. Wanneer men hem de te makkelijke verwisseling van zijn helden verweet — men kon hem alles zeggen, mits men den rechten toon maar vatte — dan wist hij op de meest loyale en deemoedige wijze ons en zichzelf te overtuigen, dat hij „nu eenmaal" de gave der bewondering bezat, maar dat zijn ware zelf zich desniettemin langs zuivere lijnen van noodwendigheid evolueerde. „Mijn helden zijn niet

willekeurig", zeide hij, „ik overwin ze alle". Hij zei het met een zucht, die even komisch als meewarig aandeed. Welk een spreker, welk een verteller, welk een geboren redenaar! Het woord „suggestie" scheen speciaal voor hem gemaakt te zijn. Hij oefende suggestie uit met zijn golvende zinnen, zijn frappante, hamerende woorden, zijn bronzen stem, zijn verrassenden oogopslag, zijn vrouwelijke handen... Maar van vrouwen gesproken... goede hemel, hoe vaak hebben wij met hem mee gezucht en mee geworsteld in zijn teedere aangelegenheden! Doch niemand kon als hij zoo treffend spreken van de trouw.

Toen ik hem — het is nu al vele jaren geleden — voor 't eerst ontmoette, was hij geheel onder den indruk van Walt Whitman. Een Van Gogh-periode moet daaraan zijn voorafgegaan; maar hij sprak nu niet dan met zekeren tegenzin over „den apostolischen kunstenaar dezer eeuw", die hem, geloof ik, slechts door de mode was afhandig gemaakt. Want Van Gogh — Vincent zeide hij — had hij gevonden, lang vóór er sprake was van een Van Goghianisme, van Van Gogh-snobbisme, van de humbug der Van Goghsche „oprechtheid". Hij liet er zich slechts zelden en meestal in de meest sarcastische bewoordingen over uit. Maar Whitman's pantheïsme, Whitman's wijsheid „boven de breuk der zonde uit", Whitman's al-liefde, die „echter" was dan de liefde van Rilke, die minder „aesthetisch" was... hij werd niet moede daarvan te getuigen. Hij maakte verzen, die

Whitman zelf hem had kunnen benijden. Hij stichtte een devote Whitman-gemeente: want op het doen kwam het aan.

Toen ik hem echter een tweetal jaar later weer ontmoette (hij had in Amerika „gewerkt") was er „veel in hem gebeurd", zooals hij me met een weemoedigen glimlach toevertrouwde. De gansche litteratuur had voor hem eigenlijk afgedaan. De brieven van Rosa Luxemburg waren hem tot een zak-bijbeltje. Een bibliotheek revolutionaire werken verslond hij. Hij was nu overtuigd communist. Dit offer had hij moeten brengen, zei hij.

Hij schreef in die dagen veel. Een essay, waarin hij de litteratuur vaarwel zei, behoorde ongetwijfeld tot de beste litteratuur dier bewogen jaren. Velen zagen in hem den dichter van het Communisme, hoewel hij het dichterschap, als een „ontijdige gemoedsweelde" had opgezworen. Zijn gelaat was bleeker en magerder geworden; zijn voorhoofd welfde onwaarschijnlijk hoog onder de verwarde vaan zijner blonde haren. In zijn oogen gloeide het fanatisme, prachtig en beangstigend. „Wij zijn de verlorenen en de verworpelingen. Wij hebben ons aan den Dood toegewijd, onzen trotschen makker. Wij hebben geen hoop voor ons zelf; en zelfs indien de groote Verwachting ons ontviel, zouden wij volhouden." Wanneer hij, in schunnige achterbuurt-lokaaltjes, zoo te spreken stond, broeide er een mystische sfeer over de donkere, luisterende hoofden. Men waande zich in de eerste eeuwen van 't Christendom. Het zaaltje

werd een catacombe. Wat hij eigenlijk wilde en meende bleef in 't vage, maar dit moest zoo zijn, betoogde hij me eens. Wist ik, wat 't woord „gemeenschap der heiligen" inhield? Wat kon ik, intellectueel en burgerlijke individualist, dáár nu van af weten? zei duidelijk genoeg zijn blik. Nu ja, wat zijn vaagheden en wat realiteiten? Ik weet uit de allerbeste bron, dat hij een tijd lang de schrik vormde voor de plaatselijke overheid en dat men hem zelfs niet meer durfde opsluiten, hoewel zijn woorden daar stellig en vaak genoeg aanleiding toe gaven. Deze periode heeft niet lang mogen duren. Hij maakte een crisis door, die zijn zenuwgestel tijdelijk ruïneerde. Hij verhuisde onverwachts, liet zijn discipels de hun opgelegde problemen verder zelf uitworstelen. Hij had zich ingekeerd tot de ziel. En, na een tijd van stilte, waarin niemand het rechte van hem te vertellen wist, verraste hij ons, zijn oude litteraire makkers, met een aan Dostoiewsky gewijde studie, zooals wij toch niet van hem verwacht hadden. De feitelijke inhoud van dit proza mocht wellicht niet nieuw heeten, maar welk een toon... Een toon van bitterste ontmoediging en hoogste geloofskracht tegelijkertijd. Men las het opstel als een partituur. Die toon van hem was werkelijk niet te definieeren. Ach, die toon, die toon van kerk-klokken en bazuin-geschal, is zijn daemon geweest.

Ik heb hem daarna vrijwel uit 't oog verloren. Hij vermeed me, al te opzettelijk. Ik hoorde vertellen, dat hij, kort daarna, zich schaarde „in 't leger van Christus".

Hij propageerde een absoluut Westersch Christendom, dat, ik begreep niet goed waarom, een eeuwige tegenstelling bleef tot 't pseudo-Christendom van de Russen. Het Russische bleef een romantiek, zei hij. En de Romantiek had afgedaan, nu eindelijk niet in theorie, zooals voor Carlyle en voor Nietzsche, maar essentieel. „Ik houd me bij Paulus en daarmee uit" zei hij. „Buiten Christus niets". Deze dingen hoorde ik van een wederzijdschen kameraad, een vriend uit onze rijpe jeugd, nu professor in de scheikunde.

Maar onlangs ontmoette ik hem even aan 't station in den Haag. Wij dronken samen een kopje koffie, zoo tusschen twee treinen in, en hij vertelde me, dat hij voorzitter was van een door hem gestichte Nietzscheclub, die de basis legde voor een Synthetisch Christendom, de universeele religie der nieuwe wereld. Hij had succes. De club telde nu al helaas honderd leden. Helaas, ja, want de populariteit was een der groote waanwaarden, die de club had „um zu werthen". Hij scheen zeer opgewekt... „Ik twijfel er niet aan", zei ik, „of je zal nu eerst waarlijk populair worden." Met een forschen slag op mijn schouder nam hij plotseling lachend afscheid.

Wat een charme! En wat een lieve kerel, tenslotte! Zelden zag ik iemand, die 't edelmoediger meende, met de wereld, met zijn vrienden en met zichzelf.

't Is niet ieder gegeven een eerlijk man te zijn. Clementie voor hen, die deze gave missen, daar zij... te begaafd

zijn. Op zijn manier heeft hij een ernstige poging gedaan het Woord en het Leven te verzoenen. We mogen hem niet te zeer verwijten de dupe te zijn gebleven van beide. Vriend: wij begrijpen elkander... Er bestaat immers een soort confrèrie tusschen allen die... nu ja, voor 't werkelijke leven minder geschiktheid hebben.

In die andere wereld gelden andere waarden. Onder zaken-menschen, politici, geleerden, vak-lui heeft men 't van-zelf-sprekend respect voor wie werkelijk iets weet, iets kan, iets doet. Men zegt daar: „dat is een eerste-klas man". Men zegt: „een bruikbaar man, een knappe kerel". Ziedaar beangstigende termen, voor wie in de sfeer der feiten zich niet kan doen gelden.

„Het leven gaat boven de kunst": dat weten wij nu allen wel, na 't op duizend wijzen gezongen te hebben. Maar de volle, tragische en symbolische zin van dit makkelijk woord wordt ongeveer n o o i t verstaan...

DE MODERNE MENSCH

Wie zal zeggen, waar de droom begint, waar de werkelijkheid eindigt? Het leven wordt eerst wezenlijk wanneer het ons als droom ontroert. De vraag is maar, of wij den droom als werkelijkheid doorleven.

Er zijn menschen, wier innerlijk bestaan door enkele, misschien slechts door één enkel conflict wordt beheerscht: dat zijn de worstelende naturen. — Er zijn er, die op het conflict schijnen geabonneerd te zijn: dat zijn de rustelooze toernooi-spelers; en hun leven vormt een boeiend schouwspel. — Er zijn er anderen, die boven elk conflict weten uit te zweven, de menschen die alles toelaten, alles erkennen, alles „liefhebben" zooals zij zeggen: dat zijn de alzijdigen.

Men noemt hen de „moderne menschen". De term lijkt mij goed gevonden. Maar ik vrees, dat zij al te letterlijk de moderne menschen zijn. Want zij zullen door de menschen van morgen veracht worden, zooals zij nu veracht worden door de menschen van gisteren. Zij behoorden vertwijfelden te zijn, maar zij hebben zelfs de kracht niet sceptici te worden.

Na het middeleeuwsche tijdperk van schuld, boete en verlossing, dat ook het tijdperk der formeele gezags-

waarheden was, is Da Vinci, de magiër, de daemonische Begrijper, de eerste geweest, die dezen mensch, den modernen mensch, symbolisch zag. Leonardo schiep, in onvergankelijke schoonheid, dit symbool toen hij de beeltenis schilderde der glimlachende sphinx, wier geheim de kernloosheid is, toen hij, in een sfeer van eeuwige, schemerende romantiek, het wezen beeldde der vervloeiende, onvatbare vrouwelijkheid, de Gioconda, welke nog steeds de gedapraveerden magisch lokt. De geniale Da Vinci zelf beeldde later, in een teekening, de Gioconda ontdaan van den schoonheids-schijn der romantiek: een wulpsche slang... Wreeder heldendaad laat zich niet denken! En een geestig Parijzenaar der 20e eeuw schilderde de mangeworden Gioconda... „le Giocond": de verwijfde aestheet, de glimlachende Dilettant, de mondaine idealist...

Er zijn menschen, die zelfs geen ketters kunnen worden. Er zijn menschen, die men zelfs niet verketteren kan. Men kan ze alleen weg werpen. Want zij zijn niets. Zij zijn het Niets. Zij zijn de „Moderne Mensch".

Zij zoeken elkaar, zij vinden elkaar, zij vereenigen zich in een dier ontelbare groepeeringen, wier strekking men slechts kan „aan-voelen". Zij zijn de menschen, die idealen na streven, welke hen niets kosten, die gelooven zonder een offer te brengen, die zich zalig weten zonder geleden te hebben, die zich verheven voelen zonder ooit zich te toetsen aan een daad.

Onlangs hoorde ik een hunner een rede uitspreken. Hij sprak over China. Gisteren sprak hij over Luther, eergisteren over Lenin, daarvoor over Rembrandt, toen over Kant in verband tot Aischylos. En Zondag over Bach... „Zeer mooi, zeer diepzinnig," prevelde een vriend, die mij vergezelde, „voor twee dubbeltjes Aufklärung". Maar hij vergiste zich, want bij 't weggaan moesten we nòg een dubbeltje offeren.

Zij zijn de onnoozelen, die alles òòk zijn. Zij zijn de Christenen, die òòk Buddhisten zijn. Zij zijn de harteloozen, die „boven de religies" uitrezen. Zij zijn de willoozen, die „boven de politiek" zich verhieven. Zij zijn de leeg-hoofden, die „de wijsbegeerte te boven kwamen". Zij stegen boven àlles uit, als een God die ten hemel voer. Zij zijn „de eigenlijke communisten" en evenzeer „de eigenlijke aristocraten". Wacht u voor hun eigenlijkheid! Een meisje, dat van de zondagschool thuiskwam, zei: „Toen Jezus zijn vriendje Lazarus weer levend maakte, was dat eigenlijk beeldspraak". Ze peinsde een poosje. En daarop, met een onzegbaar slim en verlegen lachje: „Toen Jezus over de golven liep, — dat was zeker een héél groote beeldspraak?..." De moderne menschen leven in de héél groote beeldspraak: niets is hun meer eenvoudige werkelijkheid.

Zij zijn de helden, die noch den dood tartten, noch de smart, noch de materie, noch den leugen, noch eenig anderen Eeuwigen Vijand. Zij zijn de slaven-zielen, die de liefde prediken en dus zich Christenen heeten.

Ik houd van een mensch die geestelijk haten kan en die dáárom den persoonshaat overwon.
Ik houd van een mensch wiens Ja een Neen inhoudt. Want anders is zijn Ja het eeuwige en algeheele Neen. Redden wij ons uit den vloek der onbepaaldheid. Redden wij ons uit de sentimentaliteit, die ons geen plicht oplegt. Er is geen Vrijheid zonder een Moeten; geen goedheid zonder een schuld, geen waarheid zonder een werkelijkheid, geen liefde zonder een zelf-overwinning. En er is geen vrede zonder een conflict. Gezegend de Tolstoïs, die den moed hebben een leven van conflicten tot 't late einde toe uit te strijden: zij zijn de werkelijken en de verzoeners. En gezegend zij, die jong stierven, daar het conflict hen òpteerde: zij offeren zich voor het geluk, waarin zij geloofden zonder het te zien.
Want meer dan de tevredenheid is de vertwijfeling; meer dan de vertwijfeling is de aanklacht; meer dan de aanklacht is de zwijgende beradenheid; meer dan de beradenheid is de vrede; meer dan de vrede is de lach van een kind. Maar om dien lach te herwinnen, moeten wij al deze fazen doorworstelen en werkelijk worden.
Wij hebben God niet verjaagd — zooveel moed bezit hij niet, de moderne mensch — wij hebben Hem in rook doen opgaan. En zoo verdampte tevens de eisch, en zelfs het besef, der absolute eerlijkheid,

DE LITTERATUUR

De fijne, geestige oude-heer met zijn hooge, doorrimpelde voorhoofd, zijn Goetheaansch profiel, de klassicus, die Racine hoog boven Molière stelde, Goethe hoog boven Shakespeare, zei me eens, toen hij zijn ambt zou neerleggen en de stad ging verlaten om zich terug te trekken in een buitentje aan den Rijn: „Weet je," en er trilde een melancholieke lach in zijn oude oogen, „weet je, ik behoor nog altijd tot de menschen, die liever kijken op een bedrukt blad papier, dan naar een bloem..." Heel een eeuw, heel een stervende traditie, lag in die zucht. Hoe menigmaal heb ik later aan deze bekentenis teruggedacht! Onze generatie bewoont niet meer zulke strenge, groote en wijdsche studeervertrekken als deze discipel der Aufklärung en heeft niet meer zulk een heilig respect voor „l'art de bien dire" en betwijfelt de waarde van een „intellectueele kunst", maar nog altijd heeft onze generatie te veel aandacht getoond voor „het bedrukte blad papier" en te weinig voor de levende bloem. Wat helpt 't al, of we pogen de litteratuur in leven om te zetten? We kregen een verlitteratuurd leven: voilà tout!

„Ik vecht en ik vrij met de schimmen van het leven,"

schreef ik, in een wanhoop, aan een mijner vrienden, na een eerste, rampzalig gefaalde poging, om door middel van het woord in de realiteit van het leven te komen.

Gisteren zaten wij onder de zware linden-boomen, die geurden in den loomen avond. Het orkestje speelde zijn sentimenteele melodieën: de cello zong, de piano praatte, de fluit beschreef zijne arabesken van geluid in de roerlooze athmosfeer. Van het stadje, daar ginds, achter den singel, drongen vage geluiden door. De maan stond bleek en wezenloos aan den violetten hemel.

O, de obsessie der menigte, gezeten aan de tafeltjes om ons heen, de bêtise der menigte, die zweeg en staarde, of lachtte, kwetterde... De hopelooze domheid, de hopelooze verveling, de hopelooze onbeduidendheid van 't werkelijke leven, van deze leelijke menschen, deze doffe oogen, deze harde monden...

Mijn poovere ziel liep leeg als een doorschoten luchtballon: vormeloos, laag, sleepte zich mijn veeg bestaan langzaam langs de gore vlakte der banaliteit. De muziek zong en zeurde, als van verre nu, kwijnend, gevoelvol, harteloos.

In mijn moeie hoofd dreunden de fanfare-zinnen na, die een jonge vriend, in edel enthousiasme, had neergeschreven ter eere der verheven, supreme, onaanrandbare kunst, „goddelijke spiegel der goddelijke comedie, die het leven is."

Ach, goeie jongen, zwijg toch stil! Begin toch in 's hemelsnaam dit spel niet opnieuw!
Het leven gaat boven de kunst... ja, zeker, zeker, dat heb ook jij op jouw manier getuigd. Welk leven, vriend? Dit, dat hier mij aanstaart? Het leven van het echtpaar aan het tafeltje naast ons, het in mokkend zwijgen, in stom dulden vergrijsde echtpaar, dat hier komt om „de wereld" aan te kijken? Of het leven van die jonge, correcte officieren, die een spel van kamaraderie spelen en intusschen met slecht verborgen kwaadwilligheid elkaar beloeren, die hun leegheid camoufleeren achter een hautain gebaar en niets eischen of verwachten, dan een beetje banale zinnen-lust en een beetje uiterlijk succes? Of soms het leven van die bleeke, donkere gestalten, daar buiten op den weg, die naar ons staren met de bewondering der afgunst en die luisteren naar de muziek, zooals deze burgerij zou luisteren naar Beethoven's Negende, naar Beethoven's symphonie der menschenliefde, naar Schiller's toostend enthousiasme: Seid umschlungen Millionen... Arme, eenzame, gekwelde Beethoven: je hield in den grond toch meer van de boomen dan van de menschen, niet waar?
Hoe bevrijden wij ons van al de leuzen en leugens, waarmede „de heroën der menschheid" ons bezwaarden? „Gij, die u niet denken kunt, dat de litteratuur iemant ernst is, dat iemant woedend wordt om middelmatigheid, dat iemant ongelukkig wordt, als hij ziet kleine kunst"...

Deze woorden, zulke zinnen als trompet-stooten, hebben eenmaal mij gewekt uit den kinder-droom. Ja, zooals wij toen Van Deyssel's woord in ons òpzogen: dat was lezen! Niet gezamelijk, deden wij het; maar hier was er één en dààr een: verspreid, verloren, in de groote oceaan van onverschilligen, van levend-dooden. Soms werd ons deze vereenzaming, deze vereenzaamde hartstocht, te drukkend; en heftig, uitdagend, verrukt, getuigden wij van onze groote passie, van onzen profeet des levens, van onzen sarcastischen, hevigen, liefdebezeten, alles-doorschouwenden ziener, getuigden wij van hem tegenover die zelfverzekerde mijnheeren, die goedige mevrouwen, die met ironische glimlachjes en bedarende woorden ons te kalmeeren, te sussen trachtten.

— Zal ik het boek dan eens even halen? Dan zult u zèlf zien, dat hij niet... Ik ben in tien minuten terug"...

— „Wel nèè, wel nèè... blijf nou toch gezellig hier... Je soep wordt koud. Maar graag wil ik làter eens"...

Ja, toen, in die dagen, was het boek een realiteit, een hechtere, een hoogere, dan die van 't gewone, tastbare, feitelijke leven. Toen werden er banden verbroken terwille van een boek. Toen ontdekten wij, dat 't leven om ons heen eigenlijk heelemaal geen leven wàs, maar dat in een boek het wàre leven uitgeschreven stond, het leven dat overeenstemde met 't geen gebeurde in ons hart.

Wij zagen om naar hulp, naar een begrijpend verstaan...

maar bij de menschen was het niet. Niet bij de menschen, maar in een boek; en een boek opende ons de wereld.

Toen waren boeken feitelijkheden; daden waren zij, krachten.

Lange jaren zijn noodig geweest, eer de wonden zijn geheeld, die toen geslagen werden; lange jaren, eer wij ons zelf weer herkenden in hen, die wij moedwillig en hard verstooten hadden. De hemel vergeve 't ons: 't is geschied in den naam van den Geest. De hemel vergeve ons de romantiek der jeugd: wij hebben er zwaar genoeg voor moeten boeten. De hemel vergeve 't ons: het was een tijd vol grootheid, al bleef 't een niet-gerealiseerde grootheid!

„C'était quand-même une belle époque", getuigde met een zucht de Fransche aristocraat van de revolutie, die hem zijn geld, zijn kasteel, zijn naam, zijn zoon en haast zijn hoofd had gekost.

Het was een romantiek der werkelijkheid... Na de droomers, na de idealisten komen wij, „wij, de getuigen van het leven, de zieners van de realiteit, de begeesterden van het feit, de geëxtasieerden der gewaarwording"... nogmaals een herinnering aan dien genialen magiër, nogmaals een herinnering die mij spookt door het hoofd, nu oude beelden weer in me òp staan. Werd ooit op romantischer toon het einde der romantiek verkondigd? Neen, een harde leermeester van 't leven is Van Deyssel nooit voor ons geworden. Helaas, want

hij had er, dat weet ik steeds, de mogelijkheden toe. Hij had iets in zich, dat, als bij toeval, nooit tot rijpheid is gekomen, iets, wat hij halsstarrig, als uit een gril, bleef verzwijgen en verbergen. Men kan slechts gissen naar zijn diepst geheim. Hij, die meer was dan allen om hem heen, heeft ons meer dan allen ontmoedigd en ten slotte gepijnigd. Hij voerde ons tot aan de poort van 't leven, maar om ons van 't leven te vervreemden. De Realiteit, de absolute realiteit van het leven, is hem tenslotte ontgaan, omdat hij den strijd ontging, den eenvoudigen strijd die terwille van waarheid en gerechtigheid gevoerd wordt. Het leven werd nooit voor hem een zaak van waarheid of leugen, van goed of van kwaad, van verlossing of ondergang. Vandaar dat hij, de ziener van het leven, toch niet leerde den eerbied voor het leven. Hij leed niet aan zijn problemen en conflicten. Hij maakte integendeel het conflict onmogelijk en vruchteloos, deze Faust die een Da Vinci werd, de miniatuur-Da Vinci van 't individualisme. Hij kende niet, hij loochende moedwillig den strijd om de levenswaarden.

Ook dit is een romantiek, tenslotte... maar niet de beste.

Ik vraag het mij af: waar begint de romantiek? Immers niet bij de „verbeelding"? immers niet bij den droom? immers niet bij den vasten wil boven onze triviale werkelijkheden uit te stijgen?

De romantiek begint, waar het leed eindigt. Zoolang

wij leden om onze liefden, zoolang onze lectuur, onze hartstocht voor de kunst, onze overschattende vereering der „groote schrijvers", een worsteling met het leven beteekende, zoolang wij gekweld werden door de vragen zonder antwoord, zóó lang was er geen romantiek. Er was geen romantiek, zoolang de gedroomde wereld ons een strijd oplegde. Er was geen romantiek, zoolang wij een boek lazen om verlost te worden, in den eenig mogelijken zin van dit woord. Want zóó lang was ons de geestelijke wereld waarlijk een „hoogere werkelijkheid". Want er bestáát een hoogere werkelijkheid. En als ik in den granium, die daar vóór mij op de vensterbank zijn fantastische blader-takken uitkronkelt, iets verrukkends zie, dan is dat, omdat de hoogere werkelijkheid in mij leeft.
Nooit staat het „realisme" tegenover de „romantiek". Realisme is niets, is een onzin. Realisme zou stom cynisme zijn, als het een levens-leer kon worden. Wat kan er zijn buiten, boven, de realiteit? Wat werd er van mij, ellendig mensch, indien ik aan mijn realiteit moest vertwijfelen? Het is altijd een „droom", altijd een „idee", altijd een „verbeelding", die wij stellen moeten tegenover de romantiek, nooit een „feit". De verbeelding der romantiek is alleen van uit een verbeelding te overwinnen.

Toen wij vertrokken uit den publieken tuin, waar het muziekje neuriede... stonden wij, op onzen weg naar

huis, nog even stil voor 't gordijnlooze raam van een hel verlichte kamer, zooals er millioenen zijn. Men zat daar samen om het roode tafelkleed: het gezin, een paar gasten. Er werd kaart gespeeld; er werd limonade en groc gedronken. De heeren rookten, omstandig. Er werd gepraat. De conversatie vlotte. Maar glazig stonden de oogen in het masker der gezichten; de monden bewogen als vischkaken. Het ging er gezellig toe. Allen lachten luid op om de grap van den grappenmaker, die daarop rookte als had hij er part noch deel aan. De grappenmaker ontbreekt in zulk een wereld nooit.

Beangstigend wordt 't leven, als men, van buiten af, het ziet bewegen, als men de gebaren ziet, de gelaatsexpressies, de bewegende monden, zonder de woorden te hooren. Beklemmend, griezelig wordt het leven, als men toeschouwt zonder er deel aan te nemen. Marionetten worden de menschen dan, mechanisch bewogen, buiten hun wil en weten; als schimmen worden zij van voorbeelden, die sinds lang niet meer bestaan, die zij levenloos en willoos copieeren.

Wat beteekent de anti-romantiek? dat zulk een wereld het leven is en het leven van ons hart een schijn?

De anti-romantiek beteekent een liefde zóó groot, dat zij alle realiteiten doordringt. Want ook deze realiteit is een openbaring van de eeuwigheid van 't leven. Leert mij, zieners, het groot respect voor alles wat is...

De oogen wijd open, om alles te schouwen.

De geest scherp gespannen, om het geschouwde te begrijpen.
Het hart steeds bereid, om het begrepene te verstaan.
Wat anders is de banaliteit, dan de liefdeloosheid van mijn hart?

MEVROUW . . .

Neen, mevrouw, ik mag u niet lijden . . .
Wel waardeer ik hoogelijk de kleine, parelen collier, die zoo voornaam wedijvert met de lach-tandjes in uw rooden mond; — wel bewonder ik oprecht de ranke snit van uw reseda-groen gewaadje, dat het rosse blond uwer haren nog warmer gloeien doet, — wel zal ik niet moede worden de rose schelpjes uwer nagels, de slanke lijn van uw hals, den innemenden glans uwer oogen, de klatering van uw schuldeloozen lach te genieten . . . o, waarlijk, zoowel uit maatschappelijk als uit natuurkundig oogpunt moet ik u een volmaakt kunstwerk roemen . . . maar toch: ik bemin u niet, mevrouw, noch u, noch uwe duizend zusters, hoewel ik erken, dat gij eeuwig zijt. Eeuwig zijt gij, die uit alles „het goede" puurt, die liberaal zijt met de liberalen, godsdienstig met de godsdienstigen, communist met de communisten. Och, dat ik aan uwe eeuwigheid slechts twijfelen mocht!
Ik haat u niet meer, mevrouw, zooals ik een kwart eeuw geleden de eer had u te haten, maar ik acht u niet hòòg; ik acht u integendeel slechts al te middelmatig. Het ware mij liever, dat ik u kon laag-achten.
Als ik u zie, mevrouw, herinner ik mij plotseling al de geslaagden, die mij een zoo warme sympathie deden

voeden voor de mislukten. Want deze wereld mislukt doordat zij te veel geslaagden bevat.
Als ik u zie, dan zucht mijn hart: ach, lieve God, wat is er toe noodig, om te slagen in deze wereld? Als ik u zie, dan denk ik: welk een ongeschokt geloof in u zelf! Welk een verzekerdheid van uw zegepraal! Waarom, bij God, waaròm eigenlijk zijt gij zóó tevreden? Waarom zoo schuldeloos? Waarop berust dan toch deze overmoed van onschuld?
Uw naam, mevrouw, is Succes.
Heeft u den laatsten roman van Galsworthy reeds gelezen? U vindt 'm niet zóó mooi als de vóór-laatste? Uw oudste is zoo'n lieve jongen, zegt u? U heeft er al drie? Al? Weest u voorzichtig! U weet: nach dem dritten Kinde... maar overigens, het is niet te gelooven, waarlijk, dat u driemaal reeds met den Dood geworsteld heeft om het Leven voort te brengen. Ja zeker, zêker, deze vaas van Lanooy is werkelijk een „rêve". Een m y s t i e k e vaas: u steelt mij het woord van de lippen. Doch genoeg, mevrouw. Houdt 't mij ten goede, maar u doet mij vertwijfelen. U doet mij vertwijfelen aan de goedheid, omdat u zoo lieftallig is. U doet mij vertwijfelen aan de gerechtigheid, omdat u zoo fatsoenlijk is. U doet mij vertwijfelen aan de waarheid, mevrouw, omdat u zonder waarheid zoo makkelijk bestaat.
Ach, lieve mevrouw, „het leven is zwaar maar kostelijk".

DE WINKELIER

O, de koele komedie van 't leven...
Wij ijlen voort in de glanzende auto, over de gladde wegen, langs de velden, die goud gloeien van boterbloemen, langs de boeren-hofsteden onder het wuivend geboomte, door de stille dorpen. En intusschen converseeren wij hoffelijk, opgewekt, intelligent, met onze gasten. Wij bezoeken de groote tentoonstelling, waar een ordelooze en verveelde menigte zweetend en zwetsend zich voortbeweegt langs de étalages; wij waardeeren, wij bewonderen, wij kritiseeren, wij praten, wij drinken, wij eten, wij vertellen een grap, wij lachen, wij, menigte geworden individuën... Hoe leeg kan 't leven zijn als 't vol is! Hoe rampzalig kan een mensch zich voelen „onder den schijn van kalme gelijkmatigheid"... ja, onder dien ons reeds bekenden „schijn". Eén oogenblik van contact met een levend wezen! O, één enkel wezenlijk mensch! Maar ik zelf ben schim, ben menigte. Waarom worden heden alle menschen menigte?
Het leege leven der doode maatschappelijkheid, der verlaten volheid... De middeleeuwsche asceet wist in zijn afzondering meer van het leven, dan dit geslacht van auto-rijdende stedelingen.

Een heer in 't correcte zwart, glimlachend, joviaal, staat te spreken op een met groen en bloemen versierde tribune. „Dit is ons feest. Dit is het feest der winkeliers!" Hij schalt 't uit, triomphaal. En een echo antwoordt: „Dit is jouw eeuw. Dit is de eeuw der winkeliers!"
Want ik heb hem gehaat, dezen winkelier, van mijn kinderjaren af. Ik heb hem gehaat met een symbolischen haat.
Een onbestemde afschuw vervulde me voor alles wat winkel is, een afschuw die zich concentreerde in het kleine garen-en-band winkeltje van de steeg, dicht bij ons huis, waar een vergrijsd en vermagerd zusterpaar verschimmelde. De wanden waren er overdekt met knoopen-doozen: op elke doos een staal van de knoopen die ze bevatte. De lucht die daar hing, doordringend, stinkend naar stof, naar katoen, naar gekookte kool, maakte je duizelig. Nooit waaide de wind door deze enge ruimte, nooit geurde er een bloem, nooit drong er een zonnestraal door. Het leven lag daar stil, als in een vochtig graf, nutteloos. Het was de wereld der centen en der dubbeltjes, der zuinige berekening, der nijdige levens-vrees, der saaie bedenksels, der praatjes over het weertje. Het was de wereld, waar men niet ademen kon. Het was de meest gevreesde aller werelden. Het was 't symbool van alles wat me tegenstond, wat me ongelukkig maakte, wat me als een angst beklemde in de gedachten der menschen, in hun gedragingen. Het lijzig tjengelen van 't belletje, telkens als de

straatdeur open rammelde, was van deze wereld de eenig mogelijke muziek.
Maar erger nog dan het winkeltje zelf, was de „huiskamer", waar je soms een schuwen blik in wierp, wanneer de glazen tusschendeur openschoof om een der zielige, sprietige dametjes door te laten: die donkere, ontzèttende kamer met het hooge raam, dat uitzag op een blinden muur.
Ik hoorde 't glimlachend gepraat aan, 't altijd minzame méé praten, de onwezenlijke opgeruimdheid, die een slecht aanwendsel scheen. Ik zag, ik hoorde, dat dit alles leugen was; maar ik begreep het niet en nooit had ik die ontstellende en raadselachtige wetenschap aan iemand durven toevertrouwen.
Ik haatte den winkelier, die het symbool is van den parasiteerenden mensch.

* * *

De God van den Arbeid, zijn gebruinde hand aan de post van zijn Hemel-poort leunend, vestigde zijn vasten blik op het kleine figuurtje van den winkelier, die bescheiden had aangeklopt.
— Vriend, vroeg hij, wat kan je?
— Verkoopen...
— Praatjes verkoopen, glimlachte de Hemeling.
— Pardon Sire, ik ben geen litterator. Ik verkocht billijk meubilair. Maar mag ik overigens u er beleefd attent op maken, dat ik eigenlijk maar bij abuis hier terecht kwam.

Ik zocht, als ik zoo vrij mag zijn, den hemel van 't Goede Geluk...

— Geen hemel is toegankelijk, dan door den mijnen, klonk het antwoord en reeds was de zware poort geruischloos gesloten.

Maar de hemel-zalen, zegt men, hebben een nauw en verborgen zijpoortje, waar een steil, steenachtig voetpad heen voert. Daar houdt Een de wacht, die den vermoeiden en belasten alleen maar vraagt wat zij zijn.

— Ik? prevelde het winkeliertje, verbleekend, wat ben ik, Heer? Niets...

Waarop, naar men verzekert, hij met vreugde en gejuich werd binnen geleid.

Intusschen: deze oude tradities brengen de hemelsche moraal in discrediet...

* * *

„Wie plukken wil moet kweeken.
Arbeid van hand en hoofd
Geeft recht tot vruchten breken."

Want Leven is Voortbrengen. En buiten de moraal van 't leven staat elk bedrijf, dat aan de scheppende kracht geen deel heeft. De winkelier produceert niet: hij distribueert, hij concurreert. Niet kundig is hij, maar handig. De ziekte onzer samenleving manifesteert zich in het teveel aan winkeliers, aan parasieten. Een volk van winkeliers moet snel òndergaan. Het land stroomt leeg; de stad loopt vol, de stad die bestaat uit winkels, uit

straten van winkels, uit wijken van winkels, de stad die 't gevechts-terrein is der elkander dood-concurreerende winkeliers.

Het symbool onzer sociale ziekte is de winkelier, de winkelier in zijn kleine en muffe gedaante; de winkelier op sloffen met zijn morozen kop, zijn slaperige hebzucht; de gladde, voortvarende heer-winkelier, de correct-gekleede liberale winkelier, die is òp gekomen door te bukken, die de arrogantie der zelfgenoegzaamheid verpersoonlijkt, die de triomph is van de eeuw der verburgerlijking.

Immoreel alle bedrijf, dat niet een „werken" is, een voort-brengen. En de elementaire voortbrenger in alle eeuwen is de boer.

Geen kent als hij de heilige plicht van het dagwerk. De boer heeft geen zweepslag noodig: hij werkt. Hij kent de zware, langzame passie van het werk, van het werk dat noodig is, dat niet wachten kan.

Hij verpersoonlijkt de rust, de waardigheid, de onafhankelijkheid van het werk. En hij proeft de voldoening van het werk: hij ziet de resultaten. Hij twijfelt niet aan zijn bestaansrecht. Hij vraagt zich niet af waarom hij leeft. Hij staat stevig op de aarde en grübelt niet. Hij twijfelt niet en hij dweept niet. Hij kent de sterke voldoeningen. Elke aardappelplant, in den herfst uit den grond gespit, geeft hem een kleine, stellige en rechtmatige bevrediging. Hij is de elementaire Werker, onafhankelijk, vertrouwend, geduldig. De minachting van

de cultuur-wereld raakt hem niet. Hij werkt en hij weet dat zijn werk zin heeft en goed gedaan moet worden.
Ons geslacht van winkeliers en van praat-gragen lacht om den boer, zooals een jongen in zijn vlegeljaren om zijn moeder lacht. Onze wereld is de wereld der steedsche beschaving en haar scepsis, haar succes-jacht, haar intelligentie, haar ongeloof en haar aanmatiging.
De boer staat buiten de cultuur, buiten de geschiedenis; hij is eeuwig als de natuur, die hij dient. En ook de winkelier staat buiten de cultuur, maar op geenerlei wijze wordt hij daardoor „eeuwig". Allerminst bestrééft hij ook iets dergelijks. Immers, hij staat midden in de „beschaving". Hij i s de beschaving.
Hij verpersoonlijkt de beschaving der democratie. En democratisch zijn zijn idealen.
Maar wat is een democratie, welke niet een bepaalde vorm zou zijn van de eeuwige en universeele aristocratie? De geest is aristocratisch, nu en immer. Een burgerlijke beschaving rechtvaardigt zich slechts als a r i s t o c r a t i s c h burgerdom. Zoo was zij in Engeland onder Cromwell, in Holland onder Oldenbarnevelt. Zij had haar dichters, haar schilders, haar bouwmeesters, haar denkers, haar groote staatslieden. En ook de boerenstand heeft (of had?) zijn aristocratie. Als de boerenstand verburgerlijkt, als de boer kapituleert voor het steedsche plebeïsme, als de Winkelier triompheert, dan is de cultuur in de beschaving onder gezonken.
Geest openbaart zich door vorm. Geestelijk leven ver-

onderstelt een traditie, een ras, een stijl, een cultuur. Het leven rechtvaardigt zich geestelijk indien het de kracht heeft zich tot een vorm te ordenen, tot een bepaaldheid, die zich onderscheidt van andere bepaaldheden, tot een éénheid en een orde, tot een bevrijdend symbool.

Ik haat alle vorm-vernielende machten: den winkelier in zijn parasitisme, zoo goed als het gepeupel in zijn misdadigheid. — Een ideale samenleving zou worden beheerscht door den Boer en door den Kunstenaar: den materieelen voortbrenger en den geestelijken schepper. Doch men versta mij goed: zoo er al, naar Zola betoogde, artiesten zijn onder de winkeliers, er zijn nog meer winkeliers onder de artiesten.

DE RADIO

Het is mij een nooit slijtende verbazing, te bemerken, hoe verbijsterend veel de menschen praten en hoe verbijsterend weinig zij zeggen. De meesten zijn als die dikke romans, waarvan men, na ze niet zonder genoegen doorgelezen te hebben, ondankbaar getuigt: „er staat geen woord in". Als de krant zijn ze, die men met een automatisch gebaar weer wegwerpt: „nee, niets bizonders".... antwoordt men op de vraag van zijn vrouw. Men zei dit zelfs in de lange, doffe oorlogsjaren: „duizend dooden, de vijand is weer in de oude stellingen teruggeworpen"... „een ambulance-trein werd door een ongelukkig toeval geheel versplinterd"... „Nee, niets bizonders"... De universeele verveling van 't leege leven gaat ongestoord voort. Zelfs de grandioze massa-moord bleek niet in staat haar te breken.
Maar ons vernuft is een even getrouwe als geniale bondgenoot der menschelijke bêtise en heeft altijd te rechter tijd de middelen ontdekt, om deze verveling te camoufleeren. In onzen tijd, nu 't leven alle avonturen ontbeert, nu de samenleving een automaat is geworden, nu de menschen, die nog met een zekeren hartstocht een idee gelooven, of zich voor iets warm maken dat geen dadelijk en tastbaar voordeel brengt, excentrieken, droomers, maniakken heeten, nu de organisatie zoo

voortreffelijk van techniek is, dat weldra het groote streven bereikt zal zijn en geluk en wijsheid gesocialiseerd zullen worden, in deze kritische faze der wereld-geschiedenis, waarin het mechanisme en de gelijkvormigheid van 't leven het „immer strebend zich bemühen" tot een oud-eeuwsche, overbodige moraal maakt, nu is daar de Radio om den mensch bezig te houden, om een lachje van voldoening te tooveren op zijn grauw gelaat en hem — zonder spoor van inspanning — alles weer nieuw te doen beleven. Wij kregen de mechanische piano, de gramophoon, de bioscoop: wonderen, wier glans verbleeken bij het licht der Radio.

„Wahrlich, es ist erreicht!" sprak Herr Professor Doctor Uebermayer, de Voorzitter van den Internationalen Bond tot algemeen Heil (I. B. A. H. te Berlijn gevestigd: Lessingstrasse 5).

Gedenkwaardig en profetisch woord, dat de Radio naar de uiterste grenzen der Beschaafde Wereld verspreidde, eer onze groote Eeuw een seconde ouder was. Ja, met recht kan men hier spreken van een „gevleugeld woord", letterlijker, dan Homerus het zich droomde. Alle woorden zullen gevleugeld zijn, voortaan. Een rilling van emotie bracht dit woord te weeg in het hart der millioenen, een rilling die tot extase zich sublimeerde (als ik mij zoo uitdrukken mag) toen daarop een koor het lied van deze eerst waarlijk universeele „Internationale" zong: „Seid umschlungen Millionen" (woorden van Schiller, getoonzet door Beethoven).

Niet meer behoeft men te studeeren in boeken, die — vrucht van oud-eeuwsche concentratie — zonder concentratie ongenietbaar blijven, niet langer behoeft men zich op eenigerlei wijze in te spannen, ja zelfs de fatale moeite der keuze (deze al te subjectieve en eigengerechtigde gemoeds-daad) kan men zich besparen: het leven komt bij ons op visite, terwijl we in onzen stoel liggen en cigaretten rooken: al-zijdig, immer-wisselend, lichtverteerbaar.

„Elk wat wils!" staat in 53 talen met gulden letters geschreven op de Poort van de I. B. A. H.; hetgeen, overgezet zijnde, beteekent: „Niemand wil wat".

Gezegend deze uitvinding, die ons de muziek van Mahler, het strijkje van Hotel Monopole (te New York), de laatste politieke dissertatie van Monsieur Briand, de preek van Dominee Grootemond, de komische voordracht van Mac Ferlain uit 't Cristal Palace te Londen, de laatste gedachte van Spengler aangaande den Untergang des Abendlandes brengt in de intimiteit der Huiskamer.

De Huiskamer is Universeel geworden. Het Universum dringt de Huiskamer binnen: de Intimiteit blijft gered.

Met beaten glimlach luisteren wij even hier, even daar, even dit, even dat: nooit zoo lang, dat 't ons vervelen kan.

Het Tijdperk der Populariteit is aangebroken. Wahrlich, es ist erreicht. De Arische Rassen, in hun mystieken zelf-vernietigings-drang, hebben zich eindelijk het feil-

looze werktuig geschapen ter bereiking van het groote Doel: de algeheele Decentralisatie.
De Radio beteekent het lieflijk contact met „overal elders" voor de millioenen, die het niet „hier" kunnen vinden. Zij is de moreele redding van allen, die geen uur alléén kunnen zitten en hun mond houden. De Groote Mond der wereld spreekt voor allen, altijd door, over alles.
Herr Professor Doctor, krachtens zijn voorzitterschap van de I. B. A. H. tevens Directeur-Generaal van den Internationalen Radio Dienst (I. R. D. I.), praktisch, reëel man, draagt punctueel zorg, dat geen gedachte wordt uitgezonden, die mogelijkerwijs iemand kon kwetsen: want de Radio is aan Allen. Zij schept de Synthese, die zelfs de krant niet heeft kunnen brengen. Zij is de Universeele Echo van de Algemeene Opinie en van de Algemeene Smaak.
God Publiek luistert naar zichzelf, luistert, in opperste zelfvoldaanheid, naar 't geen Hij zelf sanctioneerde. En tevreden constateert hij, dat hij verdraagzaam genoeg is, om alle meeningen te kunnen waardeeren, ontwikkeld genoeg om aller smaak te deelen.
Ja, zegt mijn vriend, de Communist, maar als de Groote Dag is aangebroken... stel je voor, wat de Radio zijn kan wanneer dit perfiede tijdperk der burgerlijkheid kapot is en het Leninisme heeft gezegevierd! In Rusland luisteren de boeren, op de markt van hun dorp, met een religieusen glimlach naar de redevoeringen van hun af-

gevaardigden in Moskou. U r e n staan ze soms te luisteren...
De Hemel beware ons: wat kan de Radio nog worden onder het Wereld-Dictatoriaat! De mensch behoeft niet meer te denken: de Radio denkt voor hem, denkt wat hij veroorloofd wordt te denken...
Vrede op aarde, slaapt zacht.

DE DYNASTIE VAN DEN MOTOR

Dit tijdperk zal door den historicus van 't jaar 3000 worden samen gevat als de Dynastie van den Motor.
De Motor koortst in de werkplaatsen en dwingt de nieuwe, correcte slaven van den arbeid tot de doffe haast van zijn mechanisch rythme.
Hij terroriseert onze steden, waar geen plek meer veilig blijft voor zijn dreunend geweld, waar Hij den droom en de bezinning daverend verjaagt, waar Hij de massa opzwiept tot 't nerveuse Doen der gedachteloosheid. — „Niet loopen op straat!" schreeuwt de motor-rijder mij woedend toe, terwijl zijn brallend monster mij rakelings langs de rug stuift. Bergt u maar op in uwe huizen, ontijdige droomers, sluit deuren en vensters, begraaft u: de wereld is aan de Motor.
Hij ronkt langs de buiten-wegen, de Motor, waar Hij boomen en bloemen onder wolken stof doet vergrauwen. Hij ploegt, gedrochtelijk, de akkers om. Hij zaait; Hij oogst. Hij beheerscht met zijn sarrend snorren de ongerepte ruimten van den hemel, eenmaal het onaantastbaar domein der poëeten, der minnaars en der bedroefden.
Over een kwart-eeuw zullen wij zeggen tot onze kleinkinderen: „In onze jeugd kon je, als je door de Veluwer

dennenbosschen dwaalde, het ruischen van den wind in de boomen d u i d e l i j k h o o r e n."
— „Hoe klonk dat dan, grootvader?"
— „Het was als de zee . . . maar fijner."
En zij constateeren: „Zooals soms, als de vliegmachines eventjes wat verder weg zijn."
Dan zwijgen wij gelaten en buigen het hoofd voor den God der Dynamiek, die de Maat aller Dingen werd.

OVER ARCHITECTUUR

Als ik niet geloofde in de mogelijkheid van een edeler wereld, dan kon ik niet meer leven, maar toch behoor ik misschien te veel tot de menschen van 't verleden, om in den strijd der cultuur of in de verwachting der Toekomst mijn laatsten steun te vinden. Ik kan niet leven zonder toekomst-verwachting, maar ik kan niet stervens-bereid zijn zonder eeuwigheids-besef. En zonder stervens-bereidheid kan ik dit leven niet zegenen, dit leven van strijd en onvoldaanheid, van streven zonder rust.

Zekere beelden van levens-misère uit mijn kindertijd vermag ik nooit recht te boven te komen. Zekere visioenen van zwarte ellende hebben mij als kind innerlijk zoo gefolterd, dat iets in mij gebroken werd, omdat ik niet genoeg liefde had; alleen daarom, ik weet 't. Visioenen van het meest duistere, meest verworden armoede-bestaan in schimmelige krotten en stegen, visioenen die mij obsedeerden en mij daemonisch lokten. Maar thans, alles mij herinnerend, weet ik, dat toch deze niet mij het diepst hebben gewond. Want waar het leven zóó onder de tyrannie van den honger wordt uitgeleden, daar komt het eeuwig, massaal rechtvaardigheids-gevoel eenmaal van zelf in opstand, onverzettelijk. Dit zijn vormen van degeneratie, die door hun

abnormaliteit onduldbaar worden en die eenmaal zèker en gehèèl verdwijnen zullen. Dit is de groote sociale schande, wier verantwoordelijkheid men niet dragen kàn.

Wezenlijk vreeselijker, van een vreeslijker wezenlijkheid blijft mij het beeld hanteeren der gore levensverveling.

Daar was in 't bizonder één straat in mijn geboortestad, die ik niet meer vergeten kan. Zij heette — o parodie! — de Lelie-straat. Een nieuwe, een lange, rechte straat, die ik van 't begin tot 't einde af moest gaan, telkens wanneer ik, vergezeld van mijn vriend, het langharige, blonde hondje met zijn groote droomoogen, de vrijheid der velden zocht. En er was in mijn leven een faze van vele jaren, waarin ik elke week, en dikwijls tweemaal 's weeks, die zware pelgrims-tocht ondernam om verademing te vinden in de ongeschonden natuur, waar de oude boeren-hofsteden zoo statig en stil stonden in de groote landen, even schoon in den zomer als in den winter, waar gedrochtelijke wilgen zich spiegelden in donkere, geheimzinnige waterplassen, waar, bij onze nadering, de trotsche reiger met kalmen vleugelslag òp vloog, tot ons beider nooit verzwakte ontroering! Ik weet niet, wie daar inniger genoot, het als dol ronddravende hondje, of zijn baas.

Hoe verrukkelijk was die wereld, hoe grauw en troostloos de straat, die voerde naar dit paradijs!

Het was een straat van eindelooze huizen-reeksen, die

in monotone dorheid zich strekten onder de onafgebroken lijn van de kale daklijst. Armoedig, slecht gebouwd, goor... Schunnige kruideniers-winkeltjes, stinkende kroegen („proeflokalen" heetten zij: griezelig-mysterieus woord was dat!); daarboven de bleeke, holle, gelijkvormige raamgaten in fatalistische herhaling. Vele verslonsde schreeuw-kinderen — de veel te vele kinderen — op de stoepen, in de donkere portaaltjes, op de breede rommel-straat. Een man, heilloos galmend achter zijn handkar, ventte verwelkte groenten. Een eeuwige muur van grauw kiezel-cement sloot er een haventerrein af, waar je de kleine goederen-treinen hoorde rammelen en gillen.

Een paar uren later moest diezelfde weg weer terug gegaan worden met moeie, warme voeten, denzelfden fatalen muur langs, dezelfde winkeltjes en kroegen langs: een obsessie van nutteloos, dood, dor leven dat in eeuwige herhaling zich voortsleept. Het hondje, met gebogen kop, trippelde nu gelaten achter mijn hielen aan. En toch: elken Zaterdagmiddag opnieuw: hetzelfde enthousiasme in ons beiden, als de tocht weer ondernomen werd! Want het leven wil, dat de goede herinneringen de booze, trots alles, overstralen. En daarom wil het leven óók, dat wij door de slechte ervaringen steeds weer overrompeld worden...

Deze straat, ik weet het nu, was het symbool van een tijdperk, van het tijdperk, toen alleen de vraag gold, hoe in den kortsten tijd het meeste geld was te winnen.

Die tijd is voorbij. Ieder zegt 't. De architect wil de wereld hervormen, niet met theorieën, maar met daden, met daden van schoonheid. Hij bouwt de huizen der massa, die een vreugde zijn om te zien, die de vreugde van 't leven uitdrukken. Hij bouwt de gelukkiger wereld...

Maar, ik vraag me af: waarom moet de wereld opeens zoo gelukkig zijn? Omdat de architect huizen bouwt, die...?

De architect bouwt en 't leven neemt deze bouwsels in bezit en vult ze met zijn oude, grijze zorgen, met zijn onontkoombare beslommeringen, met zijn booze daden en bedenksels, met de verveling van een in fabriek of kantoor gereglementeerde massa, met al het schuldige en schuldelooze leed van den dag.

De architect „leeft zich uit" in de volkswoning... maar is het volk er gelukkiger om? Deze „Zuidelijke vreugde", die de „geniale architect" vertolkt in zijn „boeiende ontwerpen", blijft een aesthetische illusie. Is het geluk der menschen afhankelijk van een architectuur? Het blijkt zelfs de vraag, of een architectuur wel afhankelijk is van 't geluk der menschen...

Ik heb 't vaker gezegd: „Die poëtische menschen hebben dikwijls zoo weinig gevoel". En nogmaals zeg ik het: Deze poëtische menschen weten dikwijls zoo slecht wat poëzie is.

Wat zal zij dan zijn, de poëzie, welke van het leven zelf zou wezen?

Zij is het onverwachte, onverdiende loon van hem, die allen schijn doorzag, die geen schijn meer duldde: den schijn der romantiek en den schijn der werkelijkheid. Zij is de genade van hem, die van alles, wat de aarde biedt en bieden kan, „terugkwam", die alle leuzen en illusies — zelfs de eerwaardigste — overwon, om alle werkelijkheden tenslotte zijn liefde te geven, zijn belangloze liefde, daar hij van binnen uit bestaat, daar hij zich de innerlijke wereld schiep, die de tijdelooze Zon is, alle vergankelijkheden doorstralend.

Iedre morgen na het nachtlijk slapen
Ligt mijn wereld nieuw door mij geschapen.

Iedre dag heb ik haar weergegeven,
Telkens één dag meer van 't eigen leven.

Telkens een kortstondiger bewoner
Zie ik haar belangloozer, dus schooner.

Schoonst zal ze eenmaal zijn als ik ga scheiden
En de grenslijn wegvalt van ons beiden.

Zoo zong de wijsgeerigste onzer dichters, Verwey. De Lelie-straat als symbool van een tijd wordt overwonnen door de cultuur. De Lelie-straat als levenssymbool is de verkeerde eeuwigheid van dat leven, dat door geen cultuur te niet wordt gedaan. Een waan blijft alle wijsheid, die de Lelie-straat, in haar fataliteit, niet tarten kan.

De Vrienden van 't Onmogelijke

Wij wenschen niet meer te gelooven aan de bij voorbaat edelaardige vrouw, de vrouw zonder karakter maar met de inborst eener Duif; wij gelooven niet meer aan de „blanke kinderziel" die een maagdelijk blad papier gelijkt, waar 't leven zijn grillig proza op schrijft, noch aan de verhevenheid van een onzinnelijke kuischheid, noch aan den Proletariër-zonder-blaam-of-smet, noch aan den Paradijs-Staat der Gouden Eeuw; wij gelooven niet aan alle geijkte idealen, die men nooit anders dan half geloofde. Wij willen in alles de waarachtigheid en boven alles de waarheid. Wij willen niet dwepen en vonnissen, maar zien en begrijpen.

Er was een tijd van heroïsch-naïef gelooven. En daarop volgde een tijd van angstig en bewust dwepen zònder geloof. Wij zullen een poging doen alles te erkennen wat *is* en daarna zien wat wij lief kunnen hebben. Wij houden meer van iemand, die aan zijn atheïsme gelooft, dan van iemand die zijn „geloof" in 't vage laat of zoo diep in zijn borst begraaft, dat het door 't leven niet meer geraakt kan worden.

Renan zeide in zijn beminnelijk autobiographisch geschriftje: „Eigenlijk voel ik slechts liefde voor de

karakters van 't absoluut idealisme, voor martelaren, helden, utopisten, voor de vrienden van 't onmogelijke... Maar ik zie, wat de geëxalteerden niet zien, ik zie, dat deze groote pogingen geen nut meer hebben." Renan's liefde gaat uit naar de absolute idealisten: maar hij heeft ontdekt dat ze geen „succes" hadden; en hij gelooft hen niet meer. Hij gelooft in het succes. In de wereld der feiten zijn zij kinderen; zij worden de dupe der wereld. Is het tenslotte wel juist het leven zoo ernstig op te vatten, als de „geëxalteerden" doen? vraagt Renan zich af. „Je me demande sans cesse si ce ne sont pas les gens frivoles qui ont réussi".

Renan behoort tot de groote teleurgestelden, die voort willen droomen. Hij is eerlijker dan Chateaubriand, die zich zelf zijn deceptie niet bekennen wilde, die bleef poseeren voor den grooten geloovige, — zonder de naïveteit van 't geloof, de vreugde van 't geloof, den eenvoud van 't geloof ooit te toonen. Maar tegelijkertijd is hij kleiner dan deze trotsche romanticus; vooral is hij machteloozer. En tenslotte blijft ook hij nog een romanticus. Want hij berust in een houding, die leugen voor hem werd. Hij heeft lief, wat hij niet gelooft. Hij heeft dat lief, wat hij niet meer beleven kan. Want het is klaarblijkelijk, dat men op de wijze van Renan nooit meer behooren zal tot de „martelaren, helden en utopisten" en dat de romanticus-in-grooten-stijl eer nog een kans heeft zich een helden-rol althans te suggereeren.

Om opnieuw met kracht te kunnen leven, is het noodig, vóór alles noodig, in een sfeer van waarheid te leven. Wij moeten weer kunnen gelooven, wat we lief hebben. Wij laten ons niet verschrikken door de vrees voor ontnuchtering. Wij schrikken alleen terug voor een levenshouding, die ons geen ernst zou zijn. Wij vreezen alleen de vermomde scepsis, die de sentimentaliteit is.

De romantische mensch wantrouwt het leven: daarom verdroomt hij het. Hij vereert menschen, die „buiten de werkelijkheid" staan, hoewel hij in zijn hart meent, dat zij zich een onjuist beeld van 't leven vormen. Laten wij genoeg vertrouwen in het leven hebben, om het tot op den bodem te durven doorschouwen.

Maar zullen wij zoodoende inderdaad niet in de nuchterheid verzanden? Want in de werkelijke wereld geldt het feit. En de denkers, dichters en geloovers vindt men niet onder de menschen van 't feiten-leven. Streven wij niet ongemerkt heen naar een wereld van koele zakelijkheid, van technische knapheid, naakt, kaal en punctueel, een wereld zonder hart, maar zeer intelligent, — zonder verheffing, maar zeer energiek, — zonder cultuur, maar zeer beschaafd, — zonder wijsheid, maar zeer verdraagzaam?...

„De vrienden van 't onmogelijke" te vereeren met een wanhoop in 't hart, wordt een leugen. Maar kunnen wij bij het „mogelijke" leven zonder cynisme?

Dit geslacht van na-den-oorlog heeft één ding slechts

werkelijk geleerd en diep verstaan: dat de boosheid de wereld regeert.

Er zijn slechter en nutteloozer lessen te leeren... Zeker is, dat het optimisme, dat het geloof in 's menschen voortreffelijkheid, altijd leidde tot een oppervlakkigheid, die ten slotte van den leugen niet meer te onderscheiden valt. Het is de vraag slechts, of wij een steunpunt vinden in al de vlottende onzekerheden, boven de deining der betrekkelijkheden uit.

De gloed van 't enthousiasme is een kostelijk bezit; maar waardevoller is de stilte der concentratie. Door vervoering en geestdrift kunnen wij ons makkelijk over de deceptie en den twijfel héén zetten: maar de stilte komt, komt noodwendig, in ons leven; noodwendig komt het onverbiddelijk uur, dat wij op ons zwijgend zelf blijven aangewezen. Geestdrift veronderstelt nog altijd een „publiek". De ernst wordt aan de soberheid gekend. De diepe mensch is de mensch die het Woord vreest, die niet de schoonheid zoekt, doch de waarheid. Als deze mensch tot enthousiasme gedrongen wordt: weest dan aandachtig!

In de sfeer der genadelooze stilte weten wij 't eenmaal en voor immer, dat alle romantiek slechts zelf-liefde is. Overwint uwe romantiseerende zelf-liefde!

Romantiek is zelf-liefde in welke gedaante ook, hoe listig ook vermomd. Martelaren, helden, utopisten, de vrienden van 't onmogelijke: ook ik wensch hen te eeren: want zij zijn de menschen die het bitterst hun zelf-liefde

bestreden hebben; zij zijn de menschen die het volkomenst den eeuwigen waan der romantiek overwonnen. Ik wensch hen te eeren, hoewel ook ik erken, dat zij, van uit de wereld gezien, geen gelijk krijgen. Moet ik dit conflict verzoenen door „de wereld" prijs te geven, door te zeggen: hier rijst de geest in zijn heiligheid en dáár ligt de wereld in haar verlorenheid? Opnieuw deze kloof, die opnieuw een sfeer van schijnheilige zelfzucht beteekent? Ik kan dit martelend conflict slechts verzoenen, door de onvolkomenheid der wereld te aanvaarden als de tragiek van den geest, die zijn voorwaarde is op aarde. Vandaar de groote schuld der wereld, die op ons allen rust, de wereld-schuld, die wij slechts uit kunnen boeten: door te leven. De handelende mensch is de schuldige mensch, maar wie deze schuld ontwijkt door de droomende mensch te worden, die geen werkelijkheid meer doorlijdt, heeft zijn schuld niet verzoend, maar ontvlucht.
De allerzwaarste gang, is de gang naar de werkelijkheid. Die gaat door het vuil van de wereld. En 't is alleen door onze liefde voor 't onmogelijke, dat deze gang wordt „mogelijk" gemaakt.

Ik heb nooit in de achterbuurt geleefd. Ik heb nooit als een hongerige schooier langs de straat gezworven. Ik heb nooit moeten vechten om mijn materieel bestaan. Mijn zwaarste jaren heb ik in algeheele vereenzaming doorgebracht, vluchtend voor het vuil, vergeefs jagend

naar de fantasmagorieën mijner vervaagde, mijner verbleekte idealen. Het vuil reinigt. Want zonder zwarte aarde, zegt de mysticus, wordt geen blanke, welriekende bloem openbaar.

Wij hebben slechts in ons zelf te zien om het vuil der wereld te kennen. Want boos genoeg is ons natuurlijk egoïsme. En eerst wie dit verstaat, weet dat de edelmoedigheid wezenlijk is en dat de Vrienden van 't Onmogelijke geloofd mogen worden.

DE POËZIE OP HET DAK

Nog kan ik niet zonder huivering denken aan de school. Want alles daar werd mij een ondragelijke beklemming. Nog kan ik niet zonder beschamende rancune denken aan sommige jongens, die mij door hun gladde brutaliteit en zelfverzekerdheid tyranniseerden, die mij vernederden door hun overwicht in alle dingen, welke „gelden", die mij pijnigden door hun kalme minachting. Hoe heb ik mij een „nul" gevoeld, een nieteling, een onmachtige! Hoe heeft dit besef van minderwaardigheid mij stil en sluipend gewond en in later jaren mijn eerzucht en mijn hoogmoed verteerend op doen vlammen!

Nog kan ik zonder weerzin niet terug denken aan de schoollokalen, aan de hooge blauw-grijze kalkmuren, de vies-gele banken, de doffe platen, de kale, leege ramen met 't lugubere mat-glas der onderste ruiten, aan de ostentatief-hygiënische luchtkokers, aan de holle gangen en de sombere, naakte, met lood bekleede trappen... Dat was die opgeredderde, onpersoonlijke en geestdoodende wereld, die het medisch rationalisme en de mechanische orde-begrippen van 't einde der 19e eeuw zich schiepen. Nergens iets dat „afleidde"; ner-

gens iets dat 't hart raakte ; nergens iets dat vertrouwelijk aan deed.

Nog kan ik helaas zonder wrok niet denken, aan dien tanigen, vaal-blonden, onbetrouwbaren meester met zijn harde oogen, zijn sarcastische kraak-stem, zijn zelfvoldane lachje. Als een duivel is hij in mijn herinnering blijven voort-leven. Ik zie hem nog staan voor de klas, bij den aanvang der lessen. Hij vouwt de handen ; hij kommandeert als een Pruisisch luitenant : „éérbiedig !" hij sluit de oogen tot op een waaksche kier, werpt het hoofd wat achterover en prevelt, rad, dreunend, geheel onverstaanbaar, zijn mechanisch „gebed". Christus moet wel groot zijn, dat de „Christelijke school" mij niet een woede deed behouden tegen alle Christendom... Dit was het doode leven, dat mij zoo hopeloos veel tranen gekost heeft en eindelijk mij vluchten deed in een ziekte van vele jaren, een gefingeerde ziekte, die mij de vrijheid gaf en die mijn redding is geweest, hoe zeer zij ook de eenzaamheid deed toenemen en de jaren van ontwaking deed vertragen. De ziel kent haar heil en helpt zich zelf, desnoods door een leugen.

Dit was mijn doode leven. En toch had ik, zelfs in die donkerste jaren, nog een ander, een eigen bestaan : dàt leefde ik ver van de menschen, op de oude vliering met haar geweldige balken, haar geur van oud hout en stof, haar zonnige hoekjes en haar warme romantiek. Wij bouwden er, met versleten, half vergane tapijten, onze „woning", waar alles heen gesleept werd, wat kostbaar

was in onze oogen en in die van het hondje. Daar leefde ik, daar en op de daken. Maar eerst voluit lèèfde je, als je het raam uit klom....

In die wereld der daken was je vrij. Je kon er eindeloos dwalen, van dak tot dak. Je ontdekte er wonderbare dingen, als dat oude, vergeten zoldertje, waar met wit krijt, in mooie krul-letters te lezen stond „A. Berendsen, 1812": mijn eerste „historische emotie"! Je kon er schommelen op het touw, dat ik vast knoopte aan de ijzeren stang, die een hooge schoorsteen steunde: schommelen boven de afgronden! Je kon er (grootste heerlijkheid!) klauteren langs het zelf-getimmerde laddertje naar de nok van het dak dat ons toren-hooge huis steil dekte. Daar, schrijlings „te paard" zittend, hervond je je zelf! Daar was niets meer, wat je pijnigen kon. Eindeloos ver weg zag je weg over de woelige stad, met haar honderdduizenden schoorsteenen en haar oude, forsche toren-klomp en haar vele kleine spitsen, met de havens, die je diep in de kloof der huizen zag donkeren, met de verrukkelijke rivier, die breed zich slingerde langs de kaden, met de zee-booten, die nu klein als speelgoed leken. Je kon den stroom volgen tot voorbij het station, verder, veel verder nog, tot waar het groene weiland, rustig, bleek, nevelachtig uitlag als een belofte. De meeuwen, hoog vliegend boven mij uit, riepen mij met hun schorre zee-geluid.

Dit was mijn vroege „vlucht uit 't leven"! Zoo diep vernederd ik mij voelde in 't werkelijke leven, zoo vol-

komen een koning wist ik mij in 't hooge rijk der daken. Het hondje, trillend van emotie, hield trouw de wacht voor 't leege zolder-raam. Het sprong omhoog en kermde van gelukzaligheid zoodra 't de voeten van zijn baas weer neer zag dalen. Het veronderstelde, schijnt 't, elke keer opnieuw, dat mijn vlucht uit de benauwenis der werkelijkheid tot een hemel-vaart gesublimeerd was. Het vatte de avonturen van het gemoed altijd weer te tragisch op....

DE WAARACHTIGHEID

Het is een slechte levens-filosofie de vreugde te veronachtzamen of te wantrouwen. Het slechtste bewijs van kwade trouw is: achteraf een geluk te betwijfelen, dat eenmaal ons gelukkig maakte. „Er is," zegt Coster, „geen grenzenloozer aanmatiging mogelijk van het verstand tegenover het leven." Want alle ware geluk rechtvaardigt zich zelf. Geluk is een veel te ernstig ding, dan dat men het lichtvaardig zou mogen bejegenen.
De poëzie, door mij op de nok van het dak beleefd, was een waarachtigheid, ook al ben ik, na zoo vele jaren, deze ervaringen wel als een „school der romantiek" gaan zien.
Waar eindigt de waarheid der verbeelding en waar begint de leugen van 't romantisme?
Romantisme is: te willen volharden in een door zich zelf geschapen illusie, die het geweten reeds als illusie herkende.
Daarom is de romantische mensch met moedwil subjectief; daarom overschat hij — niet gansch te goeder trouw — zijn subjectieve gevoelens. En daarom gelooft hij noch aan de waarheid, noch aan het feit.
Ik erken den mensch, die in waarheden gelooft, zoowel als hem, die in feiten gelooft; maar wie alleen zijn sub-

jectieve gevoelens gelooft, gelooft in werkelijkheid niets. Hij gelooft den schijn van zich zelf. Hij gelooft zich zelf, maar hij behoorde aan zich zelf te wanhopen, aan zich zelf en aan alles. De cynicus is eerbiedwaardiger, ten slotte.

De romantische mensch is de valsche schijn van den kunstenaar. De werkelijke kunstenaar jaagt een waarheid na; de romantische mensch jaagt slechts een illusie na, een illusie, waaraan hij zich vastklampt als aan een reddingboei. „Ik geloof in Christus, omdat ik anders verdrinken zou" sprak een predikant. En hij meende daarmede een geweldig credo te hebben uitgesproken, want hij zag zijn tegenstander aan met de uitdrukking van een tenor-held. Een Socrates had 's mans geloof ietwat bedenkelijk geacht. Christus is een God, of een Wijze, of een Symbool, maar niet een reddingboei voor geestelijke drenkelingen met subjectieve gevoelens.

„Persoonlijkheid" is niet een mooi woord voor „subjectiviteit": ieder voelt dat. De mensch wòrdt persoonlijkheid wanneer hij aan een boven-persoonlijke waarheid gelooft.

En aan den anderen kant mag de „òbjectiviteit" niet vereenzelvigd worden met „dingen", „cijfers, „feiten". Er bestaat dus een gebied tusschen het subjectieve „gevoel" en het zakelijke „feit": het gebied van den intuïtieven geest; dat is het gebied der religie, die òòk in de kunst, òòk in de filosofie, òòk in de moraal dóór werkt, en die toch méér is dan een dezer. Zij heiligt

„gevoel", „rede" en „wil", zij voert elk dezer òp naar de synthese der waarheid, die eeuwig is en onuitsprekelijk en ondoorgrondelijk, maar groot van macht.
Ieder voelt deze dingen, hoewel weinigen ze verstaan. Maar wat dan wèl verstaan wordt door de velen, is het eenvoudig feit, dat een groote en moedige geest steeds wordt gekend aan zijn waarheids-liefde en dat deze waarheids-liefde een werkelijkheids-erkenning inhoudt. Een groote, verbeeldingsrijke geest schijnt steeds oneindig „nuchterder" dan zijn discipels.
Allen zullen we den droom meer liefhebben dan de werkelijkheid. Want liefhebben is droomen. Maar weinigen bezitten den moed hun droom telkens weer aan de werkelijkheid, die hun geweten ziet, te toetsen. Weinigen bezitten den moed de werkelijkheid te doen gelden. Wie dit vermogen, zonder hun droom te verraden, hebben den grond der werkelijkheid, hebben hun innerlijke werkelijkheid gevonden: zij zijn de waarachtigen.

HET HEILIGENBEELD

Dezer dagen zag ik, ergens in een kleinen kunsthandel, een oud Gothisch heiligen-beeld uit Spanje. De heilige hield een opengeslagen boek in zijn tengere hand. De andere hand, in een aarzelende beweging, was opgeheven naar het peinzend hoofd, maar scheen halverwege te zijn blijven zweven, als had de peinzer vergeten het gebaar te voltooien. Ook het boek lag als „vergeten" vóór hem.

Het meest verwonderlijke in dit oude, mystieke beeld was de blik der oogen. Deze, toch zoo turend geconcentreerde blik dwaalde weg .... waarheen? Letterlijk „verdwaald" schenen de oogen, verdwaald, verloren in de oneindige wereld der ziel.

Zoo is de mysticus, die, in zijn te gespannen zielsconcentratie, niet meer tot de werkelijkheid kan doordringen .... Het scheen, of hij een moeizame poging deed de dingen, de feiten, de wereld te z i e n, of hij een poging deed ons, aardsche menschen, die tot hem spreken, te verstaan: maar hij bleef verloren in 't schemerend woud der ziel. Daar was een andere wereld, een onzienlijke wereld; en deze werd hem zoo geheel de „ware", dat hij tot de „werkelijke" niet meer ontwaken kon. Hij kon zijn schuld ten opzichte der wereld niet

meer doorlijden. Hij kon zich de wereld niet meer geven en haar nood niet meer verstaan. Zijn liefde voor God had hem zijn liefde voor de menschen onmogelijk gemaakt.
Zeldzaam fascineerend werd deze gemoeds-toestand vertolkt in het vijf eeuwen oude beeld.
Men kan zulk een vlucht uit de werkelijkheid niet meer „romantisch" noemen.
Wel weet ik, dat er met de mystiek afschuwelijk wordt gesold door vage naturen, die de ijdelheid hunner zelfliefde als metaphisisch Heimweh vertroetelen; maar ik weet eveneens, dat werkelijk fijne en nobele geesten op deze wijze verdwalen kunnen in 't woud der ziel, hoewel ze nog geen „mystici" zijn.
Ontwaakt!
Ik haat de minachting voor 't leven, den schuldigen wil zich boven 't leven te verheffen, de liefdeloosheid in haar verijling en haar zelf-adoratie. Ik haat de Nirvana-verlangens zonder gerechtigheidsdrang. Ik haat met den haat der zelfkennis de harteloozen, die van alles vermoeid zijn, daar zij hun leven geen waarde konden geven. Ik haat de aanmatigenden, die zich hun belangrijkheid trachten te bewijzen, door hun minachting voor de groote realiteit, die het leven is. Ik haat de weelde-zielen, die hun sociaal geweten sussen door mysticisme.
Mijn Gothischen heilige uit Spanje, die zoo vergeefs een poging deed tot de werkelikheid dóór te dringen,

heb ik lief; ik heb hem meer lief dan het Apollo-beeld en dan de machine, de hartelooze goden van de klassieke en van de realistische redelijkheid, die, in hun klaarheid steeds worden tegenovergesteld aan de vervaging der romantiek. Ik heb hem lief omdat iets in mij wil wat hij wil: de intuïtie, de eeuwigheid en de triomf der ziel. Ik heb hem lief; maar ik erken, dat hij ons gevaar werd. Als hij verschijnt, sterft de gerechtigheidsdrang.

Want zelfs de middeleeuwsche mysticus is een historisch verschijnsel. En als hij eenmaal mocht herboren worden, dan zal 't in andere gedaante zijn. Dat hij eenmaal mocht herboren worden: de mysticus die de oogen w i j d e r o p e n t dan alle andere stervelingen.

De Kluizenaar onder de Hanebalken

Ik zit een kopje thee te drinken in de restauratie-wagen van een trein, die mij naar 't Noorden voert.
Peinzend kijk ik op uit 't boek, dat vóór me ligt, tot ik eensklaps word getroffen door het oneindig wijde landschap, glanzend in de avond-zon, dat in een spiegel mij verheerlijkt verschijnt, vreemder, bleeker dan ik 't daareven zag door 't groote raam, waaraan ik gezeten ben, onwezenlijker, maar verzaligd. Het is ontroerend mooi. Ik herinner mij, hoe een mijner vrienden eens dit zelfde Hollandsche landschap schilderde: strak en klaar in 't zuivere daglicht, onder het koele hemel-blauw, zag hij de rijke bloemen-weide achter de stramme kracht der barre wilgen-stammen. Zoo zou ik ook de wereld willen zien en aanvaarden: mannelijk, objectief, ontdaan van de illusies der stemmingen.... Maar helaas, ik troost mij met het verneveld spiegelbeeld. Nog altijd ben ik het jongetje, dat in de wereld zich een niets-nut voelde en dat zijn geluk zocht in de fantasieën zijner dakenwereld. Nog altijd krijgt voor mij deze wereld eerst in den droom haar waarde. Nog altijd wordt mij 't leven in den droom eerst wezenlijk.
En ik overleg, of eigenlijk niet alle groote kunst mijn

neiging bevestigt. Mijn trouwhartige vriend vecht tenslotte voor een verloren zaak. Want hij behoort niet tot hen, die zelfs van de „echtheid" nog een pose maken, als zoo velen in dezen verbitterden en verleugenden tijd. Achter zijn stoere eerlijkheden voelt men altijd 't hunkeren van een droom-verloren ziel, het hunkeren naar wat teederheid, en juist deze hunkering maakt zijn mannelijke objectiviteit eerst ontroerend. Ook hij is in den grond... het sentimenteele kind! Ook hij zal eindigen den droom meer lief te hebben dan de werkelijkheid en zich, als ik, te troosten aan 't gedroomde spiegel-beeld der wereld.

Den heelen middag heb ik doorgebracht op een zolder, hoog in een oud patriciërshuis. Het was juist de sfeer van mijn vliering, waar ik als jongen „woonde".
Hier echter woonde niet een jongen met zijn fantasieën, maar een oud man met zijn werk. En toch, deze grijsaard met zijn gladden schedel en met zijn wijze, stille kinder-gezicht, met zijn verwonderde bruine oogen, is eigenlijk de jongen gebleven dien ik eenmaal was. Hij heeft zijn droom mogen behouden, beter dan ik, helaas! En zijn werk, zijn kunst, is een sublieme kinder-fantasie, gerijpt in 't brein van een zeventigjarige.
Tientallen jaren kan hij een zelfde schilderij overdroomen: welk een kracht, zoo rustig te zijn!
Wij zaten samen uit te kijken naar 't wijde uitzicht van

water, schepen, verre huizen, en naar den lichten hemel, die zoo kristalachtig verklaard over de groote wereld zich welfde. Wij hebben gesproken over Rembrandt, over Christus, over den profeet Ezechiël, over de huwelijksliefde. Maar niet wat wij spraken had werkelijk belang. En niet wat hij, zoo nu en dan, als bij toeval, eens realiseert van al zijn werk, scheen mij het werkelijk belangrijke; maar dat, wat hij is en wat dan soms in het werk zich spiegelt.

Het is mogelijk, dat hij in een waan leeft. Maar indien deze waan het vermogen heeft hem gelukkig te maken?... Op den bodem van dien waan moet een schat van waarheid liggen. En zoo hij al leeft in den waan, hij leeft dan toch v a n u i t die waarheid. En wat ik hier zeg van hem, zeg ik van mij, van U, van allen.

Kinderlijke kluizenaar met je diepe kinder-oogen, je vertrouwend hart, je rustige genegenheid voor de dingen van het leven, je zuivere liefde.... jij, benijde vriend, je leeft je droom. Je lèèft je droom!

Ik riep uit, dat ik liever òngelukkig in de werkelijkheid leefde, dan gelúkkig in een illusie.... Maar hij keek me aan als verstond hij me niet. Natúúrlijk, zei hij, met zijn zware, zachte stem, natúúrlijk.... maar heb je nooit opgemerkt, Havelaar, dat 't leven nooit zoo volkomen werklijkheid wordt als soms in onze droomen, in onze èchte, nàchtelijke droomen?... Heel het leven is een droom, ten slotte: machines en kunstwerken en gedachten.... alles is een illusie, behalve dan dat ééne.

Heel de wereld is een droom van den Eénen, die is.
Wij zwegen een tijdje, tot de verre, droeve roep van een vertrekkende mailboot ons wekte.
— Van werkelijkheden gesproken, lachte opeens de oude kaalkop, iemand zei me eens: „wat Jezus gezegd heeft, vind ik geweldig wáár; maar zijn gezicht bevalt me niet" ... Het was een vrouw, die me dat zei.
Gelukkige wijsgeer! zelden zag ik iemand in wien zoo weinig leugen is.

CHRISTUS

I

De ziekte der romantiek openbaart zich nooit zoo ongeneeselijk, dan wanneer een mensch zijn godsdienst verliest. Want iets, wat dan ook, willen wij zonder voorbehoud vereeren. De mensch wil aanbidden.
Als kinderen hebben wij onze moeder aanbeden. De Moeder is de godsdienst der kinderen: hun éénige godsdienst. De kinderen van een weeshuis kunnen een prettig leven hebben: maar zij groeien zonder godsdienst op, zelfs al waken zes predikanten over het heil hunner jonge zielen.
Welk een moeite kostte het, de kwade jaren der kritiek te overwinnen en eindelijk te weten te komen, dat, ten opzichte der mede-menschen, lief-hebben iets beters is dan aanbidden! Daarom is het, menschkundig gesproken, een diepe wijsheid, dat de Katholieke Kerk haar kinderen een eeuwige Moeder schonk, een bijna Goddelijke Moeder, die zij vrij aanbidden mochten. Maar het baatte niet: want met hoeveel romantiek werd de arme Maria omkleed! met de meest sublieme en met de meest erbarmelijke.
Heel het Christendom is tenslotte een leerschool der

romantiek geworden. Men zou het de meest romantische der godsdiensten kunnen noemen. Het Christendom met zijn onvervulbare idealen, zijn dweepende geestes-houding, zijn lichte aarde-verloochening, heeft de vlucht in de romantiek maar al te vaak bevorderd.

Onze-Lieve-Heer heeft mij, kind, nooit diep geraakt. Ik zat op de plee (in 't oude, groote huis met zijn gang als een kerk, was ook dit vertrek weidsch!) en ik bad met instantie: „O Lieve Heer, maak, dat er een karretje in de gang staat, zoo dàdelijk" ... En ik gunde me nauwlijks den tijd mijn broek vast te sjorren; reeds rukte ik de deur open, keek snel om de hoek: het karretje was er niet... Natuurlijk! Zie je wel? zei ik in mezelf en baloorig stak ik de handen in mijn zak en ging mijns weegs, een ervaring rijker.

Van het Oude Testament bleven me de grandioze verhalen der Aarts-vaders bij en eenige grandioze angsten, de ontzettende beeren niet te vergeten, door Elia opgeroepen om de jeugd te verslinden, die hem kaalkop gescholden had. O, de afschuwelijke beeren, die me 's avonds in de groote, donkere gang vervolgden, die me op mijn rug wilden springen en me, waanzinnig van angst, voort deden rennen, tot — goddank! — de deur zich opende en de vreedzame huiskamer, waar Moeder bij 't zingend thee-water zat in 't lampe-schijnsel, me weer veilig opnam. Toch had ik nooit oude profeten nagejouwd...

Maar Jezus heeft mij van jongs af aan verlokt, verschrikt, verrukt. Niet als een God, maar als een mensch leefde hij in mijn gedachte: van daar zijn macht in een tijd toen de hemelsche machten mij onverschillig lieten. Deze eene liefde hield stand, door alle jaren heen. Toen ik 16 of 17 jaar was, riep ik in een wanhoop uit: „Als Jezus gelijk heeft... dan heeft immers de heele wereld ôngelijk!" Toen ik 22 was, getuigde mijn grijze raadsman, in een vurig tweegesprek: „Je zult zien: het gaat vóór of tègen Christus. Dit wordt de felle vraag, de groote strijd." En ik beaamde het met nadruk. Maar ik kreeg 't gevoel te liegen, want ik meende 't toch anders dan hij. En een oudere kameraad, die daar bij stond en die mijn godslasterlijke twijfelingen kende, keek me schamper aan en dacht: lummel! — Deze begreep me zoo min als de ander. Het was weer als gewoonlijk; het leven bleek gecompliceerd en ik stond ergens in het midden, verlaten, verdrietig, beschaamd, vergeefs zoekend den weg der oprechtheid. Toen ik 25 jaar was — wij wandelden langs het eenzame zeestrand onder de stralend-blauwe lucht — riep ik, met iets van oud verdriet in mijn stem: „Iederen dag denk ik aan Christus. Sinds hoeveel jaren... Ik weet 't niet!" En nu, twintig jaar later... weet ik 't nòg niet...

Ik weet wat liefde is. Ik weet wat de goedheid waard is. Ik zal nooit vergeten het boersche dienstmeisje, dat, in de jaren van mijn ziekte en verbanning, 's avonds naar me toe kwam als ik lag te snikken in mijn bed en

me met haar ruwe werk-hand teeder streek over mijn kloppend voorhoofd, tot ik rustig werd en insliep. Zulke dingen vergeet men niet. Maar deze goede menschelijkheid is nog geen Christendom. Want zou een Indiër, een Jood, een Chinees deze goedheid niet kennen?

Als vrinden samen zijn en 't blijft „visite": de geest woelt zich niet los, de vrijheid breekt niet door, de trouwe kameraadschap spreekt niet haar warme woord: 't zijn stijve praatjes, stroeve frases, ingewikkelde redeneeringen, geforceerde geestigheden, die we wisselen... hoe voelt mijn ziel zich dan verslagen! Hoe kil, hoe leeg wordt dan mijn wereld! Niets ontmoedigt dieper, dan de mislukking der vriendschap. — En den droeven nacht lang woel ik mij om en om in 't slordig bed en pijnig ik me met vragen, met zelf-verwijten. En 's ochtends, bij 't loom ontwaken uit een laten slaap, zucht ik verveeld: „Hoe leeg was de avond!" — Zij, die mij in 't leven vergezelt, antwoordt: „Er was ook geen liefde, over en weer; dàt is de reden." Zij zegt 't zonder nadenken, van-zelf, zooals vrouwen doen. De zekerheid van haar weten verrast me... Maar ook dit is nog geen Christendom, al behoort dit alles er toe.

Er is de metaphysica van 't verzoend pessimisme; en er is die van 't verdiept optimisme.

Er is een levens-leer, die aanvangt bij de erkenning van 't onontkoombare leed in 't leven, van de schuld, van

de tragiek der wereld, en die daarboven uit haar vrede tracht te scheppen. En er is een levens-leer, die uitgaat van de harmonie, de éénheid, de volkomenheid en die deze intuïtieve visie rechtvaardigt door de beproeving van het disharmonische leven.
Er is een moraal van gebrokenheid en verlossing, naast een van zelf-handhaving en gradueele loutering.
Er is een religie, die de gewetens-rust ten doel heeft, naast een, die zich concentreert in zelf-ontginning en comtemplatie.
Er is de apostolische mensch en er is de schouwende mensch.
Er is het Christendom en er is de mystiek van Laotse.
Toen Voltaire als slotsom der wijsheid dit vond: dat ieder zijn eigen taak maar moest vervullen, zijn eigen tuintje maar verzorgen moest, sprak hij een beproefde, mannelijke, deugdelijke moraal uit, maar een anti-Christelijke moraal. De Chineezen lachten ons uit, toen we ons bezorgd maakten over de Transvaalsche Boeren en hun strijd tegen 't Britsche Rijk. Zij glimlachten medelijdend, toen in 1914 het eene Europeesche Rijk zich aansprakelijk stelde voor 't andere. (En zij zouden althans niet zoo infaam gehuicheld hebben als de Europeesche regeeringen, die slechts b e w e e r d e n zich voor andere Rijken aansprakelijk te stellen.)
Toen Oscar Wilde, in 't eind van zijn aan de schoonheid gewijde leven, een revolutionair Christen werd, omdat het gezicht der armoede hem belette de schoon-

heid van 't leven ongestoord te genieten, was hij nog slechts t e n h a l v e een Christen. Hij was toen veeleer een Chineesch, een Indiër, die 't in het Westen niet langer uithield.

De Christen komt nooit gereed. Want onverzoenbaar zijn „Ziel" en „Wereld". Indien de ziel niet tot rust kan komen, zoolang het leed der wereld voort-duurt.... wanneer, mijn God, zal zij haar rust dan vinden? In 't hiernamaals, zegt de Christen. Maar wat is mij 't hiernamaals, dacht ik, wanneer zij, die ik op aarde lief heb, lijden?

In het midden der Christelijke gedachte staat het Schuldbesef en het Offer en de Genade: het Schuldbesef ten opzichte van allen, het Offer als een persoonlijke daad die de schuld verzoent, de hemelsche Genade, die boven de grenzen van 't menschelijk bewustzijn uitgaat en zonder welke een strijdende wanhoop, een strijd zonder einde, de uitkomst bleef van 't leven.

Men voelt de werkelijkheid dezer dingen, of men voelt ze nimmer. Wie eenmaal ze voelde, kan ze nooit verloochenen, 't zij hij zich Christen noemt of niet. Wie van nature in deze geestelijke sfeer thuis hoort, kan wel zijn toevlucht zoeken in de sfeer der zelf-ontginning en der contemplatie, maar het blijft een „vlucht" en heimelijk kwelt hem 't besef zijn plicht verzaakt te hebben, zijn zaak verloochend te hebben, zoodat het doel toch gemist wordt en de genade der ziels-rust hem ontgaat.

De Europeesche religie schept een sfeer van eeuwige

worsteling, van een tragiek, die redelijk onverzoenbaar blijft. Zij is van den grond uit dualistisch. En zij blijft 't, zelfs indien haar wereld-beeld monistisch wordt. Want de waarheden van den geest, die men denkt, krijgen nooit de diepte van de waarheden van 't hart, die men leeft.

Hij moet gebroken worden, de Christen, om tot wijsheid te komen. Hij moet niet zijn, om „zichzelf" te worden.

De Gothiek in haar extatische bewogenheid, haar strevend geweld van de aarde opwaarts, haar nooit-voltooid-zijn, Michel Angelo in zijn tragische verspletenheid, zijn hartstochtelijk verlangen naar onbereikbaren vrede, zijn apostolisch gebaar van toorn en aanbidding, Rembrandt in zijn donker geluk van eindelijke berusting, in zijn zons-ondergang-sfeer, Beethoven in zijn opstandigheid, zijn vlagen van zegepraal, zijn bezetenheid, Van Gogh in zijn worsteling met de harde werkelijkheid en met zijn universeel idealisme, Dostoïewsky in zijn diep verstaan van de zonde der zinnen en van de genade der liefde: zij en de honderden en de ongetelden van hunne wereld, zijn een onafwijsbare belijdenis van 't onsterfelijk Christendom, dat ons in 't hart geplant is als een tweede natuur-wet.

„Geest" beteekent in Europa strijd, een strijd zonder hoop op overwinning. Maar: „het is niet noodig te winnen om vol te houden", zei de Zwijger. Onze overwinning ligt in het streven. Heldhaftigheid vormt de

centrale deugd van Christelijk Europa. Een groot, heldhaftig geleefd leven, een heldhaftigheid van 't hart, een heldhaftige waarheidsliefde, een helfdhaftige liefde: dit predikt het evangelie. Niet naar het ideaal der barmhartigheid, doch naar dat der heroïek is het Christendom gericht. Want de souvereiniteit der ziel veronderstelt een heldendom. Van uit zijn heroïsch levens-besef kon Christus de barmhartigheid zuiveren en de liefde tot wereld-wet verheffen.

De groote figuren der christenheid waren Europa's groote helden: een Augustinus, een Franciscus, een Dante, een Jeanne d'Arc, een Luther, een Savonarola, een Michel Angelo, een Pascal, een Sebastiaan Bach, een Faust, een Beethoven, een Tolstoï, een Dmitri Karamasov.

De groote heiligen van Europa waren martelaren.

Maar van daar ook de Europeesche romantiek, die den vermoeiden een schijn van zegepraal verleende, een schijn van heroïek, een voorbarige, een onverworven rust, een slechts „gedroomde" verzoening boven den strijd uit, dien zij voorzichtig ontweken.

Uit de onbereikbaarheid der Europeesche idealen is de Europeesche romantiek voortgekomen. Heldhaftigheid veronderstelt eerlijkheid, die eerlijkheid, welke onze wetenschappen wekte en onze filosofieën.

Wel had Goethe gelijk: de Romantiek is een ziekte; maar zij is een E u r o p e e s c h e ziekte. De romantische illusie vindt ge niet in de litteratuur, in de filosofie, in de

beeldende kunst, in de geschiedenis van Indië, China, Hellas, Israël. De ziekte der romantiek ving aan met de vorming der Europeesche cultuur, in de Middeleeuwen en haar exaltaties en extases, haar toernooien, haar troubadours, haar vrouwen-vereering, haar sagen, haar kruistochten. Zij ving glorieus aan... en zij eindigde in het tragi-komisch opera-gebaar van den laatsten Duitschen Keizer, die zijn feodaal-middeleeuwsche allure handhaafde als hij de kanonnen inspecteerde, die zijn vriend Krup hem leverde, die den heroïschen Christen-keizer speelde, die zijn fantastische en quasi-fanatische redevoeringen uitsprak, waar niemand naar luisterde, die zich een geharnast ridder waande en de automaat zijner bankiers en industrie-magnaten was, tot zijn Uitverkoren Germanen-Rijk verbloedde op het lugubere slagveld, inéén stortte, en hij vluchtte voor zijn volk, dat hem niet vervolgde, en zijn baard liet groeien en zich opsloot in het huis van Doorn, waar hij, beladen met de spot der wereld, aan God-weet-welke melancholieën werd prijs gegeven; een tragische figuur, zijns ondanks. „Tout est perdu, l'honneur aussi"...
Zijn lot is 't failliet der eeuwen-oude romantiek.
De toekomst was aan Eduard, den koning der Britten, die een correcte gentleman bleef, een dandieus stedeling, een realist zonder frase, een schrander financier, een vorst zonder glorie, zonder waan.

* * *

Maar Christus' wijsheid wordt niet bezoedeld door

onze armzalige werkelijkheden of armzaliger illusies. Christus is de diepste, de rijkste, de meest sublieme en meest waarachtige droom, welke onze Westersche wereld zich scheppen kon: haar centrale droom.

Misschien zal het Christendom niet langer tot een romantiek verleugend worden, misschien zal het eerst waarlijk ons denken, voelen en handelen gaan beïnvloeden, wanneer wij tot zijn mythische waarheid zijn doorgedrongen, wanneer het zich tot mythe verwijdt, tot een mythe die ons hart doordringt.

De zelf-vergoddelijking van den mensch is het einddoel der religie. In ons zelf te ontdekken het mysterie der heiligheid, der scheppings-kracht, der eeuwigheid en der waarheid, dat wij de bovenaardsche goden toeschreven, in ons zelf den God te herkennen omdat wij ons zelf overwinnen, in ons zelf God te herkennen omdat wij ons overgeven aan Zijn universeele Wet: dat is de eindelijke bestemming van alle religies. En Christus is van deze zelf-ontdekking en zelf-verwezenlijking het eerste tragisch-heroïsche symbool.

Het Christendom heft zich zelf op en verwezenlijkt zich zelf in 't oogenblik, waarop de menschheid gelooft, dat ieder mensch „God's Zoon" is, dat in ieder, naar zijn beginsel en naar zijn bestemming, een Christus leeft.

CHRISTUS

II

Er was een tijd in mijn leven, dat Christus een soort verontschuldiging werd van God. Want waarom God, in zijn almachtigheid en heiligheid, duldde al de pijn, al de boosheid, al de wreedheid, al de onnoemelijke ellende, die door de eeuwen heen zonder ophouden geleden en bedreven zijn, bleef mij een verpletterend raadsel, waarop geen „erf-zonde" en geen uiteindelijke Al-verzoening of Hemel-harmonie een bevredigend antwoord gaven. De God, die gepredikt werd, scheen mij haast even onmenschelijk, als de God, Wien in oude tijden de verslagen vijanden of de onnoozele kinderen geofferd werden. God wilde al het gruwzame leed der wereld — en dan kon ik hem niet meer respecteeren; of hij wilde het niêt — en dan was hij geen Almachtig God. Het was mij niet mogelijk God's w e r k te aanvaarden: de menschen-wereld. En als men mij zeide dat God Liefde was, keek ik verlegen een anderen kant uit. Als men mij zeide, dat God onze vader was, dacht ik: „welk een vader"...

Maar zijn eenig geboren Zoon, de mensch geworden God, die onschuldig het leed der wereld op zich nam,

die ons aller verdriet verstond, die van ons hield omdat wij 't moeilijk hebben, die zich voor ons offerde en die zegende wie hem haatten... heel mijn laat ontwaakte religieuse hartstocht trachtte ik op Christus te richten. Ik trachtte hem zoo vurig lief te krijgen, dat ik God een weinig vergeten kon.

Het was altijd een beetje zoo geweest, ook toen ik nog een kind was... Een avond, toen in onze buurt een huis afbrandde, bad ik vurig: „Lieve God, laat 't nòg erger worden". Maar ik zou me wel gewacht hebben zulk een vraag tot Jezus te richten. Een geweldig en tragisch vuurwerk liet zich met God's bestier wel rijmen, maar nooit met den zachten glimlach en den diepen blik van Christus' stil gelaat.

En toch was het Christus, die God onzen Vader had genoemd en die zeide dat God was de geest der Liefde... Hoe kon hij dien God dan tegelijkertijd een zoo volstrekte macht en vrijheid toekennen? Deze vraag liet mij geen rust.

Op den duur echter kan een mensch onder den druk van zulke vragen niet leven.

Schopenhauer sprak tot mij zijn ontstellend ernstige woord, zijn bitter-eerlijke woord. En ik worstelde met dit woord, als zoo velen van mijn eeuw.

Toen ik, een jaar later, tijdelijk van Schopenhauer afscheid kon nemen, was een andere God in mij geboren, een God die geen verontschuldiging, die zelfs geen middelaar meer noodig had.

Toen vervulde Christus niet langer een zoo centrale plaats in mijn bewustzijn; want mijn waarheids-liefde en mijn rechtvaardigheids-drang had zijn verzoening niet zoo volstrekt meer noodig. Maar mijn hàrt bleef hem noodig hebben...

Mijn hart bleef hem noodig hebben, hoewel ik geen raad wist met zijn hooge wijsheid, met deze wijsheid, die werken wilde in de realiteit der wereld en die deze wereld niet doordrong, misschien zelfs niet erkende. Mijn hart had Christus lief en mijn verstand begreep, dat Christus, die slechts voor de zonde van den leugen geen vergeving had, een wereld van leugen had verwekt.

Veel bleef mij raadselachtig. Maar het beste, wat Christus mij geweest was, leefde onaangetast in me voort. De vraag, die Christus mij stelde, bleef kwellend mijn geweten doorboren. Zoolang deze vraag ons vervolgt, hebben wij Christus noodig en mogen wij hem niet vergeten. En zóó lang ook dragen wij hem in 't hart. Ik hoop den dag niet te beleven, waarop zijn vraag zal ophouden mij te kwellen. Want het komt mij voor, dat ik op dezen dag het kwade zoo zeer als een noodzaak zou zien, dat de worsteling voor het goede haar kracht zou verloren hebben. De beperktheid van dit inzicht kan ik met mijn verstand erkennen; maar mijn hart kan de verwijding niet wenschen, die de overwinning van dit inzicht ten gevolge zou hebben.

Toch komt de dag, dat wij de Christus-gestalte gaan prijs geven, omdat — trots al onze liefdeloosheden —

de Christus-geest ons geweten doordrongen heeft. Er komt een dag, dat de gestalte, dat de symboliek, vervaagt en vervagen moet.

Rembrandt had zijn heidenschen tijd; en daarna kwam de langdurige periode waarin Rembrandt voortdurend, steeds inniger en steeds diepzinniger, den Christus beeldde. Maar eindelijk, in zijn laatste levens-fase, verdween de Christus-gestalte uit zijn verbeeldings-wereld geheel. En dat was de tijd, waarin de Christus hem 't meest tot „geest en waarheid" was geworden, de tijd, waarin de Christus-geest hem 't diepst doordrong, hoewel hij nooit een „heilige" werd.

Wat plaats greep in Rembrandt persoonlijk, geschiedt thans misschien historisch. Voor duizenden is thans het oogenblik gekomen, waarin de Christus-symboliek vervaagt, omdat hetgeen Christus ons te zeggen had ons diepste weten doordrong, in weerwil van onze hardheden en zwakheden. En zulk een oogenblik is tevens de tijd, waarin een nieuw levens-gevoel, een nieuwe moraal en een nieuwe wereld-conceptie gestalte aanneemt, waarin een nieuwe religieuse symboliek in ons gaat geboren worden.

Het essentieele Christendom dragen wij in ons hart: er moge uit groeien wat wil, wat de geest der historie wil. Het is niet aan ons te zeggen, wat geschieden zal. Maar dit moeten wij beseffen: als de geest geen gestalte meer vermag aan te nemen, bezit deze geest geen cultuurkracht meer. Want cultuur is Vorm. De cultuur der

toekomst, waarin de Christelijke geest verondersteld is, zal geen cultuur van het Christendom meer zijn.
De kracht van 't Christendom openbaart zich in zijn scheppend, zijn evolutionistisch karakter. Het zou geen heroïsche verlossings-leer zijn, indien het niet voorbestemd was en bereid zich in een wijder wereld-visie op te lossen.
Wat is ons ook gelegen aan een gevestigd Christendom? Er zijn immers gevoelens van menschenliefde, van edelmoedigheid en van een kalmen, zegevierenden vrede, die altijd zullen verbonden blijven met den Christus der evangeliën.

QUEEN VICTORIA EN HAAR KAMPIOEN

Iemand kan „boekdeelen" beleven, hij kan verre reizen maken, de gewaagdste avonturen doorstaan, een belangrijke rol spelen, „midden in het leven staan" ... en toch nooit tot de werkelijkheid zijn doorgedrongen.
Het leven wordt ons eerst w e r k e l ij k, indien het ons een zedelijke vraag oplegt. En ook eerst dan zal de mensch ons boeien, zoo zeer boeien, dat wij zeggen: Mensch ben ik en slechts het menschelijke gaat mij aan; den mensch te begrijpen is mij een hartstochtelijke behoefte, een centrale drang. Alleen de weg tot de menschen voert tot de werkelijkheid en tot de waarheid en tot 't geluk. Want dan eerst wordt de mensch mij geheel m e n s c h, indien ik mijn eigen menschelijkheid ontdek. En mijn menschelijkheid maak ik mij bewust, doordat het leven mij probleem wordt. Wij zoeken allen onze werkelijkheid ...
Als jongen leefde ik in de aangrijpendste werkelijkheden. Ons huis lag in 't hart der stad. Het was omringd van tientallen kroegen, waar aanhoudend het ruwe bootwerkers-volk en de zeelui in-en-uit-gingen. De zware vracht-wagens dreunden zonder ophouden door de vuile, barbaarsch geplaveide straat. Er waren de bleeke kantoor-bedienden met hun portefeuilles onder

den arm, de zaken-heeren met hun zelfverzekerde houding, de hongerige werkeloozen, die soesden bij de brug en baloorig het vertier bekeken. Er waren bloedige gevechten van dronken kerels. Er waren stakingen: een brug werd afgezet door militairen. De politie floot schel op fluitjes. Sabels flikkerden in 't licht. Vrouwen gilden. — Er waren de „ongelukken": menschen die overreden werden, paarden die op straat neerstortten om te sterven, werklui die beklemd raakten tusschen de balen ... Het was een wereld, waar de woorden „flink en frisch" een haast godsdienstigen klank verkregen en alles omvatten wat als moraal kon gelden.

Het was een grauwe, sombere wereld. Het was een stad zonder rust of droom. De straat stonk naar petroleum-tonnen, naar dieren-huiden, naar runder-horens, naar vet, naar pek en teer, naar jenever. Onze tuin was de rivier-kade met haar fantastische opéénhoopingen van goederen. Daar liep je over de glibberige tonnenvelden en maakte je je een huis onder het zwarte, zware zeil, dat de waren bedekte.

Duizende beelden heeft mijn oog opgenomen en heeft mijn ziel bewaard. Onuitwischbaar scherp staan ze geprent in mijn herinnering. — Maar men meene niet, dat dit alles „werkelijkheid" voor me werd! Het was ten deele motief tot fantasterij, ten deele een afspiegeling van die beklemmende „groote wereld", waaruit ik me slechts door fantasterij verlossen kon. Hoe boozer deze wereld zich voordeed, des te meer ontvluchtte

ik haar. Vandaar mijn triomf, als ik, hoog op 't dak, mij boven haar verheffen kon, me „vogel" voelde en uren lang staren bleef naar de stad, die van hier uit haar verschrikking verloor.

Een werkelijkheid wordt ons het leven eerst, wanneer het ons als een zedelijke vraag gaat martelen. Wanneer „het bordeel" ons een probleem wordt, en de „gevangenis", en de „oorlog". Want altijd zijn 't de booze dingen, die ons tot probleem worden. Door den nood ontwaakt het geweten. Door het geweten ontwaakt de gedachte en het ideaal. Door het ideaal gaat de werkelijkheid voor ons bestaan. Want het donker schept 't licht; maar men moet zich eerst zijn eigen donkerten bewust worden.

En zoo gebeurde het, dat eerst door den Transvaalschen oorlog de geschiedenis en de samenleving een realiteit voor mij werden. Toen, in dien epischen strijd van een klein landbouwers-volk tegen een groote wereldmacht, gingen mijn oogen open en zag ik wat een moderne, kapitalistische Staat beteekende en wat 't Recht van den Sterke beteekende in de wereld der feiten. Ik zag, wat Cecil Rhodes, de sterke, gewetenlooze zaken-man, de symbolische figuur van zijn tijd, beteekende. Ik zag de grootheid en de nuttelоosheid van den strijd, die een volk van strenge, vrome, primitieve „boeren" voerde tegen de groot-stedelingen van het Westen, tegen de cynische zaken-leiders en regeerders. Ik zag Krüger, Joubert, de Wet, in hun beperkte, boer-

sche kracht tegenover een Chamberlain met zijn monocle, zijn orchidee in 't knoopsgat van zijn zwarte jas, zijn droge, harde masker-gezicht.

De menigte juichte als bezeten het Zuid-Afrikaansche driemanschap toe, dat ook in onze stad haar intocht hield; maar te goed besefte ik, dat deze juichende volken zeer lakoniek zouden toezien hoe het groote Engeland de Boeren-staten wurgde. Ik verzette me hevig tegen het cynisme eener mondaine Zwitsersche, die mijn enthousiasme „pour ces Boërs, qui sont des vrais paysans" een anachronisme noemde en die haar voorkeur voor de net-gekleede, intelligente en beschaafde gentlemen verstak achter haar Nietzscheaansche Heren-moral. Maar tegelijk voelde ik, dat deze theorieën in 't geheel geen theorieën wàren, helaas...

Mijn sociaal en mijn historisch geweten was ontwaakt. In die dagen had ik een Engelschen vriend, een ongewoon schranderen, zelfs een begaafden jongen, volontair op een der groote handels-kantoren. Door hem begreep ik, dat de zonde van Engeland niet lag in het consequent realisme zijner machts-politiek, maar in de sentimenteele vermomming van dit realisme achter hoogdravende leuzen. De Brit moet geniaal zijn, eer hij een ietwat origineel denkend mensch kan worden. Mijn vriend, die in wereldsche wijsheid verre mijn meerdere was, verloor heel zijn scherpzinnigheid en zelfs heel zijn nuchter levens-begrip, zoodra wij over Krüger en De Wet, over Chamberlain of Lord Roberts

redetwistten. Hij was niet te genezen van den massalen waan, dat Engeland de hoogere beschaving vertegenwoordigde, dat 't een apostolische roeping vervulde, dat 't de wereld had op te voeden in de Christelijke deugden. En wanneer men hem te erg in 't nauw bracht, was geregeld zijn laatste troef: „But Lord Salsburry is a respectable man" ... daar deze den oorlog billijkte, moest de Engelsche zaak de zaak zijn van 't wereldgeweten.

Ik heb van hem veel geleerd, wat hij me niet bedoelde te leeren. Door hem het eerst heb ik de beteekenis verstaan van de massa-suggestie, de publieke opinie, den nationalen trotsch en de „helden-vereering".

Maar bovendien heb ik van hem geleerd, dat „tenslotte" de vraag slechts deze is: hoeveel ernst we maken met onze overtuigingen, zelfs indien deze overtuigingen niet dan armzalige conventionalismes zijn. Want zijn ernst was zoo roekeloos, dat ik soms geneigd was mijn Boeren te verloochenen in mijn respect voor zijn moed. Hij had 't zwaar te verduren in deze Hollandsche sfeer van Britten-haat. Hij ging zoover, dat hij den boekhouder zijner afdeeling, een bleeken, burgerlijken, correcten meneer, uitdaagde tot een duël, toen de man een treiterig hatelijkheidje losliet aan 't adres van die goede oude dame, koningin Victoria... Mijn vriend werd wit als krijt, perste zijn fijne lippen op elkaar, en zei, strak, snijdend: „Dan hebben wij in Engeland slechts deze kleine gewoonte..." en tegelijk sloeg hij zijn chef met

een handschoen tegen den neus... De romantiek, heroïsch losgebarsten, te midden van schrijf-machines en handels-correspondentie!

De man staarde hem verwezen aan achter zijn lorgnetglazen en ging, met een schouder-schokje, over tot de orde van den dag, de boekhouderij.

Den volgenden dag had de romaneske Brit zijn ontslag. En een maand later scheepte hij, als vrijwilliger, zich in op een Engelsch transport-schip naar Kaapstad, waar hij een der beruchte concentratie-kampen heeft mogen „bewaken".

De romantiek is altijd een anachronisme. En zij eindigt meestal in de jammerlijkheid.

DE PAASCHEIEREN

Hoe trotsch was ik, dien ochtend, toen ik den moed had, „net als de straat-jongens" achter op een der ongetelde sleeperswagens te springen, die in ononderbroken reeks langzaam langs de straat dreunden, en me een eind naar school liet rijden. Ik zal toen acht of negen jaar zijn geweest. Ieder oogenblik verwachtte ik, dat de koetsier mij met een zwaai van zijn zweep verjagen zou, maar de geduchte man keek om... en knikte me goedmoedig toe!

Het spreekt van zelf, dat ik thuis van deze heldendaad behoorlijk gewag maakte, Het nuchtere feit echter, nuchter verteld, kon nooit een denkbeeld geven van het heroïsch gebeuren, dat het voor mij beteekende.

Want mij vervulde een diep ontzag voor deze bonkige wagenmenners, die van hun hoogen bok af de straat beheerschten. Ik zag in hen het ras der Indianen-hoofden, of ook de waardige nazaten der Bataven. Zij behoorden tot een ander, trotsch geslacht. Vrees en eerbied waren niet meer in mijn hart te onderscheiden.

Hoe moest ik het den menschen thuis dan duidelijk maken, dat ik dien ochtend iets buitengewoons had beleefd? Ik vertelde, dat ik naast den koetsier had gezeten, boven op den bok.

Dit maakte indruk... Men vroeg mij, of ik niet bang was geweest.

— „Heelemaal niet" ... zei ik, met een achteloos lachje. „Ik mocht zelf de zweep vast houden. En 't was een èrg áárdige man".

Het verhaal sloeg in. Ik was de held van den dag!

Kon ik dezen roem zoo snel weer prijs geven? Met roem had ik mijn roemzuchtig gemoed waarlijk nog niet overladen...

Den volgenden dag kwam ik thuis met het verrassend bericht, dat ik opnieuw mijn ongewonen vriend had ontmoet. En weer had hij me een plaats ingeruimd op zijn troon. Ditmaal had ik de leidsels in de hand gehouden. Het paard was gewèldig, maar volgde precies mijn aanwijzingen. Je hoeft voor paarden niet bang te zijn, onderwees ik, hetgeen iedereen me toegaf. Het heette Piet, naar zijn baas.

Mijn succes bleek haast nog grooter dan den vorigen dag. Maar nu? Nu moest ik mij wel verder wagen op 't glibberig pad der fantasie. Dus kwam ik elken middag thuis met nieuwe mededeelingen. Op den hoek van de straat wachtte ik mijn vriend Piet en zijn paard Piet op en reed ik een heel eind mee, tot waar onze wegen zich scheidden. Lange geschiedenissen moest ik verzinnen over Piet, die een zoontje had, óók al Piet genaamd. Soms, 's Zondags, klom vader Piet op den rug van Piet het paard en nam hij zoontje Piet op schoot: en zoo gingen dan de drie Pieten een toertje maken. Hij woonde

ver weg: boven de stal waar Piet-het-paard sliep. Er was een klein tuintje bij het huis waar moeder-Piet sla kweekte en goudsbloemen.

Toen ik niets meer te verzinnen wist, redde ik me door te zeggen, dat Piet me de geschiedenis van Jozef en zijn broers vertelde, elken dag een stukje, heel uitvoerig en met vele, niet gecanoniseerde détails. Ik had mijn fictieven vriend in geen sympathieker licht kunnen stellen... Het is dan ook een prachtig verhaal, dat van Jozef's opkomst, ondergang en zegepraal, van zijn overmoed, vernedering en loutering. Ik heb er altijd een voorliefde voor gehad.

Telkens vertelde ik hoever 't verhaal was gevorderd. Ik ontwikkelde, tot mijn eigen verbazing, onbetwistbare romanschrijvers-talenten.

Mijn moeder, geroerd, gaf me, toen de Paaschvacantie naderde, een enorme zak mee met suikeren eieren, rose en witte, voor Piet en zijn talrijk gezin.

Daar liep ik nu over straat, mijn zak met eieren in de hand, schaamte en ellende in het hart. Ik at een ei, en nog een, en nog een... Ze smaakten niet. Ik walgde van mijn zoete eieren, de eieren van den bitteren leugen... Tersluiks keek ik, of de voorbijgangers niet lachten om mijn suikeren maal, zoo somber verslonden. Voorzichtig deponeerde ik er een op 'n vensterbank, als een delicaat geschenkje aan de anonyme straatjeugd. Een ander wierp ik achteloos in het water, waar het als een rose lelie-knop zachtjes lag te deinen: een

landelijke idylle, temidden van 't rookend, rumoerend havenbedrijf.

Ik moest voort, naar school. Nog altijd woog de zak zwaar in mijn hand. Eindelijk, in den uitersten nood, legde ik het verschrikkelijke pak stiekum, haastig, schuw, op een stoep. En ik holde weg, in één vaart, naar school, waar alles mij noodlottig was, zoodat ik in tranen thuiskwam, beladen met strafwerk.

Dit werd 't einde der geschiedenis. Ik kon niet verder fantaseeren; maar evenmin kon ik mijn rampzaligen leugen biechten: de hemel zou in elkaar gedonderd zijn op mijn schuldig hoofd.

Na de Paasch-vacantie zei ik, dat Piet verdwenen was. Elken dag prevelde ik mijn ontkennend antwoord, als men mij vroeg, of ik Piet en zijn paard niet weer ontmoet had. Mijn onwillige en beschroomde houding werd toegeschreven aan 't verdriet over de verloren vriendschap. Piet werd thuis een legende.

Maar nog jaren lang leed ik het droevigst leed, wanneer het romantisch verhaal weer opgerakeld werd. Ik moest grijze haren krijgen, eer ik den moed had, mijn triesten leugen te bekennen. En suikeren Paasch-eieren wekken nog steeds een onoverwinnelijken weerzin in mijn gemoed.

KINDERFANTASIEËN

De fantasie is het kind van de teleurstelling. Omdat de werkelijkheid niet bevredigt, tooien we haar op met 't kleedder fantasie. Om de werkelijkheid te verzoenen met onze verbeelding der waarheid, scheppen we haar om tot een fantasie, die een surrogaat is van 't leven. De fantasieën zijn symptomen van armoede, maar van een armoede, die slechts het rijk gemoed ervaart. Menschen zonder liefde en menschen van beproefde liefde wantrouwen de fantasieën; de eersten daar hun nuchterheid genoegen neemt met de trivialiteiten van den dag, de laatsten daar zij beseffen, dat boven fantasie en werkelijkheid de waarheid straalt, ook al zien wij haar niet van aangezicht tot aangezicht, maar als in een spiegel, verduisterd.

Hoe zou dan 't kind buiten de fantasie kunnen leven, het kind dat evenmin nuchter is als wijs, dat ziel heeft, maar geen ervaring?

Welk een verhalen heb ik dag na dag verdicht en uitgesponnen met 't talent van een Shakespeare, toen ik kind was! En hoe kon de angst mij kwellen, dat de architectuur mijner verzinsels inéén zou storten en 't staketsel der erbarmelijke werkelijkheid naakt uit de puinhoop der schoone leugens omhoog zou steken in 't klare

daglicht! Vriendschappen, avonturen, heldendaden, zeldzame ontmoetingen, ziekten zelfs: ik wist alles te simuleeren en aannemelijk te maken...

In die dagen heb ik mij diep geschaamd over mijn verdorvenheden; thans denk ik — verstandig psycholoog als 't leven ons maakt — „een beetje meer geluk... en ik had minder leugens noodig gehad!"

Ja, werd deze ziekte der fantasieën eigenlijk niet de bron zelf mijner ellende? Hoe onstuimig stuwden mijn verwachtingen telkens weer omhoog, hoe rampzalig stortten mijn teleurstellingen mij telkens weer neer in de diepte der ontmoediging... Ik kon slapeloos van hooggespannen verwachting in mijn bed liggen, den avond vóór den lang en vurig verbeiden verjaardag, om dan, een etmaal later, weer snikkend me neer te leggen, snikkend, omdat de dag opnieuw niet dàt gebracht had, dàt onnoembare, die volheid van geluk, niet dat, wat ik verwachtte. En hoe kon ik daarop nogmaals bitter schreien over mijn ellendige dorheid, mijn ondankbaarheid en mijn onmacht. Want mocht ik iemand iets verwijten? Was ik niet een monster van liefdeloosheid, ik met mijn onmogelijke verlangens, die ik zelf niet had kunnen bepalen?

In die jaren was ik misschien wel een ietwat droevige figuur... maar ik meende het alles toch oprecht, wat ik voelde! Het leven kon mijn gevoelens niet meer bij houden, mijn gevoelens die slechts fantasieën bleven.

En later? In de rijpere jeugd openbaarde zich dezelfde

ziekte in een onoverwinlijke menschen-vrees, in de beschamende neiging een zijstraat in te loopen, wanneer ik meende een kennis, of zelfs mijn besten vriend te zien naderen; zij openbaarde zich in die onbedwingbare en onverklaarbare schuwheden, die op de verwonderlijkste wijze samengingen met een redeloos opvlammende verwachting, telkens als ik een onbekende zou ontmoeten: eindelijk de volkomen verrassing, eindelijk het groote gesprek, het samentreffen van twee zielen, de eeuwige, bevrijdende vriendschap... Bitter was daarna de leegte der hervonden eenzaamheid.

En deze schuwheid, in den grond, is gebleven, al wordt zij gecamoufleerd door de rede en de ervaring... maar de verwachting vlamt niet meer in mijn gemoed omhoog, als ik „den onbekende" zal ontmoeten. Neen, geen verwachting... eer een angstige schrik. Zoo wil het 't leven. In de jeugd roept men uit: „nu zal het komen!" — maar in de jaren der ervaring prevelt men: „Mijn God, wat nù?" En de uitkomst is altijd: het doodgewone... Nooit, schijnt 't, past de fantasie zich aan bij het leven. Nooit houden onze gevoelens en het leven gelijken tred!

Slechts in één klein symptoom verraadt zich nog steeds, onverzwakt, de buitensporige verwachtings-ziekte der jeugd: in de dwaze, de niet af te leeren onrust, die de brieven-bus van mijn huis in mijn gemoed teweeg brengt, in de heimelijke sluiptochten naar de voor-deur, om te zien of de post „er nog niet geweest is", in het stiekum

nogmaals-kijken als de post er toch zoo even „al was", in de eeuwige verwachting van Den Brief... als wist ik sedert jaren niet reeds, dat 't beste van een brief meestal de enveloppe is.

DE PAARDEN

In de groote werk-stad, waar ieder haast had, waar aller oogen hard stonden, waar zelfs de straatjongens mij zoo algeheel „vreemd" konden zijn, in de roezige stad, met haar gore nuchterheid, leefde één schepsel, dat mij een „werkelijkheid" was: het paard.
Voor het paard voelde ik een verteedering. En daarom was het mij een werkelijkheid die mij áánging. Het behoorde niet tot die groote, vijandige werkelijkheid van de wereld, waarin ik mij zelf niet herkennen kon. Voor het paard voelde ik een medelijden, een sympathie.
Nooit kwam het in me op iets als medelijden te voelen voor een armen duivel. Niets dan afgrijzen en schrik vervulde me voor de dronken kerels, die galmend, ruziënd, over straat zwalkten, voor de tanige, verlepte vrouwen met haar afgetrapte rokken en vuile jakken en gemeene oogen, voor het voddenrapertje, dat schuw sloop langs de kaden, dat als een hond snuffelde tusschen de tonnen en kisten, koffieboontjes zoekend, dat, weggescholden door de bootwerkers, mompelend, prevelend, weer verder sjokte, de vieze zak met lorren, als een kostbare buit, gedrukt onder den arm...
Dit alles behoorde tot 't „vijandige", evenals de

stijve, zwarte heeren met hun hooge hoeden en doode koppen, die met hun dames de saaiheid der Zondagsche straten vulden, elkaar bezoekend, of zich vereenigend in de buiten-societeit, waar het militair orkest geweldig galmde.

Ik had geen sociaal geweten. De armen en de rijken, zij wekten een gelijk gevoel van dreigende vreemdheid. Hoogstens folterde mij 't probleem, hoe 't wezen zou, indien de magere jodin, met haar scherpen, krommen vogel-neus, haar tandelooze schreeuw-mond, haar harde schitter-oogen, achter haar karretje vol sinaasappels áán sjouwend, indien zij „toevallig" mijn moeder was geweest. Op dit nijpend probleem wist ik geen antwoord. Maar een s o c i a a l probleem werd dit alles mij eerst veel later, toen ik me afvroeg, waarom de straatmeiden wèl en mijn zusters nièt tot een „slecht leven" kwamen. Die vraag drong eerst tot mijn geweten door, toen De Wet en Joubert mijn helden waren.

Maar het paard... Het paard ontroerde me.

In die dagen heerschte nog het paard, vooral in deze zwoeg-stad, waar onophoudelijk een haast onafgebroken rij lange, lage, zware wagens langzaam voorbij bonkte langs de slordige slik-straten. Je kon met een paard uit wandelen gaan. Dikwijls zocht ik een paard tot gezelschap uit, bij mijn gang naar school: mijn lotgenoot in 't slaafsche leven, dat we ons niet hadden uitgezocht.

Toch, ook dit paard maakte een deel uit van 't groote,

vijandige geheel. Het kon mee de stad haar karakter van ruw geweld geven. Maar zelfs dan was het mij een emotie, een emotie van kracht en van ruige heroïek, waar ik niet tegen òp kon, wel is waar, maar die me toch zooveel liever was, dan de goorheid.

Wanneer het paard werd aangezweept door zijn kolossalen voerman, die als een barbaarsche vorst heerschte op zijn primitieven bok, wanneer het met geschreeuw en woeste slagen van de zweep werd opgejaagd, zoodat het steigerend, trappelend, de sterke spieren spannend, den nek gekromd, in een blinde vaart zijn zware wagen-last daverend òptrok tegen de helling van de smalle ophaal-bruggen, die dreunden en bogen en kraakten onder 't geweld; wanneer je je plat moest drukken tegen de ijzeren leuning om de dampende en hijgende beesten voorbij te laten... dan was er geen grijntje medelijden, maar dan popelde een angstig ontzag in mijn onheldhaftige jongenshart. Wreede wereld... die mij zoo boeien kon!

„De ju-paarden doen me zachtjes pijn," fluisterde een klein en tenger meisje voor zich heen, dat haar bleek gezichtje met de zachte, grijze oogen aandrukte tegen de ruiten van 't oude, hooge huis, om naar buiten te staren, waar de eeuwige processie der afgejakkerde paarden haar eentonigen gang vervolgde. En tot haar vroegen dood toe heeft zij een rancune bewaard in haar hart tegen deze stad en haar wreede kracht.

In mij ging het anders toe: ik genoot mijn angsten,

mijn verbijsteringen. Maar ook kon ik verbleeken van kommer, wanneer het paard, uitgegleden op de glibberige keien, hulpeloos neerlag, den kolossalen kop neergevleid op de vuile, scherpe steenen, zwaar ademend, de pooten stram gestrekt, als in den dood. En 't was nogmaals door zweepslagen en geschreeuw, dat 't afgetobde beest werd opgejaagd om rillend weer op zijn doorgezakte knieën te staan.

Daar waren vreeselijk „zielige" paarden. Er waren paarden met een metalen buis in hun hals, waardoor je de adem zag wolken. Er waren er met uitgemagerde ribbenkasten, die nog altijd niet dood mochten, omdat zij nog altijd hun geld opbrachten. — Er waren er met afzichtelijke wonden en gezwellen aan hun plompe pooten. Mishandeld, misbruikt, werden ze alle.

Eenmaal per week groeide dit tooneel van misère aan tot een zoo grotesk en gruwzaam beeld, dat ik nog steeds er niet zonder ontzetting aan denken kan. Dan voerde het schip de paarden aan, die hun leven gesleten hadden in de Engelsche mijnen, om eindelijk bij ons in handen van den verlossenden vilder te vallen. Ik durf het niet beschrijven, wat ik daar soms zag, wanneer, in den winter, de overtocht ruw was geweest, wat de stoomwinch soms optilde uit de diepte van 't scheepsruim en hoog hief in den klaren dag... Somberder processie laat zich niet denken, dan deze stoet afgebeulde, willooze en verschrikte beesten, met hun schurftige huiden, hun licht-schuwe, zweerende oogen, hun

ontstellende wonden... Dat was de groote misère: daarvan sprak je niet...

Maar er konden ook momenten van verbroedering zijn. Het paard, dat rustte, terwijl zijn wagen werd geladen; het paard, dat wachtte, terwijl zijn voerman in de kroeg zat; het altijd geduldige zwoeg-paard onder zijn nat-geregend dekje... het paard met de mooie, groote oogen, waar een wereld van verdriet in droomde. Je kon er zoo vertrouwd mee doen. Je kon het aaien op zijn snoet, die zoo onzegbaar teer aanvoelde, zelfs bij de oudste beesten.... Je kon het tijden lang in zijn oogen kijken, zoekend het raadsel achter dien blik van gelatenheid. Je kon erg goede vrienden worden met 't stille, gedweeë zwoeg-paard, als je meende dat niemand op je lette. In zulke uren was het paard mijn bondgenoot.

Dupont, de knappe graveur en teekenaar, heeft het prachtig uitgebeeld, groot begrepen, met eerbied gezien, het werk-paard... maar dat het paard een „menschelijke ziel" bezit, dat heeft zelfs hij nog niet geweten.

DE ONTROUW

Een wonderlijke fascinatie behoudt voor ons de tijd, toen wij het leven nog „als een werkelijken droom" leefden. Het ontwaken der driften maakt aan dien tijd onherroepelijk een einde. Dan is de strijd ontbrand, die 't leven soms zoo glorieus, soms zoo ellendig en donker maakt, de strijd die ons tegelijkertijd de eeuwige tweespalt van zelfzucht en liefde, van dat wat is en dat wat zijn moet, van werkelijkheid en ideaal openbaart.

Het kind weet daar niet van; het leeft zonder idealen en buiten de werkelijkheden: het leeft zijn leven van stemmingen; het leeft zijn droom.

Maar dwaas is het spreken over de kinderlijke onschuld. In rudimentairen vorm sluimert heel het drama der zedelijke persoonlijkheid in 't kinderhart en lang voor de jaren der bewustwording breekt reeds dat ontzaglijk gewichtige moment door, waarin plotseling het leven niet meer een zaak van stemming en aandoening is, van lust en onlust, maar een zaak van goed en kwaad; het beslissende moment waarin het leven een oogenblik „werkelijkheid" wordt.

Ik herinner mij precies het uur, waarin ik voor het eerst mij in het kwade hopeloos verloren voelde, waarin ik

mij voelde neerbuigen onder 't onverzoenlijk verdriet van schuld en wroeging.

Mijn twee eerste schooljaren bracht ik door op een gemoedelijk schooltje, dat ik mij nog tot in de kleinste bijzonderheden herinner. Daar heerschte die genoegelijke intimiteit, die later uit 't schoolleven geheel verdween, om eerst thans weer door de paedagogen hersteld te worden.

Een mijner geestdriftige liefden daar was een jonge meester, een lange, magere man met een wat te bleek gezicht, dat den lichten glans van zijn grijze oogen nog sterker uit deed komen. Zijn blonde haar krulde nobel om zijn hooge voorhoofd. Zijn kleeren waren een beetje sjofel: de zoomen van zijn te korte mouwen rafelden om zijn knokige polsen en zijn handen waren altijd wat grauw: reden te meer om mij aan hem verwant te voelen; want het sjofele was me gemeenzaam.

Als een jonge oom ging hij met zijn klasse om. En deze kameraadschappelijkheid kon er slechts toe bijdragen hem als een wonder van wijsheid en goedheid te vereeren.

Hij had liberale ideeën. Hij zei: „Als 't Sinter Klaas is, moet je vooral je vader en je moeder bedanken voor 't geen je krijgt." Dat gaf te denken... Ook kon hij op een bizondere manier zeggen: „De veulens komen uit de buik van het moeder-paard. Dat heet: geborenworden." — Zoo iets gaf nog méér te denken... De ooievaar mocht sedert dien dag, wat mij betreft, in

Egypte blijven. Die flauwe fabels moesten blijkbaar toegeschreven worden aan de listigheden der groote menschen.

Wanneer men samen zulke intieme en gewichtige oogenblikken doorleefd heeft en men elkaar daarbij zoo „begrijpend" in de oogen kon zien, dan zijn er — dat spreekt van zelf — „banden" gelegd. Heel de klas hield van hem, maar hij en ik waren toch in 't bizonder wel erg vertrouwde vrienden: dit zalig weten vervulde mijn hart van warmte.

Prachtig kon hij van Kenau Simons Hasselaer vertellen, of van Michiel de Ruyter, of van het dorp, waar hij als jongen gewoond had en waar nu zijn moeder nòg woonde. (Want zijn vader was dood.)

Maar aan deze idylle zou in korten tijd een einde komen. Het hoofd van ons schooltje, de goedmoedige bovenmeester met zijn mooi zwart haar en zijn diepe stem, verscheen een ochtend niet op school: hij was erg ziek, wisten we. En een paar weken later vertelde ons de meester dat hij heel rustig was „ingeslapen", hetgeen een wonderbare uitdrukking bleek om te zeggen, dat hij slapende was doodgegaan.

De onderwijzers en de groote massa der jongens gingen over naar een andere, moderne, groote school, waar 't veel stipter toeging. Het was er alles grooter, keuriger en naarder.

Ook mijn vriend, de jonge meester, ging mee „over". Maar hoe het zoo kwam, hoe het zoo mogelijk was, dat

kon ik me niet verklaren: in deze nieuwe, veel grootere klasse, met al de vreemde jongens, bleek de oude gemoedelijkheid opeens hopeloos verloren geraakt. Het was afschuwelijk, ongehoord, niet te begrijpen: maar er gebeurden de vreeselijkste dingen onder zijn bewind. Zoodra hij ons den rug toe keerde om iets op 't bord te schrijven, vlogen proppen en bevederde pennen door 't lokaal. Er werden kwade grappen gezegd. Er werd gefloten en onheimelijk gesist en geblaft. Er werd geknoeid met papiertjes. Jongens hielden hun boek zoomaar open op schoot, als zij hun les opzegden. Niemand had respect meer voor mijn ouden vriend, die trouwens zelf onherkenbaar veranderd scheen. Hij was driftig geworden, had een schelle, booze stem gekregen en hij zaaide straffen. Nooit meer vertelde hij van Kenau of Michiel de Ruyter zulke aardige bizonderheden; nooit sprak hij meer van 't prachtige dorp, waar zijn moeder nog woonde in een mooi, klein, wit-gekalkt huisje. Hij deed geen schokkende onthullingen meer op 't gebied van veulens en moeder-paarden. Hij hield zich aan de les en hij slingerde zijn straffen uit: „honderd keer schrijven: ik moet gehoorzaam zijn aan mijn opvoeders". Het was om te huilen, zoo rampzalig. Zelfs zijn gezicht was anders geworden. Zijn oogen priemden klein en stekelig. Zijn blonde kuif wapperde niet meer zoo triomphantelijk op zijn voorhoofd. Zijn bleek gezicht vervaalde. En angstig groot bewoog de adams-appel aan zijn lange, dunne hals.

Ik ervoer dit alles in een verbijstering. Ontsteld hoorde ik 't aan, hoe over hem gesproken werd door de jongens en ik kon het niet recht zetten.

Maar toen kwam het vreeselijke. Een ochtend, toen de stemming weer op 't ergste was, voelde ik mij meegesleurd worden in de roes der revolutie-sfeer. Terwijl meester naar 't bord gekeerd stond waar hij een som op schreef, haalde ik een blikken fluitje uit mijn zak en — om te toonen dat ook ik wel moed had — floot ik, hard, fel, een snerpende gil door 't lokaal, boven al 't lawaai hoog uit. Hij draaide zich oogenblikkelijk om en betrapte me op heeter daad.

Nooit zal ik den blik vergeten, dien hij op me vestigde, die doffe, droevige oogen. Ook jij? zeiden die afschuwelijk treurige, afschuwelijk verwonderde oogen...

Ik herinner me niet meer, of ik honderd keer een regel te schrijven kreeg. Ik weet alleen, dat er iets in me stuk brak.

En 't zou nog erger worden. Want korten tijd daarna, midden onder den cursus, was hij opeens verdwenen. Er stond, een ochtend, een andere meester vóór ons, een onverschillige, koele, ongenaakbare meneer.

Mijn oude vriend was weg gezonden. Hij had ons verlaten zonder afscheid van me te nemen. Hij behield van mij alleen de herinnering aan mijn ontrouw, aan mijn laffe verraad.

En het werd toen nog eens heel „erg"... Want den volgenden winter, toen we naar de ijsbaan gingen...

daar stokte ik stil, ademloos, en durfde haast niet verder. Want de man, die in 't houten hokje bij den ingang de kaarten controleerde... was mijn held, mijn vriend, mijn meester, nu vervallen, vervuild, verworden tot een „arme man", onder-geduikeld in de misère van de groote-stad. Hoe ik langs hem heen kwam, weet ik niet. Ik nam bedeesd mijn petje af, ik knikte heftig en schuw... Maar hij, hij wilde me niet herkennen. Met glazige oogen keek hij door me heen, als was ik niets.
Ik kon de gedachte niet van me afzetten, dat 't mijn schuld was geweest, dit verval.

Misschien zou dit alles niet zóó zwaar me zijn blijven drukken, indien het niet bevestigd was geworden door iets, wat kort daarna gebeurde.
Onze oude kinderjuffrouw was vertrokken, omdat wij „te groot" geworden waren.
Hoe hield ik van haar! Hoe had ik haar al mijn geheimen en mijn teederheden toevertrouwd!
Er is altijd een vrouw in mijn leven geweest... Zij heeft mij zooveel teederheid, goedheid en liefde bewezen, zij heeft mij zooveel van 't leven doen begrijpen, wat ik uit mij zelf niet begrijpen kon, zoo vaak heeft ze me getroost, dat ik wel een ondankbare hond moest zijn, indien ik ooit tekort kwam aan vrouwen-eerbied.
Laat zij grillig zijn en onberekenbaar...
Grillig, dat was ook Marguérite, en verbazend leelijk: ik moet 't erkennen, nu ik haar portretje bekijk, dat ze

me gaf bij haar vertrek. Maar, als ik mijn herinnering raadpleeg en de geel verbleekte beeltenis betuur, dan zie ik toch niets anders dan de oneindige goedheid van haar bruine honden-oogen.
Wij hielden mateloos van elkaar; en 't afscheid viel ons zwaar. Zij reisde ver weg, naar de Alpen, haar vaderland.
Een jaar later kwam zij in Holland terug en zagen wij elkander weer. Onwennig, bewogen, schuw, stond ik aan haar knie. Ze aaide met haar korte, grove hand over mijn wang. Er waren veel vreemde menschen in de kamer. Er waren veel lachende oogen op ons gericht. Want ieder wist, hoe ik haar vereerde en ik had den naam een sentimenteele jongen te zijn.
Toen zei ze: „Weet je nog wel, dat je me wel honderd kusjes kon geven? T'en souviens-tu?"
Ik schaamde me. Ik vond 't ellendig, dat ze zulke belachelijke en heilige intimiteiten vertellen kon in 't bijzijn van al die vreemden, die nu nog méér met de oogen lachten. Ik wendde me blozend af en fluisterde heesch: „Nee, ik weet 't niet meer..."
Opeens gleed een donkerte over haar oogen. En toen eerst zag ik, wat een verdriet ik haar gedaan had. — Maar welk een verdriet had ik me zèlf gedaan met deze laffe verloochening, die nog erger was, dan 't verraad van mijn meester. Petrus is zoo rampzalig niet geweest, als ik dien avond me voelde, toen ik eindelijk me in mijn zolderkamertje op kon sluiten.

Toen ik niet meer huilen kon, zocht ik mijn troost waar ik altijd haar vond: bij 't open raam van mijn torenhooge kamer.

Ik heb daar, zoovele jaren van mijn leven, zoovele uren verdroomd. De straat, heel diep onder me, was eindelijk tot rust gekomen. De processie der dreunende, trage sleepers-wagens was opgehouden. De kade schemerde leeg in 't onzeker licht van de lantaarns. Als vreemde neger-hutten donkerden er de opgestapelde goederen onder de zwarte zeilen. Nu en dan klonk het signaal van een der booten: een bel, die de uren afsloeg. Een erts-boot, midden op de breede rivier, verder weg, loste in den nacht onder flakkerend toortslicht. Bij regelmatige poozen stortte de erts dreunend in 't ruim van den lichter, langszij van 't hooge zeeschip. Aan de overzijde flonkerden, in eindelooze rijen, de vonkjes van straatlantaarns, van hooge blauw-witte lichten op 't handelsterrein, van scheeps-lichten, wit, groen en rood. Het donkere water, deinend, stroomend met een zacht, onbestemd geluid, weerspiegelde in wondere wisselingen dit dagelijksch vuur-werk. Als ik terzijde wèg keek, kon ik flauw, tegen den bleek verlichten hemel, de hooge râ-masten onderscheiden van de zeil-schepen, die buiten de stad lagen, daar waar het wijde begon. Soms donderde, rommelend, een trein over de spoor-brug, die zijn fijne arabesken spande van oever tot oever.

Nu was de stad van mij. Nu niet meer was zij 't vijandige. Nu kon ik haar opnemen in mijn eigen wereld. En

al het drukkend verdriet van 't werkelijke leven verzoende zich in den eeuwigen droom der schoonheid.
Ik dacht aan Marguérite. Ik dacht terug, met warm gemoed, aan al onze oude vertrouwelijkheden, aan onze goede gesprekken, onze grapjes en onze onschuldige vreugden. Hoe had ik, mijn God, het heilige kunnen vernielen in mijn hart en in het hare?
Aan dezen dag is het misschien te wijten, dat nog steeds de ontrouw, de verloochening van een liefde, het innerlijk verraad, mij verreweg de infaamste aller zonden toeschijnt.

DE MISDAAD

Het kind onderscheidt met geniale zuiverheid de dingen van 't gemoeds-bestaan.
Zoo wist ik stellig, vóór ik 't wist, dat zonde erger is dan misdadigheid. Want voor het zondigen voelen wij ons verantwoordelijk; maar de misdadigheid is een fatum, dat ons alleen verschrikt. De zonde besmet ons karakter; maar de misdadigheid is een donker mysterie van onze natuur.
De verloochening van Marguérite woog als een onherstelbare schuld op mijn geweten; maar de moord op mijn trouwe vriendje, mijn kanarie-vogel, bleef me slechts bij als iets, waarin ik mijzelf niet terug vond. Ik was, daaraan terug denkend, alleen maar bang voor dat andere, onbekende, onberekenbare en woeste in me, dat zulke vreeselijke dingen kon doen. En ik begreep heel goed dat mijn eigenlijk zelf er geen deel aan had, hoe diep de herinnering mij ook wonden bleef.
Het was in den aanvang der jaren-lang durende ziekte. Ik lag, sinds maanden reeds op bed. Ik rustte uit van de doorleden angsten en kwellingen. Mijn ziel had rust noodig. Dus vluchtte ik weg in mijn ziekte.
En ik hield me voortreffelijk bezig. Ik legde lijsten aan

van de booten, die in 't zicht waren, van hun tijd van vertrek en aankomst: de boot op Londen, de Noorsche boot, de rivier-booten op den Briel of Middelburg, die, de Zomer-zondagen, met bonte vlaggen versierd en onder opwindende muziek, uitvoeren. Ik teekende in stapels schetsboeken alle dingen, die binnen mijn bereik lagen: het taschje van mijn moeder en haar sleutelmand, mijn melk-kan, de pan waarin ik mijn pap kookte, de vele vertrouwde dingen in de kamer: de stoelen, de schoorsteen, het spiegel-kastje... Er kwam geen einde aan; want alles moest vele malen geteekend zijn...

Altijd heb ik tot hen behoord, die zich overmatig hechten aan de „doode" dingen, daar zij met dingen vertrouwelijker zijn dan met menschen.

Maar in het centrum van mijn liefde leefde het vogeltje. Het was een slank, groenachtig beestje, met tintelende oogjes. Het begon vroolijk te babbelen, zoodra ik het aansprak.

Ik had het in dien tijd gedresseerd; maar het woord „dresseeren" klinkt veel te militair, te Pruisisch... Ik had 't zoo aan me gehecht, dat 't niet meer buiten me kon. Het vloog vrij in de kamer rond. Het trippelde tevreden tusschen de planten voor 't raam, die mijn moeder met groote toewijding verzorgde. Het vloog, met een leuk, snorrend geluidje, door de kamer; het tripte, vroolijk piepend, voor 't open venster, hoog boven de rumoerige straat: het dacht er zelfs niet aan de „vrijheid" in te gaan. Want het wist reeds lang, wat weinig

menschen weten, dat de vrijheid een betrekkelijk ideaal is, een negatief ideaal, meer een illusie misschien dan een ideaal, en dat de eenige vrijheid de vrijwillige gebondenheid is der liefde. Als ik het diertje floot, kwam het vroolijk aangevlogen en zette 't zich met gratie op mijn uitgestoken vinger. Nog voel ik de greep van zijn fijne klauwtje.
Graag nam ik 't bij me onder de dekens. Als 't gebaad had, in het open bakje op het raam-kozijn, kwam 't al uit eigen beweging zich bij me koesteren. Het rook dan zoo geurig-frisch als een schoone baby en door zijn natte veertjes heen zag je 't roze van zijn huid.
Als ik stil en verdrietig was, zette het zich in een azalea, bij mijn bed, en begon het met hartstocht zijn liederen rollend uit te jubelen.
Het vogeltje was mijn trots, mijn liefde, mijn geluk.

En toch heb ik 't met eigen hand verdronken... De hemel mag weten waarom. Ik was een zachtzinnig, stil jongetje, niet geraffineerder en wreeder dan andere jongetjes; 'n beetje dom, misschien, maar niet onnoozel. Ik vertel dit ontzettende, opdat men clement zij voor kinder-wreedheden. Kinder-wreedheden zijn dikwijls niets dan „booze droomen".
Toen ik 't verdronken had, toen de laatste luchtbelletjes opborrelden, toen ik het stuiptrekkend diertje in mijn hand nam en zag hoe het de oogjes akelig verdraaide en ten halve sloot, hoe het de pootjes strekte, de klauw-

tjes dichtkneep, toen verzonk de wereld in een nevel, in een leegte, waar ik zelf duizelend in weg viel.
Ik had 't liefste vermoord, wat mij toebehoorde. Ik had 't beste vernield, wat in me was.
Later, in mijn avond-mijmeringen voor 't in winter en zomer geopende raam van mijn zolderkamer, heb ik ontelbare malen en nog vele jaren lang met ontzetting teruggedacht aan het verzwegen raadsel van dezen moord. Ik overdacht, dat ik het teeder diertje, dat mijn eenzaamheid deelde en verzachtte, niet verdronken zou hebben, indien ik niet zoo hartstochtelijk van hem gehouden had. Maar zou ik al de dieren, die later nog mijn vrienden werden, zou ik het trouwe, blonde hondje pijn kunnen doen? Juist de uitzonderlijkheid van die ontzettende daad had iets volstrekt verbijsterends voor mij. Wie verklaart den moord-lust ooit?
Ik kan dien huiveringwekkenden lust alleen verklaren uit een drang naar ellende en eenzaamheid. De drang naar afscheiding is misschien de wezenlijk misdadige drang in den mensch. En ook hier ligt de misdadigheid schijnbaar dicht bij de genialiteit, met dit verschil, dat datgene wat lust is in den een, fatum wordt in den ander. De misdadiger is de vernieler van wat positief in hem is en van wat hem met zijn mede-mensch positief vereenigt. Hij wil in een algeheele eenzaamheid onderzinken. Zijn liefde zelf zet zich om in een boozen wil tot eenzaamheid. Want zijn liefde vindt in hem geen rechtvaardiging.
De misdadiger is de mensch, die zijn ziel haat en die

deze haat wreekt op de wereld. Misdadigheid is een psychische zelfmoord.
Deze dingen wist en dacht ik niet, terwijl ik droomerig staarde naar de nachtelijke rivier, maar mijn vragend peinzen zocht in deze richting reeds duister een uitweg. Dit echter wist ik: dat 't schuld-bewustzijn iets anders is dan de wroeging die uit onze misdaden voortkomt. En dit moet ook waar zijn; want het kenmerk van den misdadiger is, dat hij geen berouw kan voelen, ook al weet hij schuldig te zijn. Want het berouw houdt reeds een verzoening in.

DE DRIEËENHEID OP EEN ZOLDERKAMER

Vandaag opnieuw ben ik voor 't open raam van dat hooge zolderkamertje gaan staan, waar ik, 30, 35 jaar geleden, zoo menig uur verdroomde. En ik zei tegen 't jongetje, dat ik daar aantrof: „Is 't wel de moeite waard, amice, je eigen, kleine, melancholieke Ik zoo gewichtig te vinden? Is 't tenslotte verstandig ons zelf zoo erg in ernst te nemen?"

— „Ik neem altijd alles in ernst," zuchtte het jongetje.

— „Ja, zelfs je zoogenaamde spelen!" hoonde ik.

— „Daarom haat ik den Zondagavond met zijn familie-spelletjes: ze maken me doodmoe."

— „Niet omdat je te ernstig zoudt zijn," verbeterde ik, „maar omdat je je heele leven te subjectief leeft. Je mengt overal je teedere ziel in. En omdat je niet spelen kan, kan je ook niet leven. Want het leven is een hóóg spel..."

— „Een treur-spel," glimlachte de jongen.

Ik hield me, als had ik zijn ouwelijk grapje niet verstaan en zei: „Hier vóór ons ligt, aan onze voeten, de groote stad. Maar jij, je staart over die stad heen, zelfs al loop

je er middendoor. Je hebt die stad nog nooit gezien, jij droomer. Word eens wakker!

„Daar zijn de huizen, waarvan je alleen de koude, zwijgende gevels ziet. Daar zijn de groote, rechte straten, straten na straten, in eindelooze reeksen, met sloppen, met stegen, met schimmelige binnen-plaatsen tusschen de zwarte muren. Een zee van straten...

„Het groote onverschillige leven gaat voort, in eeuwige herhaling. Ik hoor 't nerveus gerikketik van de schrijfmachines in de gure kantoor-lokalen, waar ieder mannetje gedwee zijn plaats inneemt. Ik hoor de ronkende motoren van de fabriek. Ruggen zitten neergebogen over cijfers, over handels-correspondentie, over naaimachines, over cigaren en tabak, over schoenen en laarzen. Mannen sjouwen in de diepte van ijzeren scheepsruimen, waar kisten opgestapeld liggen, die rammelende kettingen omhoog hijschen. Het onverschillig dagwerk gaat voort. En ook de garilla-oorlog van het huwelijk gaat zijn gang. Mannen vloeken, vrouwen mokken en sloven, kinderen worden geslagen en lijden honger, kinderen die nooit een koren-veld zagen. Er worden centen geteld. En eeuwig voort gaat de oorlog van de maatschappij: in de winkels, in de kantoren, op de beurs... Het volk maakt ruzie in de kroegen; in de danshuizen verkwanselen de meisjes hun ziel en hun lichaam, voor een handjevol geld en voor de allang verloren illusie van ongebonden vroolijkheid.

„Hoeveel begaafde menschen, hoeveel nobele aspira-

ties gaan verloren in den stommen strijd om het bestaan? De groote hoop verstikt in kommer en de anderen verstikken in 't egoïsme van hun welvaart, dat zij zich zelfs nooit bewust maken. En alle menschen in deze stad vergeten, dat daarbuiten bloemen bloeien."
De jongen keek me aan met een zonderlinge hulpeloosheid in zijn oogen, met een oud verdriet op zijn smalle gezicht.
Maar ik vervolgde: „Dit alles zeg ik niet, om je nog sentimenteeler te maken, dan je al bent. Ik zeg 't alleen, om je de dingen te doen zien, zooals ze zijn. Wat is je eigen verdriet? In deze leugenachtige Christen-wereld heet een mensch godsdienstig, of „vroom" voor m'n part, als hij maar bezorgd is voor zijn eigen zieltje."
De jongen zei: „Ik heb de stad zóó wel gezien... maar 't eenige is, dat ik dan me nog meer verloren voel in de wereld."
— „Omdat je aan stemmingen lijdt, maar niet aan werkelijkheden," riep ik uit. „Omdat je je sentimenteele zelf zoo nameloos vertroetelt en omdat je niets belangrijkers kent dan je mystieke hachje. Maar er zullen dagen komen, dat je op jezelf spuugt. Er zullen ochtenden zijn, dat je walgt van de nachten, waarin je den droom vermoordde. Er zullen uren zijn, dat je je schaamt voor de dieren en de boomen. Hoe kan je den blik verdragen van één enkel hongerig kind, dat in lompen gaat?"
— „En ik, die wanhoop aan mezelf? ik, die iedereen anders wou zijn, dan ikzelf? die me de kleinste en de

domste voel van iedereen, van alle menschen!" snikte de jongen.

— „Omdat je je de gewichtigste vindt van allen. Omdat je de wereld haat, die je niet erkent en waarin je je niet rechtvaardigen kunt. Alles is van dieper belang dan de ijdelheid van je melancholie!"

— „Niets," klaagde hij, „niets is wezenlijker dan de verlatenheid, die in me was, toen ik van 't scheeps-dek af uitkeek naar 't deinen van die vreeselijke, eeuwige zee, die in den nacht donker, zwart en koud was, met 't bleeke wit van de schuimende golven-zonder-einde. Ik verloor me in die oneindigheid, die al mijn eenzaamheden terug zond en al mijn gevoelens van de groote vergeefschheid. De machine dreunde en stampte, eentonig; het schip spleet het koude, diepe water, dat ruischend weg golfde en een pad van bleek schuim achter ons liet. De oude matroos, met zijn dof en tanig gezicht, rookte zijn pijpje en zei niets. De roerganger, op de brug, draaide 't wiel om-en-om. Even oneindig en vruchteloos, even leeg als die woestijn van golven met zijn betooverde schip, was mijn eigen leven."

— „Zotte droomer," schreeuwde ik hem woedend toe, „een jongen van jouw leeftijd beschikt niet over zooveel rhetoriek. En bovendien: je was misschien 18 jaar, toen je op dat schip je tijd verlummelde. Je kunt dat nog niet weten!"

De knaap keek me aan met zijn huiveringwekkend lachje. „Dacht je soms", zei hij stilletjes, „dat ik al deze

dingen niet van mijn 7e jaar af al gevoeld heb en geweten?"

— „Van jou komt niets terecht", profeteerde ik kwaadaardig. „Het verwondert me niet, dat ik je vervulling ben. Maar mijn rancune tegen jou, moet je, dunkt mij, begrijpelijk zijn."

Ik wilde me reeds van 't open raam verwijderen en de trappen weer afdalen van 't groote, leege huis, dat sedert jaren in verval was geraakt, waar de voetstappen hol weerklonken op 't vuile marmer en waar de oude, ingemetselde gangklok sedert jaren reeds op half-elf was blijven stilstaan en voor de laatste maal haar zuivere slag had doen klinken door 't trappen-gat. Maar opeens stond een ander naast me, een oude man, lang, mager, licht-gebogen. Zijn rimpelig voorhoofd scheen veel te groot onder de ijle pluim der witte haren. Zijn neus stak enorm en hoekig uit de magerte der wangen naar voren. Zijn groote mond, als in een weifelende vraag, bleef half verscholen achter de rafelige snor en 't dunne baardje, dat zijn toch al smalle gezicht onnatuurlijk verlengde. Het curieuse aan hem waren zijn oogen, die de onbestemdheid en de voortvarendheid der geheele figuur belachelijk markeerden.

Een kop, als een karikatuur-teekening...

— „Goeien avond, kinderen", zei hij met zijn dunne, gesleten, maar vroolijke stem.

Wij staarden hem verbijsterd aan.

— „Ik ben jullie meerdere", zei hij lachend, „tenminste:

jullie resultaat, ten goede en ten kwade. Ik ben de vervulling van jullie lot. En alles wat is, heeft zoo moeten zijn. Er valt niets te betreuren dan dit eene, dat we ons zelf zoo moeilijk onderscheiden."

— „Hoe zoo", vroeg ik, „wat bedoelt u?"

— „Geloof me, kindertjes, de groote kunst in 't leven is zijn 18e jaar te overwinnen. Want het 18e jaar, met zijn leuzen, zijn ongegronde idealen, zijn ergernissen, zijn melancholieën, zijn onbegrepen conflicten, is de hoogtetijd der romantiek, die de ziekte is der ziel. Een mensch moet 45 jaar worden, eer hij die ziekte doorziet. Daarom is het 45e jaar het tweede noodlots-jaar in een menschen-leven. Weinigen komen dit geestelijk te boven. Want de meesten verliezen alles, wanneer ze hun romantisme verliezen. Een mensch moet 60, of 70 jaar zijn, eer hij werkelijk zijn kinder-ziekte overwint en zich bevestigt. En dan eerst is de echte, onbevangen levensliefde mogelijk, de liefde zonder vooroordeel, zonder leuzen, zonder leugen, zonder eigen-belang, de liefde die alles aanvaardt en alles begrijpt.

„Ja, dan eerst ga je 't leven zien. Dan eerst krijg je 't lief om zich zelf.

„Je verstaat het leven eerst, als je ophoudt naar den zin van 't leven te vragen, Je krijgt het leven eerst op een mannelijke wijze lief, als je er weer afscheid van nemen moet. 't Is juist als voor Hokusai, die na zijn 90e jaar meende, dat hij nu eerst de teeken-kunst een beetje meester werd...

„Zie je, dan eerst weet je, dat 't beste van het leven ten slotte toch dit is: als de menschen een beetje goed zijn voor elkaar...

„Allez, rien n'est meilleur à l'âme,
Que de faire une âme moins triste".

„Want alle menschen oordeelen altijd weer veel te hard; zelfs de diepsten. Alle menschen... En ze vergeten dat altijd weer... Dat is de ellende! Denk eens na, hoe moeilijk iedereen 't voor zichzelf heeft, hoe iedereen rondloopt met zijn teleurstellingen, zijn vragen, zijn begeerten, zijn eindelooze zorgen en eenzaamheden... Dat alles kon anders zijn! Lieve God, lieve God: vóór alles moeten we elkaar leeren begrijpen, elkaar een beetje beter leeren verdragen... van liefhebben spreek ik niet eens."

Hij praatte voort als iemand, die zijn geliefde thema behandelt. Hij praatte als voor zichzelf, onder levendige gebaartjes en met een nadrukkelijk hoofdknikken...

— „Kom je mee?" vroeg ik den jongen, naast me. „Gunnen we den ouden heer zijn stokpaardje!"

— „Een aardig kamertje," prees ik, plotseling veel vriendschappelijker, terwijl we samen vertrokken. „Wat een massa prenten aan den muur! En kijk: zoowaar een schilderij!"

„Die kreeg ik van mijn tante, die dood is, omdat ik zooveel van mooie platen houd. Meneer van Hove schilderde het, die al lang dood is. Het stelt Deventer voor: een oude toren, die allang niet meer bestaat. Er

komt een onweer op. De zon schijnt nog juist tegen de toren... v. Dort zegt óók, dat 't prachtig is, vooral die boompjes in de schaduw en die huizen over de brug, ziet u wel?"

— „v. Dort?" vroeg ik.

— „U weet wel, de oude man, die 's ochtends de schoenen komt poetsen. Die weet alles, want hij is matroos geweest."

— „Tja, tja, tja..." neuriede ik, de deur achter ons sluitend van het zolder-kamertje met zijn ontelbare platen, zijn „prachtig" schilderij, zijn groote raam met 't sublieme uitzicht. De oude heer zat daar nog, te staren... de hemel weet waarheen, te peinzen... de hemel weet waarover.

— „Het beste is, je maar niet te veel af te vragen, waar 't alles toe dient," zei ik, ongemotiveerd, terwijl wij beiden de breede wenteltrappen afdaalden, die kostelijk gebeeldhouwd waren tot boven aan den zolder toe. Louis XV... maar in verval.

Louis XV was tot 't verval voorbestemd, peinsde ik. De Louis XV-wereld zou ons niet zoo áándoen, indien wij dezen stijl van volmaakte weelde niet altijd zagen tegen den achtergrond van een guillotine, van een revolutie, van een chaos... Het gruis van neergestorte kalk en oud vuil knerpte onder onze schoenen.

HET GELUK OP DEN TOREN

In den jeugd-tijd is geluk de zorgeloosheid; in de rijpe jaren het rustig gemoed.
In de jeugd is geluk het vroolijk samenzijn van meisjes en jongens, verliefde kameraden, pratend, spelend, lachend onder de groote lente-boomen bij de oude hofstede: de lucht geurt, de bloeiende aarde glanst van heerlijkheid, de morgen-zon doorgloeit het zware, vochte loover; de schoonheid fonkelt als wijn in den beker.
Niemand was eerzuchtig, niemand begeerig, niemand beeldde zich wat in, niemand deed wijs of verstandig.
Dat waren de steeds herhaalde vreugde-uren, die heel den verderen plicht-dag licht konden maken. Dat was het absolute lèven!
Of het geluk beeldde zich uit in dat gouden oogenblik, toen wij beiden, twintigjarige vrienden, de ranke toren in 't Vlaamsche stadje beklommen en bij de zware, bronzen klokken, die plechtig gongden onder onzen vuist-slag, neerzaten in de galm-gaten, de beenen bungelend in 't vrije, om de pitten der roode kersen uit onzen mond te mikken naar de mensche-miertjes, krioelend op 't zonnige marktplein in de diepte. De

zomer-wind waaide door onze haren. Satyr, in zijn overmoedigheid, troonend op 't oude monument der Christelijke vroomheid! Wat wisten wij van de zondegevoelens, wier overwinning door den geest de torenbouw symboliseerde? Maar alles wisten wij van de vrije vreugde, die in 't stijgend rythme van den toren versteend was!

Daar waren jaren van twijfel, van bedruktheid, van onmacht en eenzaamheid geweest... maar zie! „Quand on est très vivant on ne demande pas pourquoi l'on vit. On vit pour vivre, parceque c'est une fameuse chose de vivre"... De ziel herstelt zich in luttel dagen, als men jong is...

Het geluk der jeugd, dat is de zon, de wijde wereld, de waaiende wind, de lachende zorgeloosheid. Maar nu, als ik mij afvraag: wat is 't geluk? dan zie 'k een zilvergrijze dag, een milde en zéér stille dag in de eerste dagen van November, wanneer de gouden blaren teeder gloeien tegen 't nevelig floers van den hemel.

Wat dieper is, de lach van 't kind of 't zwijgen van een oud mensch met zijn herinneringen... ik weet 't niet! Alleen dit weet ik zeker, dat geluk altijd de eenvoud is, de aanvankelijke, of de herwonnen eenvoud, de eenvoud van den mensch, die 't leven nog niet kent, of de eenvoud van hem, die 't leven geheél kent. Alleen weet ik dit: dat wij dan, als wij gelukkig zijn, altijd weer kinderen worden en niets wijzer, goddank, dan kinderen zijn.

En daarom, tenslotte: alle bezonnenheid en wijsheid en gemoeds-rust, uit ervaring, deceptie en denken gewonnen, kunnen ons niet de waarheid ontrooven, dat volkomener nog dan in de stilte van den grijzen herfst, het geluk zich uitbeeldt in de jonge blijdschap van de Mei, in de warmte, in de liefde, in de Zon.
Eén dag van schuldelooze vroolijkheid, één dag van makkelijk-leven, van Zuidelijke levens-schoonheid, één zulk 'n dag van ziels-muziek vergoedt ons heel een jaar van werk en plicht en stroeven ernst...
Nog altijd zetelt het geluk, boven de beslommeringen en tragedies der wereld uit, op den gouden toren in de zon der vrijheid. Geluk is altijd nog de spontaniteit van 't Enthousiasme!

DE MACHT DER SCHOONHEID

Ik was een zeer goddeloos jongetje. Alle gedachten aan het Opperwezen hechtten zich vast aan de trieste parodieën, die toen ter tijd een School-met-de-Bijbel gaf van 't godsdienstig leven, aan de kinderkerk, waar brutale jongens door den koster werden weggejaagd terwijl een sentimenteele emeritus-dominee op het podium onzen lachlust prikkelde met de ongeloofwaardige betuiging, dat 't hem een „eer" was voor ons, kinderen, te mogen spreken, of, in later jaren, aan de kale kalkmuren en kleurloos geverfde banken, aan het suizend gas-vlammetje van het catechisatie-lokaal, waar de predikant, die een geleerd man, maar geen kenner van kinderen was, zich in 't zweet sprak over theologische problemen, wier diepzinnigheid een sombere wrok voedde in mijn heidensch gemoed. En daarna, in de kerk-zelf, verscherpten zich deze haat-gevoelens. Niets dan machteloozen weerzin voelde ik tegen de verheven taal en het huilend idealisme van den prediker in zijn toga, tegen zijn galmende stem, tegen het oratorisch preek-gestoelte, tegen de fluweelen duiten-zakjes, die door kapperachtige heeren je aan lange stokken onder den neus werden gehouden, tegen de ontzaglijke melancholie der zingende menigte, die in haar grauwe massaliteit mij een visioen werd van levens-vijandige dorheid en vrome wraakzucht.

Bleek en huiverig, met een knellende pijn in mijn hoofd en verslagenheid in 't hart, verliet ik de vale kerk, onder 't schrijnend klagen van 't kolossale orgel, dat mij in de ooren klonk als de doodsnik van 't Oude Geloof.

De menschen onderschatten zéér de macht der schoonheid. De menschen weten niet, hoe diep het leelijke wonden kan. De menschen weten niet, hoe 't onbevredigd schoonheids-verlangen weg vlucht in de onwezenlijke regionen der eenzelvige verbeeldingen en der onbestemde melancholieën, indien het niet door 't leven wordt gevoed.
Neen, de menschen weten 't niet, dat de schoonheid een m a c h t is, een macht die zegent, of een macht die verdelgt, een daemonisch God die ons overweldigen zal indien wij aan ontzag tekort zijn geschoten.
Wie ooit lief had, weet, wat de schoonheid beteekent. Maar de mensch is zoo kort van geheugen... En de meesten denken, dat de erotiek een aangelegenheid is van menschen, die de dertig jaar nog niet passeerden... Integendeel: zij behoort ons tot in de grijsheid te bezielen! „Wij zijn pas getrouwd", zei me een grijs echtpaar met reeds volwassen kinderen.
Schoonheid is hartstocht. Hebt ge wel gezien, hoe mooi het kleine meisje wordt, als een ontroering haar bevangt? Haar oogen gaan gloeien met een diepen glans, haar wangen kleuren en verbleeken, heel haar teere wezen vlamt op en veredelt zich in den gloed harer

schoonheid, onder de macht der emotie. Eén oogenblik straalt het kind in den luister van haar ontwakende vrouwelijkheid, van haar ontwakende ziel.

Schoonheid, uw naam is Vrouw. En daar is niemand, die uw diepte peilen kan. Waar 't leven, onder de macht der ontroering, zich verheft tot den droom der ziel, daar straalt de schoonheid.

Marco Polo, de 14e eeuwsche Venetiaan, op zijn tocht dwars door de wildernissen van Azië, stuit plotseling op een volk, dat de schoonheid kent: rijke mannen trouwen met arme meisjes, alleen maar omdat ze mooi zijn, zegt hij... En op deze plaats van 't reisverhaal ademt men op en voelt men, dat Marco Polo in aanraking kwam met een edel volk, een volk dat geestelijke macht bezat: hij had de voorposten der Chineesche cultuur bereikt.

De menschen onderschatten zéér de macht der schoonheid... maar zoolang vrouwen beminnen en bemind worden, zal de schoonheid heerschen, ten goede of ten kwade.

Het is altijd de vrouw die 't leven tot een conflict maakt, die de rust en de verzekerdheid stuk breekt. Het is altijd de vrouw, die de groote tragedies wekt. Gezegend de vrouw; zonder haar zou het leven geen leven zijn. Zij bekoort en bezielt tot voor het aangezicht van den dood. „La femme est une religion", zei Michelet: de eenig goede zin in zijn eenig waarlijk slechte boek; en welk een zin dan ook!

Maar nog eer de vrouw mij de magische kracht der schoonheid openbaren kon, had ik haar wezen herkend in den stillen peinzer, dien langen, slanken man met zijn kalme gelaat van leed en vrede, zijn nobel, Grieksch profiel, zijn wijs gesloten mond, zijn vèr zienden blik, den dichter, die onaantastbaar schreed door de rumoerige volte der stad en die mij het raadselachtig symbool was van alles, wat mij edel en verheven scheen, die een blos naar mijn wangen joeg, telkens wanneer ik hem van verre zag naderen, hoewel ik hem zelfs bij name niet kende, die mij in benarde jaren een gevoel van oneindige veiligheid gaf: hij, die mij iets verried van 't wezen der poëzie, nog eer ik wist dat hij een door de Goden uitverkorene was, nog eer ik wist, dat gedichten zeldzame en kostbare zaken zijn... O Schoonheid, zoo is uw stille gang geweest, droom-verloren, onaantastbaar, zelf-besloten, zoo is uw gang geweest te midden der luide leelijkheden van 't groote, vijandige leven der openbaarheid.

De menschen onderschatten zéér de macht der schoonheid. Zij weten niet, dat het leven zich eerst door schoonheid rechtvaardigt. Zij weten niet, dat de schoonheid haar rechten opeischt, langs welke kronkelwegen dan ook.

Alleen de kinderen in hun onbewustheid en de minnaars in hun elementair enthousiasme en de groote kunstenaars, die boven alles de wijsheid en de goedheid vereeren, weten wat de schoonheid waard is.

EEN WEDERGEBOORTE

Dit is de genade der jeugd: dat zij alleen-maar leeft. Het kind heeft zijn groote verdrieten, zijn droomerig geluk, zijn plezier aan nietigheden, zijn ongeremde fantasieën, zijn onstuimigen levensdrang: het laat zich maar deinen op den oceaan van zijn emoties, indrukken en sympathieën. Het is chaos. Maar een onbewuste macht stuwt 't voort dwars door de dreigendste gevaren.

Wàt de menschen bedoelen met 't ongerepte kindergeluk kan ik niet begrijpen. Het kindergeluk bestaat misschien vooral hierin, dat 't kind een zoo groote bereidheid heeft tot lijden.

Het kind leeft. Het heeft geen boeken noodig om zich over zichzelf te leeren verteederen. Het maakt van zijn leven geen litteratuur. Het verdiept zich niet in zijn problemen en conflicten: het ondergaat ze, het doorlijdt ze, het leeft ze.

Het kind is chaos; doch een wakend principe leidt 't door zijn chaos veilig heen.

Maar lang is de weg der menschwording; eindeloos! En 't zwaarste komt aan 't einde, in den tijd dat 't kind de waarheid najaagt als een volwassene, maar in zich-

zelf nog geen steun vindt, in den tijd van meedoogenlooze critiek, van richtinglooze opstandigheid, van onbeproefd idealisme, van liefdes-ontwaken.

Er was een tijd, dat ik dagelijks worstelde met de verleiding van het niet-zijn. Ik wanhoopte aan het leven; en het leven was sterker dan mijn ziel. Een niets-waardige, een vertrapte, een mislukte voelde ik mij, in een wereld die mij overwon en die ik niet respecteeren kon. Het besef niets te kunnen waarmaken van 'tgeen in mij ten leven drong en mij nooit te kunnen rechtvaardigen, 't besef mijner vergeefschheid wondde mijn hoogmoed zoo diep, dat ik slechts wrok kon voelen tegen het leven in zijn overmachtigheid.

Een korten tijd had ik gemeend mij te kunnen opheffen uit mijn vernedering, mij te kunnen bevestigen: een korten tijd had ik het geluk eindelijk veroverd en machten in mij voelen ontwaken, machten van geest en bezieling en geluk, die zich omzetten in groote droomen en in wijde idealen, maar ik vond mij terug eenzamer, god-verlatener dan ooit. Wat was het leven waard, dat het me zoo rampzalig laten kon? Wat was de zin der liefde, die mij in zulke leegten van eenzaamheid kon storten? Te mislukken, een „niets" te zijn, was dan toch mijn bestemming?

Ik was van huis gevlucht en leefde, door niemand opgelet, in een klein stadje over de grens. Ik werkte hard en las ook vele boeken, maar zonder hoop op verlossing. Ik maakte eindelooze wandelingen.

Het was nu eenmaal mijn lot de absolute eenzaamheid te zoeken, altijd weer, onontkoombaar, tot mijn eigen onmetelijke schâ. Ik doolde doelloos rond met booze radeloosheden in mijn hart, met een wilde onrust die me voortjoeg als een wroeging, in opstandigheid tegen de menschen, tegen het lot, tegen Christus en den glimlach van zijn vrede.

Het gebeurde in die dagen, dat ik te praten kwam met een ouden boer, in de omstreken. (Moge de brave man begraven zijn, eer zijn kleine hofstede werd weggeschoten en zijn met zorg bereide akker ten onderste boven gewoeld door de granaten, die dertien jaar later geen boom overeind lieten staan in dit land!)

Ik praatte opeens onbelemmerd, ik praatte alles uit wat me benauwde en zóó, dat hij me volkomen verstond. Ik praatte over het socialisme, over de vernedering van Transvaal, over Christus en ik praatte eigenlijk alleen maar over mijzelf. Wat ik alles zeide, weet ik niet meer en waarom deze man mij zoo uit mijn zwijgen gerukt had, weet ik nog minder. Er straalde iets van hem uit, dat absoluut vertrouwen gaf.

Maar opeens onderbrak hij mijn woorden-stroom.

„Allez meneere!" riep hij uit, met een verrassende opgewektheid, alsof de zon plots doorbroken was, en alle rimpeltjes van zijn stroeven ouden kop klaarden zich op: „er is de arbeid toch! Gij zult toch ook wel niet den dag lang peinzen... Daar ziet ge niet naar uit!"

Ik herinner mij de woorden niet precies meer: maar in

een drietal korte uitroepjes had hij me deze drie dingen gezegd; dat zal ik nooit vergeten. En nog hoor ik den warmen klank van zijn goede, oude stem.

Ik stond versteld, verschrokken... Hoe kon die trouwhartige boer zoo volstrekt misduiden in welken toestand ik mij bevond? Als ik hem nu eens zei, dat ik den zelfmoord den meest aanneembaren uitweg vond? Ik wilde beleedigd zijn, maar ik kon het niet... Ik kon het niet onder de macht van die rustige oogen.

Wonderlijk is de invloed geweest van dien eenen uitroep. Nooit heeft een menschelijk woord zoo diep mijn hart doorploegd als deze kreet van 't leven.

„Die man weet tenminste gelukkig te zijn", bedacht ik met schaamte, met een rest van rancune. Maar deze man had mij gezegend! Deze man had gezegd, dat ik iets van geluk in me omdroeg, dat er iets als activiteit van me uitstraalde, iets waar ik zelf dus geen vermoeden van had. Deze man maakte me duidelijk, dat er een oermacht was, die mij overeind hield, die mij, tegen mijn wil, de goede richting uitstuwde, de richting van het leven. Deze man had me te verstaan gegeven, hoe ijdel 't „peinzen" was, hoe noodig het doen: het absolute moeten. Hij had me in zijn simpel woord gezegd, dat het leven iets goeds is voor hem die op zijn plaats blijft en zijn plicht doet.

Fluitend keerde ik huiswaarts: een herboren mensch. Neen, de moeiten namen geen eind. Den weg in den doolhof van mijn dwaze zelf had ik nog lang niet ge-

vonden. En de eenzaamheid duurde voort en de onmacht: maar ik stond vanaf deze zonderling-eenvoudige gebeurtenis anders tegenover het leven en tegenover mij zelf. Een eerbied en een ernst waren in mij ontwaakt en een besef dat mijn Ik een positief en heilig beginsel borg. Het besef, dat 't leven nobel geleefd behoort te worden.

Ik weet, dat ik, trots alle dwalingen van later, in dit oogenblik herboren ben en de grondslagen legde van heel mijn toekomstig leven, van alles wat ik later zijn zou en weten zou.

Dien dag, dien avond voelde ik me diep gelukkig. Toen de klokken zongen en juichten, tegen zonsondergang, bad ik woordeloos een der diepste gebeden die ik ooit prevelen zou. Niet een gebed van tranen, maar een van jubelingen.

DAS GEFÄRLICHE ALTER

Er komt een tijd, in 't midden van het leven, wanneer men niet meer de illusie der jeugd bezit en nog niet de berusting van den ouderdom verwierf; er komt een tijd, dat de mensch zich af vraagt: is dit alles? Wat ik ondervond en genoot en leed, wat ik won, wat ik van 't leven zag, is dit dan waarlijk alles wat mij geschonken zal worden?

Nog eenmaal alles te beleven, alles te gelooven, alles te wagen, alles te hopen, wat ons bezielde en vervulde in 't twintigste jaar, maar nu wetend, nu als een mensch die „boven de dingen" staat, nu bewust en richtend...

Nog eenmaal, trots onze rimpels en grijze haren, jong te zijn...

En al de oude droomen en wenschen, die onvervuld bleven en sliepen, dringen nog eenmaal met onweerstaanbare, met haast radelooze hevigheid op ons aan en werpen om ons denken de gouden sluiers der illusie.

Men spreekt van een tweede jeugd. Maar deze tweede jeugd is een tweede romantiek; en een romantiek, die zooveel slechter dan de eerste is, daar zij de bekoring mist der argeloosheid.

Mochten wij wakenden zijn, wakenden en wekkenden, die niets afwijzen, noch moeite, noch pijn, noch strijd, noch eenige werkelijkheid, die alle boosheden erkennen, want wij hebben onze boosheden noodig om beteren te worden. Mochten wij minnaars zijn, die zich zelf overwinnen.

Hoe meer liefde de mensch heeft, des te opener ziet hij werkelijkheden, des te minder schuift de waan van vooroordeel, zelf-liefde en begoocheling zich tusschen zijn ziel en het leven.

Romantiek is een liefde, welke te zwak bleek voor het leven en die daarom zich in zich zelf begraaft.

Mochten wij levenden zijn!

HET IDEAAL EN DE WERKELIJKHEID

Er is een moment, in de kentering der jeugd, dat het volstrekte idealisme voor ons plotseling „werkelijkheid" wordt, dat wij plotseling de essentieele waarden zien van 't leven, die waarden, welke voortaan en onwankelbaar onze waarheden zullen blijven en het motief, dat in eindelooze variaties door het lied van ons leven zal verweven worden. Dit is een moment van onuitsprekelijk geluk.

Maar er is een ander, daar noodwendig op volgend moment, waarin wij ons bewust worden, hoe oude levens-motieven en idealen mummieachtig, spookachtig voortleven in 't versteende hart van 't duizend-voudig Monster, het moment waarin wij beseffen, dat wel is waar de menschen idealen hebben, maar idealen die men, als oude souvenirs, bergt in een lade, om er zich nu en dan aan te vergasten. Er is 't moment, dat wij met verbijstering ontdekken, hoe het wezen, dat mensch heet, aan eenvoudigen ernst, dat is aan waarachtigheid, voortdurend te kort schiet en hoe wezenloos alles is wat als moraal, wijsheid, religie, ons werd voorgehouden. Hypocrisie en Conventialisme zijn de Goden der wereld.

En dit is een moment van groote bitterheid en ontmoediging. Want ook wij dienen deze Goden. Maar niemand weet dat hij hen dient en in welke mate hij hen dient.

De argwaan tegen het idealisme is óók een idealisme; en niet 't slechtste. Maar er is kracht toe noodig.

Er is een derde moment: en dit komt met de grijze haren. Het moment, waarin een klein beetje barmhartigheid ons kostbaarder toeschijnt, dan een tempel vol idealisme. Het Christendom had ons dit kunnen leeren, indien de Religie der Barmhartigheid niet... tot een idealisme was verromantiseerd geworden.

IDEALISME EN ROMANTIEK

Het is niet romantisch te gelooven in waarheid, goedheid en rechtvaardigheid. Het is niet romantisch te gelooven in den mensch.
Hoe hebben ze mij, toen ik geen kind meer was en nog geen man, geërgerd, die volwassenen, wier laatste argument steeds was: „wanneer je zoo oud bent als wij, dan . . ."
Wanneer ik zoo oud zou zijn als deze lieden, dan zou ik mij zelf verloren hebben in mijn ijver op iedereen te gelijken? En daarna?
Wacht u voor de „rijpe jaren", dat zij niet rotte jaren worden. — Wacht u voor de verstandigheid. Deze wereld gaat aan haar verstandigheid te gronde.
Ik weet 't: ook het lage, vlakke, modderige polderland is een bewoonbare wereld, en de sneeuwtoppen bewoont men niet: zij zijn zelfs niet rendabel. Maar zoo ik de sneeuwtoppen al niet bewonen kan: ik wil ze blijven z i e n.
De jonge student, die mij, zijn tijdgenoot, imponeerde daar hij zoo stellig wist af te palen wat hij was en wat hij nooit zijn zou, wat hij kon en wat buiten zijn bereik lag, wat hij verwachtte en wat hij prijs gaf, dit voor-

barig genie in de zelfkennis was op zijn 25e jaar een geposeerd man, op zijn 30e een versleten ziel, op zijn 40e een mechanisme.

In veel ben ik tekort geschoten en daardoor is veel in mijn leven verloren en verknoeid. Ik wil het niet ontkennen, opdat ik althans niet v e r g e e f s zal hebben misdaan; maar onze zwakheden geven ons niet 't recht het leven te belasteren. Zij leggen ons alleen de plicht op onszelf en de anderen beter te begrijpen en de werkelijkheden onbevangener te zien dan in den tijd toen wij niet anders nog hadden, dan 'tgeen wij onze idealen noemden.

Het is niet romantisch in idealen te gelooven, maar het is een infame romantiek de harde werkelijkheden niet te willen zien. Een onzedelijke romantiek is 't, de waarheid te verbloemen van onze gevangenissen, bordeelen, kazernes, ziekenhuizen en achterbuurten. Niet de man, die op de wereld spuwt verloochent zijn idealisme, maar de man die onze wereld vergoelijkt.

Als er geen romantiek was, zou er geen oorlog meer zijn. Want dan zouden geen leuzen het volk benevelen. Maar het volk wil beneveld zijn, zoo niet door jenever, dan door leuzen.

Het is niet romantisch voor den vrede te ijveren, maar het is een romantiek de natuur-wet, die volken in den oorlog drijft, niet te willen doorgronden, of het fatum van den belangen-strijd te verheelen achter de leugens onzer stichtelijke ethiek.

Liever een gedeceptioneerde, dan een illusionist!
Het is niet romantisch aan een wet der moraal te gelooven, maar het is een romantiek een moraliteit te prediken, die ons geen offer kost.
Het is niet romantisch in de liefde te gelooven, maar het is een romantische lafheid de onzedelijkheid onzer huwelijken niet te erkennen.
Het is niet romantisch in den mensch te gelooven, maar het is een romantiek de boosheden en laagheden van 't eigen hart op te sieren met de edelaardige motieven, die wij, in onze verdoembare zelf-liefde, niet moede worden ons zelf toe te schrijven.
En hoeveel schuldiger en noodlottiger dan de romantiek der jeugd, die altijd edelmoedig en strijdend blijft, is de romantiek van 't veertigste jaar, waaraan zelden een mensch ontkomt, die niet herkouwt, doch herleeft. De wereld is boos en boos zijn wij allen: toch worden wij gedwongen te gelooven, dat in goedheid de zin van 't leven ligt, in een goedheid die zoo zelden zegeviert. Den Christus kruisigen wij, wij allen, en toch zullen wij Hem eeren in zangen en gebeden.

Kinderen, die thans naar 't leven dorsten, menschen van straks: gij zult eerlijker en moediger leven, dan wij, niet waar?
Wij, egocentrischen en sceptici, wij blijven achter: maar gij zult ons vervangen. Want al te vervangbaar is de oude generatie. Moogt ge niet al te hard over ons oor-

deelen. Doch oordeelt zooals gij oordeelen moet, mits ge ons slechts overwint. Gij zult de verlossende wet van levens-aanvaarding, schuld-erkenning en gemeenschaps-geweten zoo laf niet overtreden als wij deden. Ik zie, dat in U een gedachte leeft, die ons vreemd was. Ik zie, dat wij ons vervreemden van elkander. En ik verheug er mij in. Gij zult uwe boosheden bedrijven als wij, maar gij zult ze eerlijker doorlijden.

Wij hebben deze oude, zieke, zondige aarde, die wij haten, nog veel te lief. Veel te lief hebben wij al de dingen van 't verleden, alles wat ons van ons oude zelf vertelt, alles wat ons verontschuldigt. Wij hebben te zorgvuldig opgebouwd deze kleine veste van herinneringen, van bezittingen, van verontschuldigingen. Wij zijn belast en beladen, en willen vertroost worden. Waarom vertroost? Met welk recht? Kinderen worden getroost; waar wat hebben wij gedaan met onze kinderlijkheid? Waar is zij heen? Wij lesschen onzen dorst niet meer aan den bron van 't leven. Wij stierven af van de primaire krachten. Hoe zouden wij dan nog kinderen zijn? Wij hebben ons niet gebukt voor het volstrekte Moeten: hou zouden wij dan ooit nog helden zijn? Wij drongen niet tot de werkelijkheid door zonder onze ziel te verraden: hou zouden wij dan geloovigen zijn? Wij hebben ons oude, zwakke zelf veel te lief gehad en veel te zacht vertroeteld.

Wij vertrouwen op hen, die wij meenen op te voeden, maar die door het lot zooveel beter, zooveel strenger

worden opgevoed en die daarom weer een Lot zullen verpersoonlijken. Wij vertrouwen op hen, die ons niet meer begrijpen kunnen. Wij vertrouwen op het eeuwige kind. Jeugd is eeuwigheid. Eeuwig is de menschheid in haar steeds nieuwen jeugd-drang naar Gerechtigheid, Vrijheid en Liefde. Eeuwig is de menschheid in haar kinderen.

„Fördernd, schöpferisch, segnend": zoo zult gij staan in het leven met zijn zon en met zijn regen, met zijn storm en met zijn stilte.

Wij behooren tot de eeuw der kwijnende kinder-levens. Er zal meer moed, meer ernst, meer liefde zijn, als de vreugde opener bloeit. Er zal minder illuzie zijn, minder zelf-liefde en meer geloof, indien er meer geluk is.

De tijd zal komen, dat 't woord „idealist", dit woord dat zooveel leugens en lafheden dekte, geschrapt kan worden uit de taal der menschen.

HET LEVEN DER EMOTIES

Het leven der emoties is het niet!
Hoeveel onrust, hoeveel waan, heeft de emotie-zucht — die narcose der aesthetische zielen — van den kindertijd af in mijn leven gebracht, hoeveel verblinding!
O, wellust der emoties...
De rechtvaardigen heb ik verstooten, de eenvoudigen gehoond, de waarheidlievenden geminacht, ter wille van 't emotioneele leven, dat steeds zich tooide met den glorie-schijn der schoonheid. Desnoods ongelukkig, desnoods liefdeloos, desnoods boos van hart, mits 't leven emoties geve!
Voor het denken heb ik een glimlach over gehad, daar ik het betere deel had: de emotie... Ik dwaas! Ik wilde mijn redding niet zien en stortte me van den eenen waan in den anderen; en al mijn onrechtvaardigheden en driften vereerde ik als deugden, daar zij de bewijzen waren mijner emotioneele natuur.
Geen kunst, geen religie zonder emotie... maar wie kunst of religie om de emotie liefhad, heeft de waarheid verraden.
Hoe lang moest 't duren, eer ik besefte, dat alle geestelijk leven een leven in dienst der waarheid is, dat niets

dan waarheid en waarachtigheid ons bevrijdt en dat alleen zij, die hun bevrijding zoeken het leven waard zijn? Boven de kunst staat de filosofie, daar deze bestaat krachtens haar waarheids-liefde.

Maar wat is van de kunst het wezen? Stemmingen zoeken de menschen in de muziek, in schilderijen en beelden, in boeken en in het tooneel-spel, zooals zij stemmingen zoeken in de natuur. En wat noemen zij stemmingen? De zinnelijke zelf-streelingen, de romantische vermommingen van hun sensueele ijdelheid, de verleugeningen van hun al te vadsig „gemoed", de verontschuldigingen van hun zwakheid, al de zielige ziekten van hun wellustig ikje, al de laffe onmachten van hun verzuchtingen en van hun hang naar leed en weemoed en van hun kwijnende levensvrees en van hun afwijzing der vreugde, al hun slaafschheden noemen zij stemmingen. Indien de kunst geschat moest worden naar de stemmingsvolheid, zou de muziek van Schuhmann het hoogtepunt der schoonheid zijn en zou Bach niet mee tellen, zou Mauve een wereld-genie zijn en Giotto geen zin hebben, zou Pier Pander's idylle een overwinning zijn op de heroïek van Phidias.

Kunst is Geest; en geest is bevrijdende ontroering. En de ontroering is de heroïsche macht, die ons de waarheid doet najagen om haar als schoonheid te doen beleven. Alles wat groot is, en alles wat diep is, stijgt boven de stemmingen uit, zooals de Zon uitstijgt boven de misten van den nacht.

Hoe lang nog zal de geest bezoedeld zijn? Hoelang nog zullen de uitingen van kunst en religie worden geschat, niet naar de mate harer ontroerde waarheidsliefde, doch naar de mate harer stemmingsvolle emotionaliteit? Hoe lang zal 't duren, eer dit verzwakt geslacht leert te trachten het leven der emoties te overwinnen? Hoe lang nog zal de mensch verslaafd zijn aan zijn waan?

Zoo lang, tot wij een filosofische cultuur, een levende filosofie, een filosofie des levens bezitten, die in staat is door te dringen in de werkplaatsen der kunstenaars, in de kerken der priesters, in het hart der dichters, in het geweten der massa. Zoo lang?

Maar boven de filosofie en haar reinigende taak staat de religie. Ik spreek van de innerlijke religie, welke geen heilige boeken noodig heeft.

Meer dan het ongebonden voelen is het strenge denken; meer dan het denken de klare intuïtie, zooveel meer, als liefdes-vrijheid meer is dan de sterkste tucht.

Niets dan de geest der waarheid kan ons bevrijden. Niets openbaart ons onze waarheid en onze ware wijsheid volkomener dan de intuïtie in haar stralende zekerheid.

Maar 't gevoel, dat geen onderzoek aandurft, dat het door-denken schuwt, dat droomt en dweept omdat het niet waken wil en werken, het gevoel is de leugengedaante der intuïtie. Niet droomers waren de groote intuïtieven, maar verlichten, wakenden en wekkenden.

De wezenlijke waarheden van 't leven hebben wij zoo verspeeld en bevuild, dat men haast zich schaamt ze uit te spreken.

Maar in een simpele daad van waarachtige goedheid is meer geest, meer zelf-overwinning, meer goddelijke vrijheid, dan in al de wellusten der stemmings-verliefden bijéén.

Een vredestichter is mij lief. Een strijdvaardig man bewonder ik. Maar een oorlogszuchtig mensch kan ik eerder nog eerbiedigen dan wie weerloosheid predikt uit stemmings-motieven.

De Groote Ontkenning en de Groote Affirmatie

Er is een smart, die in 't leven komt om ons zacht en stil te maken.

De mensch is een wezen, dat door geluk verhardt, door voorspoed afstompt, door macht verzwakt, dat door de levens-weelde van zijn luister beroofd wordt. De mensch is zoo gemaakt, dat niets hem zekerder tot zich zelf brengt dan het verdriet. Lijdens-bereidheid is een groote en noodige eigenschap voor hem, die wezenlijk hoopt te worden.

Maar wachten wij ons, de smart te verheerlijken . . . het mocht eens zijn, dat zij zich wreekte, de smart, en zich toonde in haar ware gedaante.

Enkele malen slechts daalt de mensch neer in de diepten der smart. En nooit anders dan verminkt stijgt hij uit deze diepten op, indien hij opstijgt. Maar de meesten moeten verminkt worden, zullen zij bevrijden zijn.

Het is altijd de groote vergeefschheid van 't leven, de uiteindelijke mislukking, de rampzalige nutteloosheid van alle streven, het is altijd de ontreddering der ziel, die ons verscheurt, wanneer de smart ons overweldigt.

Toen wij ons afvroegen, wat de wijsheid waard is, die ons verlaat als wij haar 't meeste noodig hebben, toen

wij ons afvroegen wat de vroomheid waard is, die niet bij machte is ons tegen deze verbitterde wanhoop te beschermen, toen wij ons afvroegen wat wij zelf dan waard waren, dat wij in zoo smadelijke diepten verzinken konden, in die dagen had zich de donkere smart over ons heen gebogen.

Wat hadden wij dan misdaan, zoo erg, dat zulk een straf noodzakelijk werd? Waar was gerechtigheid?

Al wat wij eenmaal hadden geweten, was ons ontvloden; al wat wij geloofd hadden, ontglipte ons.

Wij zeiden tot ons zelf: mislukt! Wij zeiden: er is geen reddende God, geen troost en geen liefde. Wij zeiden tot het leven: vergeefs! Er is nergens iets. Er is geen goed en er is geen kwaad. Er is geen waarheid en er is geen leugen. Er is niets dan de algeheele doelloosheid. Er is verlatenheid en anders niets. Het leven wentelt voort in eeuwige onverschilligheid; de mensch gaat van verlangen naar verlangen, van hoop tot hoop, van teleurstelling tot teleurstelling: zoo wil het de eeuwige waan der stof, de blinde wil van 't Noodlot. Ieder praat van goedheid en niemand is goed.

De smart steeg als een donkere vloed en verzwelgde ons. Zij vond ons zonder weerstand in onze verlatenheid. Alle woorden waren als ruischende wind, die voorbijgaat en niets achter laat. Alles zweeg.

De smart deed ons verstaan, dat menschen niets vermogen voor elkander, dat wreedheid ligt te loeren op den bodem der natuur, dat liefde geen macht

heeft. Liefde, schoonheid en geluk: alles is waan. Wij keken uit en riepen, maar er was niets, dat antwoordde. Er was niets dan de algeheele leegte, deze algeheele onverschilligheid en zinloosheid der zwijgende ruimte. Er was niets dan de eeuwige Illusie; noch op aarde, noch in den hemel was iets anders. Waar wij ons den kern der dingen gedroomd hadden, daar was niets. En wij zelf waren niets; niets waren wij in onszelf.

Er bestaat verdriet, groot, zwaar, innig verdriet: en ik zegen het. En dit verdriet zie ik hunkeren in de oogen van alle menschen, die diep zijn. Maar wie zal zegenen de smart, die chaos is? En ook de smart is eeuwig. Als ik vroolijk ben, liggen duizenden schuldeloos gebogen onder haar greep. En niemand kan hen troosten, noch menschen, noch goden.

De groote smart is een afgrond. En hoe men daaruit geraakt en weer opstijgt tot het licht, dat weet geen een. Wij doolden in de spelonken van den dood en daarna zijn wij weer opgevoerd tot 't licht: wij weten niets anders ons te herinneren.

De smart is negatie, is het absolute Niet. Zij is de waanzin en de misdaad en de chaos. En de spontane doorbraak van de liefde, die den chaos ordent, is in 't leven het eenige, wat den mensch rechtvaardigt.

De smart is de twijfel aan den zin van 't leven. Zij is een vertwijfeling. En in de vertwijfeling zouden wij onderzinken, zoo er niet een genade was, de genade van een onbekenden hemel, waaraan wij ons overgeven.

Wie de negatie der smart gekend heeft, weet, dat het zedelijk gebod het affirmatieve beginsel is: een eeuwig Ja tegenover een eeuwig Neen. Het zedelijk moeten is de positieve werkelijkheid in 't leven.

De erkening van dit moeten houdt in de erkenning van een hoogere werkelijkheid, van een eeuwig Ik. Wie weet, dat de waarde van 't leven berust in de erkenning van zijn eeuwig Ik, heeft 't zedelijk beginsel in zich zelven ontdekt, hoe laf en troebel zijn leven ook zij.

Ik weet, dat in onze Persoonlijkheid onze geestelijke realiteit ligt, zelfs dan, indien de Dood voor ons het einde ware. Want zelfs dan zou de ziel eeuwig zijn; zelfs dan zou zij Het Eeuwige zijn. Wist ik dit niet, hoe reddeloos stond ik dan in 't leven!

Alleen in de erkenning van het voor zich zelf verantwoordelijk Ik, ligt de waarde van het leven. Alleen wie de heiligheid kent van zijn Ik, zal de heiligheid kennen van het Gij en van het Wij. Alleen wie zijn eeuwig Ik kent, zal den eeuwigen waan doorzien en universeel worden. En het is alleen de liefde, die ons het eeuwig Ik openbaart.

De waarde der liefde berust niet bij degenen die men lief heeft, maar in het feit dàt men lief heeft. Niet degeen, die wij lief hebben, kan ons verlossen, maar het vermogen van liefhebben is verlossend. Want de waarde van 't leven ligt nooit buiten ons, maar binnen in ons. Slechts liefde heiligt. Dat wij in staat zijn lief te hebben is onze heiliging, onze heiliging en onze zelf-bevestiging.

Ik heb deze dingen meermalen gezegd; en anderen zeiden ze beter dan ik. Maar nogmaals zeg ik ze hier, zooals zij thans, in dit verklaard moment, zich wederom en onwederlegbaar aan mijn geweten voordoen.

De strijd tusschen Ziel en Wereld is de groote worsteling der eeuwen.
Waar de Wereld overwint, verliest ze haar zin en kwijnt de ziel in de ballingschap der illusies, zoo zij niet overweldigd wordt en van armoede sterft.
Waar de Ziel overwint, doordringt zij en heiligt zij de wereld en bevestigt zij zich zelf in de rust, in de klaarte, in de vreugde harer universeele zelfbewustheid. Want de Ziel is het hart der wereld, de rechtvaardiging der werkelijkheid, de zin van 't leven. Haar wezen is liefde. De oude wijsheid wist, dat God de liefde is: hoort het verlossend woord! Want van u w e liefde wordt hier gesproken, van de liefde die ook van uwe ziel het wezen is, van de liefde die u de rechtvaardigheid en de waarheid en de schoonheid doet zoeken, van de liefde die u dringt tot den medemensch en tot de dieren en tot de natuur, van de liefde die woont in uwe ziel en in de ziel van 't universum. Hoe zouden wij geweten hebben, dat God liefde is, indien deze liefde niet ons zelf doorbrandde?

U w e liefde is de scheppende en zich offerende God, die de Orde wil en de Vrede en de Vrijheid. Uwe liefde is de God, die zijn volmaking zoekt in alle leven.

DE IJDELHEID

De duistere zijde der stralende persoonlijkheids-idee vormt de ijdelheid. Wie mag zich vrij van ijdelheid noemen? Wie onzer kan leven zonder toeschouwers? De ijdelheid is onze noodlottigste verleiding, daar zij de zedelijke waarde der persoonlijkheid aantast, daar zij dus ons leven in het hart besmet. Zij „ontheiligt" het eene positieve, het eene absolute in ons: de ziel. Zij verlamt de reddende en richtende kracht van 't leven. Zij dooft het vonkje der eeuwigheid, dat in ons gloeit. Want zij is de opgeblazenheid van alles wat tijdelijk, vergankelijk en bijkomstig is. Zij kent een absolute waarde toe aan den Schijn. IJdelheid is de wil tot zelfhandhaving in den mensch, die zijn zedelijk zelf verloor of die in zijn zelf niet wezenlijk gelooft.

En een verleiding is de ijdelheid, omdat zij zich van de list bedient. De ijdele mensch is de mensch van het zelfbedrog, de essentieel onoprechte mensch. Hij versiert zijn fouten tot deugden. En zelfs indien hij zijn fouten erkent, blijft deze zelf-kennis machteloos; want hij juicht zichzelf toe, dàt hij zijn fouten erkent. Hij koketteert met zijn schuld-besef. Hij verteedert zich medelijdend over zich zelf. Aandoenlijk en belangrijk vindt hij zich tot in zijn tekortkomingen toe.

De eenige heiligende kracht in 't leven, de liefde, ontluistert hij door haar naar zichzelf te richten, zoodat de liefde niet meer een verlossing wordt, doch een kracht die hem, onder edele leuzen, dieper gevangen houdt in 't moeras der zelfmisleiding. De Religie der Liefde, het Christendom, is tot een moreele ziekte verijdeld door een menschheid, die den centralen drang naar het heil der ziel niet meer voelde als een daden-drang. Wie met toewijding zijn plicht doet heeft meer voor zijn ziel gedaan, dan de duizend mystici van 't egoïsme bijeen. Een enkel gebaar van werkelijke liefde — al ware 't maar voor uw eigen kind — is een mystieker zielsbeweging, dan heel het leven van een pilaar-heilige. (En pilaar-heiligen komen ook thans veelvuldig voor, al richten zij hun leven geriefelijker en aesthetischer in, dan hun kranke broeders van weleer.)

Het wezen der ijdelheid is de romantiek in haar streelend zelf-bedrog. Zelfs 't geloof in de onsterfelijkheid is meestal niets dan de romantisch en mystisch opgesierde roemzucht van een mensch, die zijn tijdelijk ik niet prijs kan geven.

De straf der ijdelheid is de zwaarste en meest vruchtlooze van alle goddelijke straffen. Haar straf is de verstarring, die alle zelf-tevredenheid en zelf-verzekerdheid noodwendig volgt. De verstarde mensch, die zich zijn armoede bewust wordt, klaagt onmachtig over de ijdelheid van alle streven en hopen. Hij klaagt 's levens vergeefschheid aan, daar hij zelf een vergeefsche werd. Hij

klaagt over de ijdelheid van 't leven, daar hij zijn eigen leven verijdelde.
De klacht over 's levens ijdelheid is de bitterste en schuldigste, die over menschelijke lippen komen kan.

* * *

Daal uit de wolken der algemeenheden neer op de concrete aarde.
Wij hebben allen onze ijdelheid, want zij is de makkelijkste wijze om ons zelf zonder verachting te kunnen beschouwen.
Het zelf-bedrog is altijd listiger dan wij zelf wel vermoeden. Ik weet, hoe het beeld, dat ik mij schep van mij zelf, noodzakelik een verminkt beeld zijn moet. Ik weet, hoe wij, menschen, samen kunnen leven, in warme gemeenzaamheid, zonder elkander in den grond verstaan te hebben. Hoe zouden wij dan ons zelf ooit kennen, indien het reeds zoo moeilijk is een ander te zien? Of dacht ge, dat 't makkelijker was zich zelf te kennen? Zelfs de liefde ontdoet ons niet van de sluiers, waarmede wij ons zelf omgeven. Want allen zijn we den Don Quichot, die met gevelde lans instormt op een schapenkudde, daar hij ridderlijke avonturen noodig heeft om in zich zelf te kunnen gelooven. Wij idealisten! Onsterfelijk is de illusionaire zelf-liefde van 't romantisch hart. Want zonder de zelf-liefde en haar illusies was het leven niet mogelijk. Allen willen we in ons zelf gelooven, hoe dan ook. Allen gelijken we die kunstzinnige dilet-

tanten, fijne naturen vaak, die weifelloos scherp een kunstwerk vermogen te doorzien en die toch nooit bemerken h o e waardeloos hun eigen schilderijtjes of gedichtjes zijn ... Allen spelen we onze verheven rol ...
Allen gelijken wij het jongetje, dat, moeder-naakt ronddansend op het zomersch strand, plotseling juichte: „n u ben ik als ridder verkleed!"
Ach, dat we hem slechts meer geleken!

DE WEG TOT ONS ZELF

De weg naar de realiteit is de zelf-kennis. Geen weg is moeilijker te vinden en te gaan.
Mensch word wezenlijk.
Het romantisme is het symptoom eener verkeerde visie op zich zelf, waar een verkeerde ziens-wijze van het leven uit volgt. De zenuwzieken — deze represensanten der moderne beschaving — zijn van dit symptoom de tragische slachtoffers.
Sedert Musset, de begaafdste der zwakken, zijn jeugd herdacht, is „la maladie du siècle" een gangbaar begrip. Maar sedert Rousseau zijn leven beschreef, is het verschijnsel zelf reeds geregistreerd.
Het criticisme bleek tegen deze ziekte een slecht geneesmiddel. Het werd een nieuwe ziekte, zelfs een nieuwe ijdelheid.
Lang genoeg hebben wij onze onbelangrijke aandoeninkjes, stemminkjes en gemeenigheidjes, die wij onze ziel noemden, bekeken, bestudeerd en ontleed. Lang genoeg verbloemden wij onze zelf-illusie achter deze intellectueele schaamteloosheid, waarin wij het bewijs onzer geestelijke superioriteit zagen.
Velen bezitten geest, maar weinigen diepte.

Wat is diepte? Geweten.
Wat is geest zonder diepte? Gewetenloosheid.
Wanneer zullen wij begrijpen, dat diepte, en diepte alleen, onze waarde bepaalt? dat de eenvoudigen diep kunnen zijn en de „interessanten" waardeloos?
Er is dat, wat iedereen prijst: rechtvaardigheid, trouw, waarheidszin, heiligheid, liefde... De eenige vraag is, wat wij van deze elementaire levens-waarden màken. De vraag is alleen, hoe diep ze in ons leven. De vraag is, hoe wij ze verwerken in ons hart. De motieven zijn weinige, de wijze waarop wij ze doorleven eindeloos vele.
Er is één rijkdom slechts, één wijsheid, één vroomheid, één geluk: de diepte van het hart.
Mensch word wezenlijk, om tot uw diepte in te keeren.

DE CRITICUS

De romantische mensch staat tegenover den kritischen mensch. Een romantisch criticus blijft een belachelijk verschijnsel.
Het kind is romantisch, want het denkt nog niet kritisch. Het is natuurlijk-romantisch.
Het ontwaken der critiek in het ouder geworden kind, dat intuïtief weigert de faze van het ònnatuurlijk-romantisme in te gaan, werkt daarom zoo verwoestend, omdat deze critiek in conflict komt met den droom van zijn romantiseerend gemoed, zoodat het schijnt, alsof hij de grondslagen van zijn leven, alsof hij zijn idealisme zelf verwoest.
Nooit hebben wij zoo vernietigend gehaat als in die booze overgangsjaren. Nooit hebben wij ons geluk zoo roekeloos vertrapt. Lange jaren waren noodig, eer wij de heillooze gevolgen van dien boozen tijd te boven kwamen.
En toch is het tijdperk van den kritischen haat tegelijk het tijdperk van de dwepende liefde, van die jeugd-liefde welke alle hemelsche schoonheden oproept. Toch is dit

tijdperk, waarin men schijnbaar de grondslagen van zijn idealisme afbreekt, tegelijk het tijdperk, waarin men zijn werkelijke idealen bewust wordt en opbouwt, de idealen en de zekerheden, die het motief zullen blijven van heel ons verdere leven. Dit leven zal voortaan de rechtvaardiging moeten zijn van de idealen, die men in 't vuur van den haat zich smeedde. Heel ons verdere leven zal de eindelooze — vaak al te weifelende — poging zijn i e t s, hoe weinig ook, waar te maken van 't geen toen zoo smartelijk in ons bevestigd werd. De tegenstelling bestaat slechts schijnbaar. Want alle idealisme moet op critiek verovord zijn.

De critiek is voorzichtig, verstandig, sceptisch. Zij vraagt en onderzoekt. Zij onderzoekt de waarheid, maar zij gelooft niet in haar vindbaarheid. Zij is twijfelmoedig, maar wil niet vertwijfelen. Zij gedraagt zich wantrouwend.
De kritische mensch is geen verheven geest, noch een enthousiast, noch een wekker.
De kritische geest zegt: het is niet zeker, dat de waarheid gelukkig is, of verheven. Misschien is zij een banaliteit, misschien het leege niets, misschien . . . een dwaasheid.

Er zijn menschen van absolute beginsel-vastheid (Calvijn, Kierkegaard, Ibsen in zijn „Brand"). En er zijn menschen van sceptische weifeling, van onbegrensde

erkenning (Shakespeare, Montaigne, Anatole France). De eersten breken zich stuk op het lot, dat zij met hun fanatischen wil trachten te forceeren. De tweeden komen nooit aan hun lot toe, daar zij hun ware „zelf", hun „kern" nooit vinden.

De groote intuïtieven, de wijzen en de apostels der menschheid, staan in het midden: een Plato zoo goed als een Laotse, een Christus zoogoed als een Franciscus, een Pascal zoogoed als een Goethe, als een Dostoiewsky. Zij staan in het midden, maar de sceptici waren eer hun leermeesters, dan de in het dogma gedresseerden. De kritische mensch is een onontbeerlijk leermeester in de Hoogeschool der menschheid.

De eerste eisch, waaraan de criticus dient te voldoen, is, dat hij zoowel 't vermogen als de gezindheid heeft z i c h z e l f kritisch te zien. Dan eerst heeft hij 't vermogen buiten zich zelf te treden en een ander te worden. De criticus is de mensch, die vóór alles wil begrijpen. En men begrijpt van 't leven slechts zooveel als men van zich zelf begrijpt; doch zich zelf begrijpt men eerst, indien men zich zelf ook n i e t kan zijn, indien men in staat is zich zelf te haten. Alleen de kritische haat maakt de kritische liefde mogelijk. De kritische liefde noemt men „begrijpen". Maar alle liefde zoekt eeuwigheid, zoekt volstrektheid, zoekt eindeloosheid. Alle liefde overwint de redelijkheid van het criticisme.

De criticus is de mensch, die een oprechte poging doet het leven te begrijpen. Begrijpen, begrijpen, begrijpen

en nogeens begrijpen: dit wordt zijn levens-wet. Een onbeperkte eerbied voor de waarheid die hij niet vindbaar acht: dit wordt zijn religie. (Want zelfs de scepcis heeft een religieuzen achtergrond!)
Slechts wie begrijpt heeft 't recht te oordeelen. Ik weet niet zeker, of men ooit 't recht heeft te oordeelen; maar dit weet ik zeker: dat alleen het begrijpen ons een schijn van recht tot oordeelen geeft.
Maar begrijpen is zooveel meer waard dan oordeelen. En daarom is het ook zooveel moeilijker. Daarom zijn er honderd oordeelaars tegen één begrijper. Want de mensch, in zijn onoverwinnelijk idealisme, grijpt steeds naar „het hoogste" ...
Begrijpen is ordenen van 't geen als chaos ons verwart. En is „ordenen" niet de juiste definitie van „scheppen"? God schiep den chaos tot een kosmos om, leert ons de Joodsche Bijbel in zijn naïeve diepzinnigheid. De kunstenaar en de denker ordenen, wat vaag en chaotisch aan ons bewustzijn verschijnt. Zij scheppen den vorm, die in zich zelven reeds van den geest is en zonder welken de geest niet bestaat. Zij scheppen den geestelijken, den inhoudsrijken vorm, die een „symbool" wordt. Uit Niets kan niets geboren worden. Scheppen beteekent nooit een maken uit het niets.
Begrijpen is een geestelijk scheppen en een bevrijding uit de wan-orde.
Een begrijper is de criticus. Maar is hij waarlijk een schepper? De schoonste verwezenlijking der levende

orde geeft de muziek. Verpersoonlijkt de criticus den heiligen geest der muziek? Heeft zijn stem het rythme der muziek?

De criticus moet zooveel mogelijk begrijpen; hij moet zich zelf in zooveel mogelijk anderen herkennen. Altijd zal hij twijfelen, of hijzelf wel iemand is, hij die altijd gereed is zich in het andere te verliezen en zijn meeningen te herzien.

Hij twijfelt of hij wel iemand is? Laat hij gerust zijn: hij is . . . wij ontmoetten hem reeds, zij 't in een ander pakje: hij is de moderne mensch.

Maar hij moet zich omscheppen tot den nieuwen mensch, dat is de begrijpende en filosofische mensch, die weer een scheppend mensch wordt, die weer de muziek beleeft. Het was, toen wij jong waren, het leed der wereld, dat de kritische gezindheid in ons wakker riep. Toen het bordeel een probleem werd, toen misdaad en straf een probleem werden, toen de oorlog in Transvaal mij een probleem werd: toen ontwaakte mijn kritische zin en toen werd tegelijkertijd mijn geestelijk Ik geboren, dit Ik, dat steeds wordt, dat nimmer is. Het booze en smartelijke wekt de gedachte, die bevrijdt. En alle gedachte, die niet een bevrijding is, blijft poover bedenksel. Het donker schept het licht. De dood schept het leven. De nacht roept de zon op van den dageraad.

Laat ons geslacht alle nooden lijden der kritische fase: dan zal het verlost worden en den nieuwen mensch

voortbrengen, die begrijpt, die in zich zelf gelooft en die ontledend het zingen niet verleert.
Noodig is de zelf-bezinning, ook al is de zelf-overwinning meer. De zelfoverwinning wordt eerst mogelijk, indien er een zelf te overwinnen vàlt.
Wij hebben critici te zijn, opdat we overtuigden worden. Tenslotte moet de mensch een keus wagen. Hij moet, zal hij zijn criticisme overwinnen, den sprong in 't duister wagen, opdat hij tot 't licht kome. Augustinus was een criticus, overwegende het voor- en het na-deel, de meerdere of mindere juistheid der antieke filosofie, der zuiver wetenschappelijke en experimenteele levenshouding, der nieuwe Christelijke wereldbeschouwing, een aestheet was hij en een academisch man, een criticus en een dillettant, tot hij in zijn grooten nood s c h ij n b a a r b l i n d e l i n g s een keus deed, een sprong waagde en een geloovige werd.
Er was, in de al te moderne kunst van ons gedegenereerd geslacht, een kleine, bizondere en zieke uiting... En de criticus boog aandachtig zijn hoofd over deze kleine, kranke biecht, trachtend, als een psychiater, de innerlijke gemoeds-bewegingen, die daar verbeeld waren, te ontraadselen, opdat niets menschelijks verwaarloosd of verloochend worden zou. En hij zei: curieus... Maar de groote kunstenaar schoof het krom geschrift dier verworden ziel met een breed en spontaan gebaar ter zijde en verontwaardigde zich, gelijk Michel Angelo's Mozes, over de onwaardigheden en afvalligheden

in het Rijk van den Geest. Hij weigerde te begrijpen: hij had geoordeeld.
En de criticus?... helaas, ook dit begreep hij!
Men begrijpt slechts gehéél, wat men te boven is. Om te begrijpen moet men aanvankelijk zich weg-geven, maar opdat men zich zelf her-vinde. Om te begrijpen op een scheppende wijze moet men zichzelf verkondigen. Weest critici, opdat ge wekkers wordt. Weest wekkers en scheppers!

TWEE-ÉÉNHEID

Wij noemen een mensch zonder aarzelen openhartig of diplomatisch, spontaan of weifelend, krachtig of zwak... Maar wie waagt 't zich zelf zulk een algemeen brevet toe te kennen?

In mij leeft één mensch, die teeder is en één die hard zijn wil volgt, één die mede lacht en mede schreit naast één die objectief toeziet, één die graag vertrouwt naast één die kritisch toeziet, één die zich enthousiasmeert naast één die nuchter en argwanend blijft, één die droomt naast één die ontleedt en berekent.

Zou dan ook mijn openhartigheid zonder diplomatie zijn? Hij was geen slecht psycholoog, die ons tegelijkertijd de duif en de slang ten voorbeeld stelde...

Ik geloof niet in den ongecompliceerden mensch. Ik geloof alleen, dat sommigen te onbewust blijven om aan hun complicaties toe te komen. Een uitgegroeid mensch is noodwendig een mensch van vele mogelijkheden, van tegenstrijdigheden.

En ik zie niet in, dat de harde, objectieve, kritische en berekenende mensch in ons de booze mensch zou zijn en daarmede uit. Veeleer meen ik, dat de teedere, ontroerde, vertrouwende, enthousiaste en droomerige

mensch in ons zijn tegenstelling volstrekt noodig heeft. Want wat zou de teederheid waard zijn, indien zij niet op een harde objectiviteit ware veroverd, wat het geloof, indien het niet gevormd was door kritischen waarheidszin?

Dan slechts vergaat het ons slecht, wanneer de wils- en verstands-mensch in ons niet meer dient, maar zegeviert en dus, volgens zijn aard, tyranniseert. En slechts door ons open te stellen voor het verdriet, waarin wij dan gedompeld zijn, kan 't evenwicht zich herstellen en zal de liefde weer de plaats innemen, die haar toekomt: in 't hart onzer wereld. En zij alleen herschept de verstoorde éénheid.

De grootste mensch schijnt mij hem toe, in wien de overwinning der liefde het sterkst is en het meest blijvend.

Het grootst zijn zij, die hun complicaties het zegevierendst overwonnen, zij, die door de geloofsmacht hunner liefde de wijdste mogelijkheden tot de sterkste éénheid omschiepen, zij die, daar zij gelooven, weer eenvoudigen worden. Het grootst zijn de weer-eenvoudigen.

* * *

Twee menschen leven in ieder mensch: één die nuchter zich spitst op de praktijk van 't leven en één die edelmoedig zich weg geeft; één die wikt en weegt naast één die leeft en liefheeft. En zij hebben één persoonlijkheid te worden.

Maar ook zijn er, zegt Huebner, twee vormen van moraliteit, twee wijzen om deze éénheid te vormen. Er is de moraal die zich richt op maatschappelijke werkelijkheden en de andere, die uit 't hart komt, de moraal die in den mede-mensch den natuurlijken vijand ziet en de moraal die in hem ziet een helper en een hulpbehoevende, de moraal die een krijgslist is en een dressuur en de moraal der overgave en der argeloosheid, de moraal der taktische wereldwijsheid en de moraal der intuïtie. Er zijn twee systemen van moraal. En de groote zonde onzer wereld is, dat wij Epictetus, Machiavelli, Balthasar Gracian, Labruyère, La Rochefoucauld, Schopenhauer, Bernhardi als groote moralisten eerden, de moralisten „der werkelijkheid". De zonde is, dat wij van de zelfbeperking, van de achterdocht, van de heerschzucht, van de slimme menschenkennis, van de diplomatie, van de levens-techniek, van het autoriteits-ontzag, van de harde, machtsbegeerige, sluwe en zelfzuchtige verstandigheid een moraliteit smeedden.

Deze moraal kan slechts de twééheid blijven zien, de twééheid van intellect en zinnen-leven, van berekening en onbeheerschtheid, van zedelijkheid en schoonheid, van werkelijkheid en romantiek.

Maar de andere kent slechts de éénheid. Zij is de moraal der weerloozen, die liever bedrogen worden dan anderen als bedriegers te vreezen, die niet rekenen maar wagen, die vertrouwen en zichzelf bloot geven, die de hoop van 't hart dieper gelooven dan de ervaring van

't verstand, die niet succes zoeken maar vrijheid, niet wereld-wijsheid maar geluk, die niet maatschappelijke verhoudingen als 't essentieele zien, maar innerlijke verhoudingen. Dit is de moraal der argeloosheid, de moraal der ziel, de moraal die de disharmonieën tot harmonieën omschept, daar zij uit 't bewustzijn der universeele harmonie léeft.

Dit is de moraal der weer-eenvoudigen. Niemand verwezenlijkt zijn moraal: maar wat wij als moraliteit zien blijft beslissend.

DE HEILIGE TOLLENAAR

Als ik de Paus was, zou ik den Tollenaar heilig verklaren, den tollenaar, waarvan Christus verhaalt.
De Tollenaar had geen reden tevreden te zijn over zich zelf. Nergens vond hij rust, tot hij ten laatste, toen 't hem te zwaar werd, den ingang naderde van den tempel, dien hij niet meer binnen durfde treden. En zich slaande op de borst, prevelde hij: O God, wees mij zondaar genadig...
En God sprak: jij, mijn vriend, bent van zonden bevrijd, want schuld heeft alleen, wie zich onschuldig noemt. — En vroolijk als een kind keerde de Tollenaar naar zijn huis.
O, heilige zondaar, jij hebt ons geleerd, dat de grootste overwinning deze is: zich zelf niet steeds de edele rol toe te kennen. Jij, arme wijze, hebt ons voor altijd geleerd, dat de heldhaftigste deugd deze is: schuld te durven bekennen en dat er geen andere heldhaftigheid bestaat, dan die van 't hart. Jij hebt ons gezegd, dat de mensch nooit grooter is, dan in 't oogenblik, waarop hij ootmoedig om vergeving vraagt. — Eérst dit; en slechts daarnà krijgen de fierheid en 't zelf-vertrouwen zin. Jij, die groot bent als de grootsten, hebt den moed gehad je

te ontdoen van allen waan en zelf-illusie. Jij hebt ons den weg gewezen, dien wij allen moeten gaan om werkelijk te worden.

Want allen leven we onzen waan. Allen spelen we onze nobele rol. Wij zijn de opofferenden, de edelmoedigen, de bescheidenen en de rechtvaardigen; en de anderen miskennen ons. Met een geniale scherpte doorzien wij ieder's zwakte, ieder's tekortkomingen; maar wie doorziet zich zelf?

Hoe makkelijk is de menschen-kennis! want zij kost ons niets. Hoe oneindig moeilijk de zelf-kennis! want zij kost ons den waan onzer zelf-liefde. Een groot mensch is, wie een terechtwijzing niet met haat beantwoordt, maar met zelf-kritiek.

Heilige Tollenaar: jij hebt 't antwoord gegeven op de brandende vraag, hoe ons te verlossen uit den schijn en werkelijk te worden.

UIT EEN DAGBOEK

„Van ochtend liep ik op den zonnigen weg te wandelen. Een klein meisje reed er met een poppenwagentje, zoetjes, ijverig... Ze keek mij met haar groote oogen aan. Ze ging treuzelend voorbij. Tegelijk keken wij beiden om. „Dag!" riep ze, met een helder stemmetje en wuifde met haar handje. Een paar stapjes; en toen nog eens, nadrukkelijk: „Dag! Dag!"
Het maakte me ziels-gelukkig. Zielsgelukkig en een beetje trotsch. Want het moet toch goed met ons zijn, als de kleine meisjes ons na-wuiven. Het moet dan toch ergens een beetje goed met ons gesteld zijn."

HOEPELEN

Het licht schijnt koel; glanzend is 't en klaar. De frischte van 't zwalpende rivier-water is lekker om in te snuiven, zeeachtig.
Ieder hebben we een hoepel. De mijne is heel groot, veel grooter dan die van mijn zusje. Op een sukkeldrafje loopen we naast elkaar, telkens de hoepel een zacht tikje gevend zoodat hij niet te wild vooruit kan stuiven; zoetjes aan... Want hier zijn vele menschen nog. Telkens kom je de donkere groepen bootwerkers tegemoet, ruig, vuil, roest-bruin onder 't erts-stof, zwart van 't kolengruis. Zij gaan onverschillig hun zwaren gang en maken nooit veel omslag. Je wijkt voor hen uit.
Op de groote rivierbrug wordt 't veel te vol. Je neemt dan je hoepel in de hand en gaat samen door de menigte, die zich verdringt op de smalle zij-paden. Door de spleten van de planken, waar je over loopt, zie je — heel diep beneden je — het geheimzinnige, groene deinwater stroomen. En halver wege, bij een van de vestingachtige uitbouwsels, die op de zware brugpijlers rusten, houd je even stil. 't Is daar een stil plekje, want de menschen, in hun haast, gaan er altijd voorbij. Je klimt er op de ingebouwde bank, zoodat je over de zware, hooge

borstwering, als van een toren-muur, kunt heen kijken naar de breede rivier, die nu zoo mooi glinstert in 't late zonlicht. Tooverachtig schittert het licht als goud over de golven. Je zoudt er wel altijd naar willen blijven kijken, als 't je oogen op den duur maar niet pijn deed. En verrukkelijk om te zien is dat levende water, onder je. Een klein stoombootje snijdt scherp en snel door de golven en verdwijnt onder de brug door. Achter 't bootje maken de golven een V zonder einde. Je ziet 't water opspatten tegen de bemoste steenen van den pijler waarop wij nu staan. Rechts, schemerachtig, zie je de oude huizen van de stad achter de groote zeeschepen, die langs de kade liggen. De huizen staan er strak en stil. Als je goed kijkt onderscheid je duidelijk ons eigen huis. Daar, achter die ramen, is moeder nu in de weer. Want alles gaat eender door, ook al ben je er zelf niet bij. Dat bedenk je nooit als je „er bij" bent. En achter dat lage raam, vlak onder 't dak, is mijn eigen kamertje, met al de platen aan den muur en de grijze, ontzettend zware balken van de lage zoldering. Hoe dood-stil zou 't er nu wel zijn! Het kamertje wist niet dat ik er naar keek, het „eigen" kamertje. „Eigen" is zoo 'n prettig woord om te zeggen. Het klinkt zoo veilig, zeg ik. „Ja, zoo eigen", zegt mijn zusje.

Het raam lijkt van hieruit klein. Maar mijn zusje zegt, dat 't „eigenlijk" ook klein is. Nou ja, maar van uit 't kamertje zelf gezien was 't „eigenlijk" grooter dan zelfs die heel hooge ramen van de huiskamer.

Boven de huizen staan de torens van de kerken : in de verte de grijze, zware toren, als een sterke rots, en die dichter bij, duidelijker, die bizondere toren, als een tempeltje onder de wolken, de toren van de kerk niet ver van de rivier. Torens zijn zulke heerlijke, stille dingen, boven de menschen uit.

Heel in de verte, waar 't water open wordt en waar de lucht begint, daar liggen de prachtige zeilschepen, die veel meer dan de stoombooten aan de zee en aan verre reizen doen denken. Vader zegt, dat de zeilschepen wel mooi zijn, maar „hun tijd gehad hebben" : een vreemd gezegde !

Maar kom, zegt mijn zusje, schiet wat op !

Aan den overkant gekomen, slaan we links af. Het wordt daar opeens verbazend rustig, zoodat je met een flinke vaart voort kan hoepelen. „Eenig !" lacht mijn zusje. Er liggen daar lage, lange schepen : heel een vloot. Ze varen naar Duitschland. Ze varen er lui heen, getrokken door de kleine sleep-bootjes : heel een lange rij achter elkaar, langzaam. Dikwijls hoor je de menschen Duitsch praten. Ze wonen in keurige, mooi opgeverfde huisjes, die achter op 't schip zijn getimmerd. Er staan altijd bloempotjes voor de kleine poppenraampjes, tusschen de kanten gordijntjes in. Het rad van 't roer is reusachtig groot en heeft dikwijls een apart dakje.

Hoe zou 't zijn, als Vader zoo'n man met een baard was en met ons op zoo'n schip woonde ? Wat zou hij

dàn veel tijd hebben om met ons die prachtige, soms prachtig-griezelige plaatjes te kijken uit de groote, groene boeken, die in 't Engelsch geschreven zijn: David Coperfield en dat andere van dieven en arme kinderen en wreede mannen, of van de groote revolutie in Parijs: het ontzettende plaatje van den donkeren man met zijn bloote borst, woest de groote slijpsteen draaiend, waaraan de booze menschen hun messen en bijlen komen scherpen.

De kade wordt nu heelemaal leeg en breed. Je kan hier je hoepel forsche slagen geven, zoodat hij opeens vooruit stuift en je hard moet rennen om niet te laat te komen. 't Lijkt, of de hoepel je voorttrekt. Ho! een beetje kalmer...

Leuk loopen we nu naast elkaar, ook de twee hoepels, vóór ons, als vrienden naast elkaar, in een rustig vaartje. „Net een plaatje," zegt mijn zusje. Maar als ze zulke dingen zegt, is 't net of 't aardige juist bedorven wordt. 't Wordt dan opeens alsof er groote menschen bij zijn. Rust van de groote menschen...

't Lijkt hier wel buiten. Er liggen hooge stapels blanke planken op de kâ; die ruiken zoo heerlijk. Je kunt er zoo heerlijk op rusten, als je moe bent. Je kunt er tusschen kruipen, als in een eigen huis, warm, veilig. En je kunt er boven op klimmen, als op een kasteel. Dan zie je prachtig de rivier, die hier veel breeder schijnt en zoo veel opener. Aan de overzij, maar ver weg, zie je de donkere boomen van de Plantage, waar de rivier

een mooi strand maakt; en nòg verder zie je den groenen dijk, die met ijle pruikeboomen is beplant.
De hemel is blauw, naar 't groenachtige, met hooger òp rose, lange veer-wolken. Het water straalt blauwachtig, groenachtig-blauw. 't Zijn allemaal zulke lichte glanzende kleuren, zooals schelpen soms hebben. Een zeilboot glijdt langzaam voorbij, in het gouden licht, dat de bruine, groote zeilen zoo mooi maakt als oud fluweel. De schipper, met zijn pijp in de mond, zit aan 't roer. Het water kabbelt tegen de boeg aan. Je hoort 't klotsen.
't Is net of alles n i e t is; want zoo „echt" zie je anders de dingen niet. Als ze heelemaal „echt" worden, de dingen, lijkt 't wel, of ze „niet" zijn.
Mijn zusje kijkt wijs en zegt „dat snap ik."
Ik lach. Maar ik weet niet zeker, of ze me misschien niet een beetje voor de mal houdt. Haar oogen tintelen, onzeker, in haar gezicht, dat nu gloeit van kleur en licht.
Kom, zeg ik, we moeten verder spelen...
Maar zij verroert zich niet. Ze kijkt naar de roze wolkjes hoog in den hemel, ze kijkt naar 't klare water en stilletjes zegt ze: „verrùkkelijk!"

PLUK DEN DAG

Het geloof aan systemen, theorieën, ethische programma's en dogma's dringt zich altijd tusschen ons en 't leven, dat alleen-maar is. Wij zien het leven niet; we zien den nevel onzer voorstellingen, principes, idealen . . . Pluk den bloem van 't leven: maar wij streven voort, wij jagen een illusie-beeld na, wij staren op een doel dat schimachtig blijft en dat onzen blik verduistert. En als wij onzen waan beseffen, hebben wij den weg verloren, die tot de simpele, warme werkelijkheid voert. Te dikwijls is ons „geloof" niets, dan gemis aan moed en liefde. Te dikwijls is het niets, dan een bedwelmende drank, die den smaak voor 't zuivere leven bederft. Te dikwijls is 't de kerker der waarheid; want in tijden van dogmatisch geloof, durft niemand de waarheid zeggen, die hij voelt. Waar Robespierre of Lenin regeeren, wordt de waarheid begraven. Een goed Christen toetst zijn levens-besef aan het evangelie; maar een onbevangen mensch toetst het evangelie aan zijn levens-besef en kan geen goed Christen meer zijn in het oog der Christenen.

Een weinig meer geloof, een weinig meer hoop, een weinig meer liefde . . . en 't leven zou rijker zijn. Een

weinig meer liefde . . . en we zouden beter in staat zijn het leven onbevangen te z i e n.
Het is de nood, die zulk een liefde wekt. Waar men het leven volgens een theorie hervormen, verbeteren wil, daar is de nood niet zwaar genoeg nog doorleden, of daar heeft zich de mensch, in zijn voorzichtigheid, voor zijn waren nood afgesloten.
Lijdt uw leed: weinigen verstaan dit en nog minder w i l l e n het verstaan, hoewel er genoeg geweeklaag is.
Nooit is 't leven, het eenvoudige, werkelijke leven mij zoo kostbaar verschenen, als in 't ontzettend oogenblik, toen ik, in een oogenblikkelijk vizioen, het zag, het terug-zag, over de bloedende ellende heen van vergruizelde spoortrein-wagens, waartusschen de gewonden kermden en de dooden zoo wonderlijk stil lagen uitgestrekt in 't heldere daglicht. In deze seconde zag ik het n i e u w, zag ik het w e z e n l i j k, het goede leven. En ik dacht: „wat te doen, dat ik het toch maar wáárd zal zijn?" Want ieder uur is een hemelsche gave.
Als het kind te leven: onbevangen, onbezwaard, onbelemmerd . . . wij verstijfden!
Hoe worden wij weer kinderen, die voor alle dingen een nieuwe aandacht hebben, een nieuwe verwondering? Het oogenblik is eeuwig. Pluk den dag . . .

Of is deze „laatste wijsheid" het schuldig teeken onzer decadentie? Was zij de wijsheid niet der vermoeide

Romeinen uit den weeken tijd der weelde? Hebben niet onze voorouders met hun gepoederde pruiken, hun zijden vesten, met den laffen glimlach hunner sensueele lippen, hebben niet de luie, ijdele regenten der 18e eeuw in hun zelfvoldaanheid, in hun schriel egoïsme, deze verijlde wijsheid der ontgoocheling nagemurmeld en dwaze poëemen gewijd aan de idylle van den „onbezorgden landman", aan de onschuld der kuische herderinnen, aan den wereld-vrede van de kraam-kamer! Het is de steriele wijsheid van een tijd waarin de luien rijk zijn en de werkers hongerlijden; de wijsheid van hen die makkelijk profiteeren van de cultuur, het bezit, de reputatie, door moediger geslachten gewonnen.

„Niets sonder moeyten," las ik op 't streng portret van een zwijgend, peinzend jonkman uit de bewogen jaren die aan onze gouden eeuw vooraf gingen. Dit mannelijk devies heeft uitgediend. Alles vervluchtigt...

En ook thans trekken de bevoorrechten, die soms intellectueelen heeten, zich sierlijk terug in hun aesthetisch verzorgde landhuizen om zich gelaten te stellen buiten de realiteit der historie, die in de groote steden haar wreede lot vervult. Pluk den dag...

Een oud, statig boeren-dorp wordt vergiftigd door den geld-dorst van één wilskrachtig en voorspoedig zakenman, die daar zijn groote, grauwe, walmende fabrieken vestigde. De grond is er goedkoop, de arbeidskrachten zijn er billijk en zaken zijn zaken. — In rammelende auto-bussen worden dagelijks een paar duizend meisjes

tot uit den verren omtrek vervoerd naar dit centrum der beschaving, die haar, tegen een handjevol geld, het beetje geluk, rust en eerbaarheid ontrooft, waardoor zij eertijds beveiligd werden. Een giftzwam, een broeinest van moreel en physiek verderf... Zoo wil het de historie, in haar onverbiddelijkheid!
Past op zulke werkelijkheden de glimlachende apathie van de trekschuit-moraal? Pluk den dag... après nous le déluge! Ik wensch geen onrecht te zien, geen boosheid, want kan ik den wereld-loop stuiten? Ben ik verantwoordelijk? Ik wil niet zien hoe menschenzielen worden verkracht. Ik wil niet zien hoe wij allen te gronde gaan. Ik wasch mijn handen in onschuld en voel mij veilig in mijn geluk. Ik zie niets; ik weet niets; ik denk niets: hoe zou ik dan schuldig zijn? Ik omhels geen hoeren; ik steel niet: wat gaan mij bordeelen en gevangenissen aan? Ik regeer niet: wat gaat mij de petroleum-politiek aan, zoolang de aandeelen goed staan?

Maar boven schuld en smart, boven strijd en moraal, boven de conflicten en verantwoordelijkheden is de vrede mogelijk van hem, die de schuld en de smart en den strijd der moraal en 't conflict der verantwoordelijkheid aanvaardt met een glimlach. Niet zij die roepen: wee en wee, wij ellendigen! niet zij die met verrimpelde en doffe voorhoofden zuchten over de tragedie van 't leven en de verdorvenheden der eeuw, zijn de scheppende

geesten; maar zij, die gelooven dat de goedheid mogelijk blijft. Zij kennen de sereniteit boven de kwellingen uit. Zij vertrouwen de momenten van 't geluk!

„Weest niet bezorgd om den dag van morgen; want elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad." Deze heilige onbezorgdheid leerde in de slechtste der tijden de wijste der wijzen.

Konden wij slechts éénmaal een zonsondergang, een bloem, een menschelijk gelaat zóó zien, als wij deze dingen zien zouden indien wij nieuw en zonder herinneringen in de wereld weder kwamen... Eén maal deze verrukking, om voor altijd te weten, hoe wij 't leven behooren lief te hebben!

Leef uw dag, besta in 't Nu. Het leven is te kostbaar, dan dat wij 't zuchtend en zorgend verspillen zouden. Het rijke, goede leven van arbeid, stilte en liefdes overgave: hoe heeft onze tijd, in zijn rusteloos jagen naar bijkomstigheden, in zijn zakelijkheid, het verknoeid en ontwricht!

Pluk den dag; wees u zelf!

DE BOOMEN

O goede boomen, mijn oude kameraden, die ik vereerde toen de mensch mij tegenstond, die ik sindsdien met een nog zuiverder toewijding liefkreeg, mocht ik uw mannelijk voorbeeld nooit vergeten!

Gij staat, vast en diep, met grijpende klauwen, gewortelt in de donkerte der aarde, ons aller voedster. Gij streeft onvermoeibaar, onverstoorbaar, naar omhoog, naar de eeuwige vrijheid van hemel en zon. Gij geeft u grootmoedig over aan de nukken en gevaren der stormwinden, wier boos geweld slechts harmonische gezangen aan uw machtige kruinen ontlokken. Gij blijft zonder zelf-verguizing, zonder overmoed, kalm op uw plaats, op de plaats die gij zegenend beheerscht. En zelfs zoo het Lot u verbrijzelt en neerslaat, zijt gij, in uw trotsche gebrokenheid, nòg schoon.

Leert mij, broeders, zóó te leven, zóó te sterven.

HET LAATSTE WOORD

Een kleine wolk kan heel de groote zon verduisteren. Hoe is de mensch? Te vaak schijnt hij een hulpbehoevend en kleinmoedig diertje.
Het futiele wondje aan 't uiterst eind van zijn ledematen doet hem de gezondheid van heel zijn overig lichaam vergeten: voortdurend wordt hij gedwongen aan 't ééne zeere plekje te denken en dit denken verstoort zijn goede stemming. Het wolkje van een gemoeds-conflict is reeds in staat de zon zijner ziel te overschaduwen. En wanneer is de hemel onzer aandoeningen van zulke wolkjes bevrijd?
Met heel de kracht van zijn wil hunkert de mensch naar een gedroomd geluk, doch wanneer hij zijn doel bereikt heeft, past de ziel zich al te spoedig aan bij het verworvene, welks bezit hem de uiteindelijke vervulling scheen; en zijn droom voegt zich in de reeks der vanzelf sprekende feiten. Het smartelijk gemist en smartelijk verlangd geluk, eenmaal verwezenlijkt, maakt hem niet gelukkig meer: hij aanvaardt het gedachteloos als een recht. Doch de ziel, in haar onverzadigdheid, streeft verder, verlangt opnieuw, stelt zich nieuwe doeleinden. Bevangen in den schijn der vergankelijke dingen, jaagt

de mensch van verlangen naar verzadiging, van verzadiging naar nieuw verlangen. De verzadiging bevredigt niet; het verlangen is de onbevredigdheid zelf.
Zoo stroomt het leven voort en voorbij: een schijnbeweging, een blinde cirkelgang.
Wat wij meenen het geluk te zijn, is slechts een schaduw-beeld van het geluk. Hoe dringen wij door tot der dingen hart, tot het geluk, dat van al de schaduwbeelden de lichtende kern moet zijn?
Wij bevrijden ons van 's levens schijn, door ons te bevrijden van den schijn onzer ikheid.
Wie zich zelf overwint, wint zijn eeuwig zelf. Wie zich zelf overwint zal zonder onrust streven en strevende bevrijd worden, daar dit streven een liefde werd. Los te worden van de wereld om deze wereld zijn liefde te geven: dat is van ons lijden het doel. Er is geen ander doel. En noch ons zelf, noch de wereld, kunnen wij durend helpen, zoo wij tot dit inzicht niet rijpten.
Schoon wordt 't leven eerst, indien wij 't zonder eigenbelang lief hebben, werkelijk, indien wij den schijn erkennen, vruchtbaar, indien wij ons bevrijden uit de gevangenschap onzer begeerten.
Dit inzicht, dat de hoogste filosofieën en religies der menschheid schiep, dat Plato zijn ideeën-wereld deed concipieeren, dat Buddha voerde tot zijn grootsche verlossings-leer van een boven de aandoeningen uit gestegen leven, dat Laotse tot zijn belijdenis der stilte en der overgave bezielde, dat Christus in de universeele

religie der liefde vertolkte, dat sindsdien de kern bleef van alle wereldvizies, door heiligen en mystici, door wijsgeeren en dichters boven het eeuwig leed der wereld opgebouwd, dit inzicht beheerscht ons aller diepst bewustzijn, zelfs dan als wij het trachten te loochenen. Het is de grondwaarheid betreffende ons menschelijk leven.

's Levens diepste waarheid is, dat wij bestaan om ons van het leven te bevrijden.

Alleen zij, die innerlijk bereid zijn van 't leven afscheid te nemen, krijgen het belangeloos en om zich zelve lief. Eerst tegen de eeuwigheid van den dood wordt ons leven waarlijk léven.

En het is daarom misschien, dat wij steeds verwachten uit den mond der stervenden de slotsom der menschelijke wijsheid te vernemen.

Dit woord heb ik opgevangen van stervende lippen: „Ik heb altijd mijn best gedaan." Een oud man zeide het, haast onverstaanbaar, zoo zacht. Ik kan het nooit vergeten.

Menschelijker, waardiger afscheids-woord bestaat wellicht niet. Heel het leven wordt er door geheiligd, het leven met al zijn moeiten, dwalingen en tekortkomingen, het leven van arbeid, spel, plicht en liefde, van daden en gedachten. Geen schuld, hoe zwaar, die door dit woord niet verzoend zou worden. — Ik heb, trots alles, telkens opnieuw, althans mijn best gedaan. Ik heb geloofd, dat ik een taak had te vervullen en voor

„het andere" te leven had; ik heb geloofd, dat 't geheim van 't leven de liefde is en zijn wet de verantwoordelijkheid... Ik heb mij toegewijd en een poging gedaan innerlijk zuiver te leven.

In dit getuigenis hoor ik een samenvatting van alles, wat ernstig is, rechtschapen en waarachtig.

De oprechtheid en de zuivere bedoelingen van den mensch, die 't leven in ernst neemt omdat hij boven den schijn van zijn ijdel, begeerig, zelf-vervulde ik tracht uit te komen in wankelloos vertrouwen op de verlossende kracht der liefde, die 't blinde willen stuurt: dit is het eeuwig antwoord op ons eeuwig vragen. Geen scepsis, geen ironie, geen waan van gemoed, verstand of wil kunnen zich handhaven in deze sfeer. Wie eerlijk poogde „zijn best te doen", heeft geloofd in het leven, in den mensch, in de werkelijkheid der ziel.

INHOUD

	Blz.
INLEIDING	VII
MIJN MUZIEK-UREN	1
DE IDYLLE AAN DE ZEE	13
HET DROOM-VERLOREN DORP	17
DE LITTERAIRE SCHIM	21
VAN DE VRIENDSCHAP	23
VAN DE LIEFDE	27
DE AESTHEET	34
DE MODERNE MENSCH	40
DE LITTERATUUR	44
MEVROUW	53
DE WINKELIER	55
DE RADIO	62
DE DYNASTIE VAN DEN MOTOR	67
OVER ARCHITECTUUR	69
DE VRIENDEN VAN 'T ONMOGELIJKE	74
POËZIE OP HET DAK	80
DE WAARACHTIGHEID	84
HET HEILIGENBEELD	87
DE KLUIZENAAR ONDER DE HANEBALKEN	90
CHRISTUS I	94
CHRISTUS II	104

Blz.
QUEEN VICTORIA EN HAAR KAMPIOEN 109
DE PAASCHEIEREN 115
KINDERFANTASIËN 119
DE PAARDEN 123
DE ONTROUW 128
DE MISDAAD. 137
DE DRIEÉÉNHEID OP EEN ZOLDERKAMER 142
HET GELUK OP DEN TOREN 150
DE MACHT DER SCHOONHEID 153
EEN WEDERGEBOORTE 157
DAS GEFÄHRLICHE ALTER 162
IDEAAL EN WERKELIJKHEID 164
IDEALISME EN ROMANTIEK 166
HET LEVEN DER EMOTIES 171
DE GROOTE ONTKENNING EN DE GROOTE AFFIRMATIE . 175
DE IJDELHEID 180
DE WEG TOT ONS ZELF 184
DE CRITICUS. 186
TWEEÉÉNHEID. 193
DE HEILIGE TOLLENAAR 197
UIT EEN DAGBOEK 199
HOEPELEN 200
PLUK DEN DAG 205
DE BOOMEN. 210
HET LAATSTE WOORD 211